

Aszlóffy Aladár, Kovács András Ferenc,
Király László versei

Gy Koppány Zsolt, Szántó T. Gábor prózája

Jókai Anna „oratóriuma”

Márton László Sándor Ivánról

Bányai János, Füzi László,

Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya

Kass János Buday Györgyről

Tartalom

L V. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

2001. SZEPTEMBER

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Amíg táncol, addig élek; A megtöretés se valóság; Toldi dele	3
DOBOZI ESZTER: Tenohtihuakánban; Töredékek Marcus Aurelius feljegyzéseiből	6
NAGY KOPPÁNY ZSOLT: Vicces variációk, életrehalálra (I. Szerelmes élet egy halál után; II. Halató nézet; III. Volt egyszer egy konferencia...)	8
KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Hat limerick (Írország panasza; Minoritates mundi; Erdélyi; Transylvanian Dreams; Színkritika; Paleokritika	15
JÓKAI ANNA: Ima az emberiséghez (Oratórium)	17
KIRÁLY LÁSZLÓ: Levlap; Hófelt; Kivezető; Katasztrófa; A nyitott ablak	33
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Keleti pályaudvar, végállomás (Regényrészlet)	36
KARÁCSONYI ZSOLT: Tervagán szerelmes sorokkal üzen; Tervagán kérleli Pincédét; Auberon egy lovagról beszél; Könyörgés Randalírhoz	51
CSABAI FERENC: Férges öröme	57
CLIVE WILMER: Jelenés; Haydnra és Mozarta; Lányom esküvőjére (Gömöri György fordításai)	68
MÁRTON LÁSZLÓ: Az a bizonyos százötven év (Sándor Iván: A másik arc című tanulmánykötetéről)	71

TANULMÁNY

BÁNYAI JÁNOS: Németh László kritikáirása a húszas-harmincas évek fordulóján	73
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: A fordíthatóság esélyei	79
FÜZI LÁSZLÓ: A Semmi közelében (Dosztojevszkij – Czesław Miłosz – Németh László)	88

MŰVÉSZET

KASS JÁNOS: Buday Györgyről	101
-----------------------------------	-----

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: A Leo és Fredtől a háromdimenziós animációig (Beszélgetés Tóth Pál rajzfilmrendezővel)	103
---	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

BUDAY GYÖRGY metszetei az 5., 7., 14., 32., 56., 67., 70., 72. és a 102. oldalon

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Amíg táncol, addig élek

*Jár a vér, a vér, a vér,
valahova odaér
közben besenyőket kerget,
Lilla nevű illaberket
kolostorba rabot pakol,
görbe karddal papot csapol,
kurta kantárszáron rángat
keresztényt a Kapisztránnak
s rendre üstdobokat kóstol
záporában Bem apostol
nos e vér, e vér, e vér
odaér és ideér
hős fiai fölmenének
gólyának és gilicének,
menet még huszárroham,
jövet már kozák roham,
keresztül a Burgonyában,
német császár bús honában
ahogy késben fut a vaj,
s rögtön látni hol a baj.
Érdemes e vérre várni
vitéz héderváry Hány?
Szentgyörgytéren júdáscsókért
kiserkenti majd a hóhér,
faluvégen betyke dalban
tűzvonal a vérvonalban:
árok, árok, lövészárók
vajon még sokáig várok?
Üzenem az ellenfélnek
amíg vérzem, addig élek.*

A megtöretés se valóság

*Vajon még mennyi lebet hátra?
Mikor érünk el a határra?
Azt mondják megyényi az ország
és tegnap éjjel is csak hordták*

*esők és latrok, iszapbéke
lett most a kertek menedéke.
Azt, hogy dühödten Fennvalóz is
a reánk szabott diagnózis...*

*Nem Jóbbhoz illő s méltó módon
titkon a koronámat hordom
lopva a címeremre nézek
és mint szerelmes felidézlek.*

*Mint fogoly, piszkos, éhes, tetves,
elázott fényképeddel fekszek
és miatyánk-sorakozókon
a jót a te nevedre hordom.*

*Nem jelölt ki barakot, házat
új helyzetemnek az alázat.
Vagyok mint minden ember – sértett,
ki minden végén – ennyit értett.*

*Egy összecukott szívben hordom
hajdani „mit-nekem-te-zordon”
s „íme-hát-megleltem” hazáim.
Ábelségem mögött egy Káin.*

*A megfelelő sorsra leltem.
Ne hidd, hogy meg nem érdemeltem.
A többit tartsa el a jóság.
A megtöretés se valóság.*

Toldi dele

*Valaki látott engem holtan.
Kártyák vágott királya voltam.
Körül a felsők, alsók, ászok
látván, hogy most már nem csatázok*

*elkezdtek hős leszerelésük:
hagymába vágták vadászkésük
s megkönnyebbülten billent helyre
nyílhegyük ügye: „...illemhelyre...”*

*Nem oda Buda, szólt egy jobbágy.
Toldi alá így került jobb ágy:
Prokusztesz-trianoni mércék
bár maradványait ne sértsék.*

*Boncasztalon még, kiterítve
számítok részedről a hitre
hogy tők se, makk király se voltam
és nem is engem láttál holtan.*

DOBOZI ESZTER

Tenohthuakánban

„...betvener ember ég a máglyán,
és ott parázslík, ott füstöl Reményke is”

(Weöres Sándor: Bolond Istók)

*Kitárt kezével pálcika-ember áll:
a ház előtt ezüstfenyő csúcsán
a három ág ilyen. Megütkezött
rajt' egy sugár, amint a hegy mögé
zuhant a nap. A törvény izzik ott:
a fodros égre írva fel örök
geometriád, ki vagy – nem látható
mélység s magasság! Új s új áldozat-
ra vársz, mióta csak velünk vagy egy.
Egyszer már megjelent e látomás
az utca hajlatába jutva, hol
régóta éltem. A lassú alkony
elért. Torony magasában ekkor így
izzott fel véresen s aranylón egy
kereszt. Azóta már tudom: Tenoh-
thuakánban Reményke naponta ég
el.*

Töredékek Marcus Aurelius feljegyzéseiből

I.

*Ellenségem, a rejtező,
arcul fordul, erőből tör, üt – egyre – rám;*

*itt a méz, vegyed, élesen
idd a bölcs nedűt, ízleld; s etetett előbb*

*még bőven tenyerén hozott
érett epreiből. S ő, ki ma törbe csal.*

II.

*Most én szánjalak. Esküdet
álnok mód szövöd! Érdemtelen vádtelek*

*és tartottalak. Évüket,
féltett álmokat éltél el előlem is.*

III.

*Mind gyűlöl valakit, magát;
Isten csínyeiért bünteti, kit lehet.*

IV.

*Mondják, hulljanak a fejek.
Nem szenvedhetem a vért. Ki elárulóm*

*voltál, értelek. Így fizetsz:
lassú életed árán. De nem űzlek el.*

NAGY KOPPÁNY ZSOLT

Vicces variációk, életre-halálra

I. SZERELMES ÉLET EGY HALÁL UTÁN

Vidéken élek, már tíz éve egymagamban. Feleségemet kilenc éve temettem el ugyanis, előtte egy évig, haldoklása miatt – mondhatni – egyedül éltem. Csodálatos asszony volt, és halála után egyre csodálatosabbá vált emlékezetemben. Szerelmem nagysága azokat a méreteket, amely méretek miatt ezt az emlékezést is írom, az ő haldoklása közben érte el. Nem akartam, hogy elmenjen, nem élhetek nélküle, gondoltam, miközben már szinte foszló testét markolásztam. Sírtam, könyörögtem, káromoltam az eget, olykor csak feküdtem, de nem a beletörődés fanyar keserével, hanem lázadva, mégsem tehetve semmit.

Miért pont én, és miért pontosan Ő az, akikre kiméretett az együtt-szét-halás keserve? – vinnyogtam, és Vele akartam halni. Napokkal később rájöttem, hogy ennek nincs semmi értelme. (Azóta tudom, hogy csupán gyáva voltam.) Az orvos jött, és elment. „Nincs semmi remény, nyugodjon meg, F. úr!” – motyogta szemlesütve, orvoshoz nem illő együttérzéssel.

Néztem, csak néztem drága szeméit, melybe a fény már csak megtörni járt. „Maradj, maradj, ahogy vagy, gondozlak, szeretlek...” – gügyögtem, s nem hittem, hogy „így jobb Neki”. Már fájdalmai sem voltak, csak nézett, beszélni nem volt kedve, vagy értelmét nem látta annak, hogy még mondjon valamit.

„Jó voltá...” , lehelte ki a lelkét, és azóta szeretem a melodramákat. Miután felocsúdtam, szétsimogatott testét az ágyra helyeztem, és a kertbe mentem. Nem lakott a környéken senki, most már – a Mi-ből – én lettem a tanya, üvölthettem nyugodtan, voníthattam az égre, míg feljött a telihold.

Mikor visszamentem, testének vonalait láttam vibrálni körülöttem (porhüvelybe az ágyon hevert), s bár rettegek a kísértetektől, reggelig gyönyörködtem áttetsző mozdulataiban. Ezen az éjszakán fogalmazódott meg bennem, hogy velem kell maradnia.

A halottkémet nem volt nagy ügy lekenyerezni, a hivatalban azonban többet hagytam ott háromévi jövedelmemnél, de végül elértem, amit akartam: saját kertemben földelhettem el.

Miután a szépen ívesített sírhalomra ráfeküdtem, kissé megnyugodtam. Most már az enyém, csak én tudom, hol van. Kétszer két méteres körzetben árkot ástam a sír köré, imaösvénynek, beszélgető ösvénynek neveztem magamban, tán én sem tudtam, mire kellett igazából. Tavasszal temettem el leg-

szebb ruhájában, koporsó nélkül. És tudtam, hogy nyáron már az Ő testéből nő ki a fű.

Szerettem a füvet, az első napokban, az első termés után, degeszre habzoltam magam, már egy négyzetméternyi elfogyott, mikor rájöttem hogy ha minden nap részesedni akarok eme egyesülés misztikus örömében, jobban be kell osztanom mennyei testének zöld mannáját.

Azután már csak egy-egy maréknyit fogyasztottam Belőle, azt is két-naponta, ünnep- és böjtnapokon viszont csak füvet ettem. Születésének és halálának évfordulóján mindig leöltem egyet azokból a csak ténfergő, de tiszta-Ő állatokból, melyeket naponta fél maréknyi fűvel tápláltam.

Az év többi részében a vegyes-Ő állatokból is fogyasztottam, ezek mást is kaptak, mint az ő drága testének termését. Télen volt a legnehezebb, mert nem volt fű, semmi nem nőtt a sírhalmon. Ekkor, a tiszta állatokkal egyetemben, földdel kellett beérnünk, ami nekem nem is volt annyira nagy megerőltetés, viszont a hálátlan és értetlen állatokat szinte naponta kellett leöldösnöm, különben elhulltak volna maguktól.

Igy ment ez három évig, mikor egy nap egyszerűen nem maradt egy fia fűszál sem a síron.

Tudtam, mit fogok tenni, mégsem vitt rá éjszakáig a lélek. Éjfélkor azonban ellenállhatatlan késztetést érezve vettem kezembe az ásót meg a lapátot, és a kertbe mentem velük. Éhes voltam és szerelmes dühöngve vagdostam az ásót a földbe. De csak összevissza döfködtem, hát inkább lapátolni kezdtem: nyirkogott, recsegett, én izzadtam és örült iramban dobáltam félre a földet. Csak ruháját és a csontjait találtam ott, a csontokon volt némi hús, rászáradva, szinte ráégve. Mohón vettem rá magam, rágtam, mint a kutya, aztán egyik lábszárcsontját magam mellé helyezve visszahantoltam asszonyom testét.

A csontból főzött paszulylevesekkel tengettem napjaimat, állatot viszont többé nem ettem a kifarcellázott területről. Fényképeit elégettem, két-havonta egy-egy kiásott csontdarabkáját főztem, a szétmenésig. Közben keleti vallásokkal, valamint misztikus tanokkal foglalkozó könyveket bújtam. Nem tudtam meg semmit belőlük, nem változott semmi, nem járt vissza nem szállt belém, nem találkoztunk világos folyosókon.

Nem éreztem bűnnek, amit teszek, hiszen alaposan megfizettem érte, az enyém, üvöltöttem az éjszakába, mikor forró vérem kihajtott a még megmaradt, hajdanában belőle táplálkozó állatokhoz. Őket el tudtam viselni, magamat már alig.

Aztán ezek is elfogytak, a csontok is elfogytak, egészségem megromlott hiányoztak a régi ízek, igen, amikről még nem is beszéltem, az Ő csodálatos ízei – nemcsak a fűnek volt más az íze, attól függően, hogy eltemetett helyzetének megfelelően a fejből, lábából vagy öléből nőtt-e ki, hanem a csontjainak is, testrészenként ismertem fel a csontok ízében hajdanvolt, édes gyönyöröket

nyújtó terepfelmérő körülszimatolgatásaimnak és nyalogatásaimnak benyomásait, a lapocka és combcsont-levesben hátának és combja belső felének íze teljesen különbözött, csak hogy egyet említsek.

Azóta haldoklom. Az ízeket és tápértéküket nincs mivel pótolni. Nem tudom, meddig élek még, ezt a kis jegyzetet, befejezésekor, holmijaim közé rejttem, és napokon belül meghalok.

Talán majd ha megtalálják romló testemet, valaki elolvassa és... De milyen szörnyű dolog tudni, hogy nemhogy ki megegyen, de még az sincs, ki elhantoljon.

És: mi nő ki majd belőlem?

II. HALATÓ NÉZET

Hősünk egy nap arra ébredt, hogy új képessége van, ami a tértágítást illeti, emberi szinten, persze.

Nagyon elfoglalt ember volt, gyakorta hangoztatta:

– Nekem nincs kétszer időm ugyanarra a problémára! Ha egyből el tudom intézni, akkor rendben van, de ha nem – felőlem... – esik.

Egyszer volt pár hónapnyi szabad ideje, s akkor végignézte addigi életét felgyorsítva, az érdekes részekből összevágott magának egy hétnyi anyagot (nem volt túl emlékezetes élete), csakhogy legyen, és szólt az Operatőrnek, hogy ezután még jobban figyeljen, mert – úgy érezte – lassan elközel az ő ideje is.

Az új képesség előre jelezte jöttét, hősünknek korgott a gyomra és pszichedelikus látomásai voltak. Aztán Times New Roman betűkkel kiíratott agya képernyőjére, hogy: „te geci... A fasz tudja, miért pont te, de na... Az új képességed abban áll, hogy tekintetteddel bárkit meg tudsz ölni, akit akarsz, vagy akinek nem tetszik a pofája. Azt az időt, ami a ránézésedtől az ipse haláláig eltelik, szintén be tudod állítani. De – még egyszer –, hogy mi a kurva életért pont téged szemeltünk ki...”

Hősünk így is nagyon örült ennek az üzenetkének, rögtön ki is próbálta, aktuális nője körül legyeskedő házibarátjának öt perc alatt történő kinyírása által. A barát túl szépen halt meg (ahhoz képest), de ettől a csekély szépséghibától könnyedén el lehetett tekinteni, mivel nem sok érzés ért fel azzal az eggyel – később, fent, elmondta –, amit a habzó szájú haldokló nemtelen haldoklása közben érzett. (Nője nem volt valami hálás, de ez sem érdekelte túlságosan...)

Másnap módszeres tisztogatásba kezdett.

Élvezte a szabadságot, kicsit istennek tartotta magát: az alujáróban buszon, villamoson egymásután nézte *úgy* meg az embereket – már akiknek nem tetszett a kinézete. Arról az örömről lemondott, hogy ott, a szeme előtt haljanak

meg, mert úgy döntött, kínosan fog vigyázni az inkognitójára: mindegyiküknek egy óras meghalási határidőt állított be, aztán végezzék ahogy és ahol akarják. Az Operatőr nem volt elájulva ettől, mert nem sok érdekes jelenetet tudott így felvenni, nem tudta, hogy a halálos-halató nézetet, vagy a haldoklást filmezze.

Csupán akkor került kameravégre pár érdekes jelenet, mikor a már félig üres kocsmában a gyanakvó – és még élő – vendégek rávetették magukat hő-sünkre (ahogy az Operatőr is nevezte őt), hogy bizony most azonnal lemészárolják, és ő, egyetlen körbenézésével, valóságos vérfürdőt rendezett közöttük (és belőlük – mert közben rájött, hogy melyik processzort kell kicserélni, hogy a halálnemek között is válogatni lehessen): darált hússá nézte őket.

„Hogy táguljon a tér!”, volt hő-sünk véleménye és szlogenje az egész dologról.

Persze ezután, az érdekes jelenetek kedvéért, sohasem – vagy csak nagyon ritkán – nézett körül zsúfolt helyiségekben, általában inkább kiszúrt magának egy áldozatot, azt követte egy elhagyott területre, s ott aztán kedvére játszott vele: először angina pectorist mímelt(etett), utána hirtelen kiszakadt a... de ezek már nem sok relevanciával bírnak történetünk szempontjából, az Operatőr is megunt a sok vért és felakadt szemet...

Emberünk derék munkát végzett, a lapok pánikot jelentettek és produkáltak, új betegségnevek vonultak be a köztudatba, nagy dérral-dúrral, és ott mind fészkelődtek, kapargatták az emberek agyvelejét (egyelőre még belülről), addig, míg azok már az utcára sem mertek kimenni, félvén a „levegőben terjed!”-ő betegségtől. (Persze, ezek az illetők eléggé meglepődtek, mikor mégis meghaltak, mert hő-sünk – pusztá szórakozásból – egy idő után, majdnem egy hónapig, azzal szórakozott, hogy távcsővel, fáról nézett be a sok ideig elfüggönyöztenül hagyott ablakokon.)

Kevés időt töltött egy-egy városban, faluban, „rengeteg a munka”, gondolta át minden nap a rá várókat, embereket és eseményeket, felkötötte a gatyáját, nézelődött egy utolsót, és továbbállt.

Sosem derült fény arra, hogy ő a tettes, ügyesen intézte továbbutazásait, s gondolom, tudják a kedves olvasók, hogy nem sokat szarakodott a Fizetéssel, ha stoppolni kényszerült.

Évekig nem történt semmi a fentiekén kívül, az emberiség beletörődött a gyógyíthatatlan és megállíthatatlanul terjedő betegségbe. Este mindenki összehúzza a függönyöket, s imádkozott a nagy Operatőrhöz, hogy érje meg a reggelt. Általában (ha hő-sünk félnapnyi életet adott még nekik, mert ez volt az újabb mániája) nem érték meg.

Magánéleti problémái azonban adódtak, mert a nők egy idő után – talán ösztönből, mert mi másból – kerülni kezdték a tekintetét, s így nem tudta be-

vetni a nagy nőfűző-nézést. (Ekkor csinált olyasmit, amit le sem írnék, ha nem én volnék hűséges krónikása ennek a piszkos történetnek:)

Agyvérzést produkált a jobb testű nőknek, melytől aztán azok mozgásképtelenek lettek: ekkor elművelt velük mindent, melyre szűkülő énjének még szüksége volt, aztán mégegyszer megnézte őket, a reggeli – második és halálos – agyvérzés (számukra) reményében.

De egy nap a nagy Operatőr levette róla a szemét. És többet felé sem nézett, nem követte tekintetével ezt a botcsinálta istent. Kicsit rossz volt, de tudni vélte, hogy túléli. „Csak arra van szükség, hogy jobban bízzam – immár csupán – magamban. Ehhez pedig önismeret kell.”

Magába nézett hát.

Meg is halt, másnapra virradólag.

III. VOLT EGYSZER EGY KONFERENCIA...

Az istenkonferencia kezdetét vette. Egyelőre az előtérben szorongtak az Urak, kávé, cigaretta, zaj és nyüzsgés. Aztán hosszú sorokban bevonultak, nevetés, üdvözlések az újratálalkozás margójára.

Odabenn aktuális előadó emelkedett szólásra:

– Tisztelt Összegyűlte! Elnylalltunk ide, mindenki a saját galaxisából, hogy újra összeüljünk, találkozzunk, beszélgessünk, hogy tapasztalatokat cseréljünk, és – hogy kinevessük teremtményeinket.

Sajnos, nekem most ez utóbbiból nem igazán jut ki, habár azért sírni sem fogok. Ha emlékeznek még, mikor utoljára találkoztunk, akkor is én voltam a problémás isten. Nos, akkor Bakbhrwsz kollega segített megoldani a gondjaimat, ő adta ugyanis a kitűnő szivárvány-ötletet, mint új szövetségem szimbólumát. Azóta – röviden összefoglalva a történeteket – született és meghalt egy fiam, és unalmamban felfedeztem az atombombát embereimnek. Mint mondtam, unalmamban, esetleg kíváncsiságból, hiszen bizonyára Önök közül is sokan kipróbálták már. Történetem azonban most nem univerzális- vagy atombomba-ellenes végkicsengésű lesz, mert minek. Csak érdekes, és meglátják bizony, hogy olykor még bennünket is elborzaszt. Főleg a vége furcsa, tanácstalanná tesz engem... megint a segítségüket kérném. Ugyanis galaxisom egyetlen, bepróbanépesített bolygóján két ember – egy férfi és egy nő – kivételével mindenki elpusztult. Nem mondhatni hogy különösen megviselt, egyrészt csinállok másokat, másrészt pedig – értékdimenzióink különböztek: én kitöltöttem az ő létüket, ők viszont gyakran untattak és fárasztottak engem. Csak a kétezerezer éves konferenciákra való, anti-provinciális jellegű és utóízű kiruccanásaim tették eddig érdekessé – sajnos – végtelen létemet. Nos, a két ember piciny földem két különböző, de egymástól nem túlságosan távol eső pontján maradt

meg, mittudomén, hogyan. De Uraim, ahelyett, hogy én beszélnék, hallgassuk meg férfiemberemen keresztül a történeteket, kinek gondolatait – mert készültem ám *(halk, poénnyugtázó nevetés)* – elhoztam magammal, ezekből mutatok be most néhányat. Közben meg-megállok, és magyarázok, ha azt szükségesnek érzem. Emberem agyában naplószerűen raktározódtak el a tapasztalatok érzemények és gondolatok, a fene tudja, miért, talán gyártási hiba okán. Bizonyára.

„... egyedül maradtam, most már bizonyos. Visszaéltem és kiéltem mindennel és mindent, amivel és amit lehetett. Megettem az üzletek finomságkészleteit, felrobbantottam gyárat és autókat, gumibabákat zsákmányoltam, és mindezt bárminemű büntetés, vagy annak jele nélkül. Most *vagy* nincs Isten, vagy nem tudom, mi van. *(Gúnyos röhögés.)* Ha nincs akkor nekem van istenkomplexusom. Ha meg van, akkor: Uram, adj jelet, segíts, válaszolj, s minden! *(Igaz, hogy gúnyolódik, de most mit tehettem volna? Önök mit csináltak volna a helyemben? Talán vallottam volna be, hogy én...?)*”

„Nagyon kellene egy nő. Két hónapja csak a gumibabák, már a tapintásuktól is undorodom. Jól van, Uram, oké, de legalább egy nőt adjál nekem...” *(Kicsit zavaros... de hiszen ember. Ekkor helyeztem az ő areájába a nőt, egyelőre azonban még nem engedtem találkozni őket, mert a nő gondolatait az istennek sem tudtam elolvasni – vagy nem voltak neki. Mindenesetre sokkal nyugodtabban viselkedett, sok csokoládét evett, ez volt mindaz, amivel ő élt vissza, a helyzetből adódóan.)*

„Megláttam a nyomát. Biztos, hogy nem az enyém. Kisebb, csinosabb és ívelt. Látszik, hogy magas sarkú cipellőt hordott a lelkem... Van tehát itt egy nő! Egy kis meleg, nedves nőcske... Odaadnám érte a fél istenemet!” *(Amit az értékdimenziókról mondtam...)*

„Napok óta követem már. És csak egy dologra gondolok, egyetlenegy dologra, folyton-folyvást, ó, igen...” *(Nos, Uraim, itt kezd érdekessé válni a történet, mert ezt az egy gondolatot akkor én sem tudtam elolvasni, aminthogy most Önök sem. Le volt válvé. Konferencia után szívesen venném, ha egy idősebb kollégám megmutatná a gondolat-passwordmentes ember teremtésének technikáját... A következő szemelvény el- és meggondolásáig két nap telt el.)*

„Megöltem, megöltem! Magam is csodálkozom. Miért nem akartam új Ádám lenni? Hisz az Úr megtehetette volna, hogy szerelmet ébreszt benne irántam... De én csak mögéje lopóztam és leütöttem. Ütöttem, rúgtam, letéptem a ruháját és a bőrét, meg a húsát is, a melleit úgyszintén, fejét egy kővön loccsantottam szét. A szemeiben láttam, hogy nem ilyen halálra számított, hogy ez volt az a halálnem, amelyre a legkevésbé volt felkészülve aktuális egyedüllétében. Most végre halott. Forró imám száll a mennybe...” *(Igen, Uraim, kiismerhetetlenek az ember útjai... Miért nem akart új Ádám lenni? Hiszen ébreszthettem volna szerelmet a nőben! Miért nem akarta élvezni a szerelmi érzést, az orgasztikus*

rángatózást, mely ugyan nevetséges számomra, de teremtményeim számára létfontosságú, hegyeket és hiteket is megmozgatni képes! Uraim, félek, hogy nem értem az embert, ezt a kis koszoszt, ki bizonyára régen halott lesz, mire hazaérek, és mi vár rám, Uraim, mi vár rám, de nézzük tovább, hogy megtudhassák mindannyian.)

„Együtt háltam a Kecskével és a Lóval. A kecske nem volt jó, a ló rúgott, úgyhogy a Tehénre specializálódom.” (És ezt tette, a Tehénre specializálódott, kéremszépen! És, Uraim, míg én itt most előadok, csak sejtéseim lehetnek, hogy odahaza mi történik. Eljövetelem előtt tudtam meg ugyanis: szodomita frigyből igenis születik utód! Csak máshogyan... bizonyára az atom az oka... a szülők csak az apa halála után szülhetik meg monstrumaikat. Mi vár engem? Szabaduljak meg tőlük? Mit tegyek... Uraim?)

- Ufók!

- Sáskák!

- Fehér lovak!

- Özönvíz!

- Tűzeső!

- Ööö... Köszönöm, Uraim! Most már tudom. És nincs több szivárvány, már ne haragudj, Bakkhrwsz!

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Hat limerick

ÍRORSZÁG PANASZA

*Írország térképén Limerick
Sírdogál, mert sokat rímelik:
„Kész delír! Feszt átír,
És elír Edward Lear!
Írország írtóra kimerít...”*

MINORITATES MUNDI

„Be jó ismerni Lear urat!”

*Erdélybe jött az akondi Swat.
Minket itt csak az a gond izgat,
Hogy merre van Akond?
Izeg ott anakond?
S a vakond naponta kondizhat?*

ERDÉLYI

*Volt egy úr, úgy hívták: Erdélyi
Zabált, míg serkentek sertéi...
Érvágya nem csökkent,
Néha röffent, böffent,
S dicsérték: „Disznó vagy, Erdélyi.”*

TRANSYLVANIAN DREAMS

*Exportra készülnek Draculák,
Címkezett koporsó-skatulák:
„MADE IN KÁRPÁTOK –
Transsylvania s thrák átok:
Tartalmaz egy darab drakulát.”*

SZÍNIKRITIKA

*Egy ítésh, nevezett Sztrakula,
Színházi vámpír lett s Dracula:
Lenyalta az import
Dívákeról a hímport.
Vérre ment – nem csirkeragura.*

PALEOKRITIKA

*Nemrég egy kritikus fifikus
Úgy tudta: abakusz Ibycus,
S Párisban Épicure
Parfüm vagy retikul.
Manapság már ez sem tipikus.*

JÓKAI ANNA

Ima az emberiséghez

ORATÓRIUM

(A tér zsúfolódik, az idő felgyorsul. Ők, a lényegükben időn és téren kívüliek, de a feladat miatt mégis időben és térben érdekeltek: egyre aktívabbak. Tervszerinti nyugalmukba mintha némi, az embertől átragadt nyugtalanság vegyülne. Évmilliárdok teltek el – Isten látja, nem hiába. Most mégis mintha nőne a kockázat. Mintha a kezét dörzsölné, mintha vigadna a Gonosz. S nincs csúfabb látvány a vigyorgó Gonosznál. Az Atya immár felnőtt gyermekeit a választás jogával felruházta – a Fiúban az irányt és a módot megmutatta. A Szent Szellem kopogtat – majd nem dörömbölés ez –, a *befogadáson* múlik a világ. Az ember-fölöttiek immár részben az emberre bízattak; ezért a fohász, ezért az Univerzum remegése. Angyal, arkangyal, korszellem a dolgot könnyörgésre fogja.)

Angelos:

én emberem,
földi barátom
segíts
a színjátészó gyolcsot
a szemedről tépd le, kérlek,
hogy ne csak én lássalak téged
de te is engem megképződve láthass
vágynom a pillantásod
húson túli szerelemmel vágylak beölelni téged
de nem léphetek lejjebb sem közelébb
megszabott tartózkodásom helye és mikéntje
a szabad te vagy! hát közelíts kérlek,
az udvarias, gyanakvó távolságtartást
győzd le végre
mert nem érzékcsalódás
én *vagyok*
nézz szembe arcommal

ami a te arcod is majd
 ha minden végesnek vége lesz
 ne rettenj vissza: ismerem tökéletlenségedet
 anyádnál is hűségesebb
 neked rendelt tiéd vagyok
 el nem veszíthetsz
 csak megtalálhatsz
 kezelhetsz levegőnek
 nélkülem levegőd sincsen
 lefitymálhatsz
 te nékem akkor is
 fontos maradsz
 csúfolhatsz az esetlen de
 rugalmas lebegésért, ahogy
 az erővonal megtart az űrben
 mégis belém kapaszkodhatsz, ha szilárd
 tárgyaid súlya az
 ingoványba lehúzna
 próbálhatsz elfeledni tündért vagy varázslót
 mímelő hasonszőrűekkel összehemperedve
 én akkor is mint hiány az ébredés-
 nél ott leszek
 megvesztegetni se tudsz, az ész, a szív,
 a fizikum trükkös tűzijátékai számomra
 érdektelenek
 mivel én az egész édes valódat
 kívánom
 hanyagolhatsz
 én viszonzás nélkül is ragaszkodom
 Meddig hányódsz még?

Aggódom érted
 hogy kigyilkolj – nincs rá képességed
 de hogy szenvedjek miattad – az isteni tervbe bizony belefér.
 Nem bírálom a törvényt, csak viselem.
 Tudd meg:

nagyon fáj
- éppen most, pillanatnyilag -
amit mondtál

fölfelé a mozgólépcső ötödik fokán
a telefonba fél háromkor délután
és az imént a tükör előtt az előszobában
nagyon fáj

amit tettél
az adakozás lehervadt mozdulata a latyakos aluljáróban
az elspórolt simogatás
az ismét elbliccelt ígéret
a röhögésed részvét helyett
nagyon fáj

amit éreztél
a közönyöd társadra rátekintve
szülőtteddel bajmólódva a türelmetlenséged
a gőg barátoddal vitázva
és az undor munkálkodásod közepette
nagyon fáj

amit gondoltál
miközben a mézes-mázos mosolyt osztogattad
miközben hízelegtél egy cél érdekében
a gondolkodás csendjét fecsegő lármával megint
fölcserélted
vagy lefokoztad a gondolkodást a tárgyi tudatra
nagyon fáj

amit akartál
valódi helyett a szintetikus mennyországot
hódolatot és csodálatot bárkitől-bármiért
luxusvillát minden áron
hatalmat mások lelkébe vájkálni
a konkurrensnek lábtörését enyhébb esetben
vagy ellenfelednek akár hirtelen halált is

Fénytestem foltosodik
légtestem kormosodik
víztestem kocsonyásabb

alakot öltve:

csapzott szárnyaim az olajtól összetapadtak
 sovány vagyok mint a lágerlakó
 éhezem és gondolataiddal nem táplálsz engem
 szomjazom és a jóérzés italát megvonod tőlem
 bénít a mozgásban akaratod fékje

Segíts, sikoltom, a kényszer-koplaló angyalok kórusa sikoltja
 nélküled nem megy

én emberem,
 földi barátom

A gyilkosnak is van angyala

csak a démon eltakarta
 segíts a démont leleplezni

Az Istenség könyörög szolgálói által

társak vagyunk
 te vagy az i betűn a pont

Teremtés omegája, ember, ne hagyj bennünket cserben
 a tét: semmi vagy minden

Ne káromolj

hogyan bajban, bánatban, szenvedésben elhagytalak
 mert éppen akkor, az idő törtrészen a démon volt erősebb
 de együtt fulladtunk a gázban
 veled égtem a tűzben
 a fagyban melletted dermedtem
 átjárt minden kínod engem is

és én voltam az, aki

a lelkedet ölbekaptam
 a hamuból kiválogattalak
 a jégből kiolvasztottalak
 a szenvedés varasodó sebeit lehámoztam rólad
 a vértől-sártól megtisztogattalak

vittelek, megmártottalak, fölmutattalak és újra visszahoztalak

s most irgalmadért könyörgök
 földi emberem, te, a Kozmoszban Isten büszkesége
 te, a Szent Erő bizonyítéka majdan
 s egyben a Gonosz végső kudarca

ha

láss meg

láss meg

láss meg

kérlek!

Archangelos:

én népem
 társaságom a Földön
 segíts
 a hangot át nem eresztő üveggyapotot
 a füledből áztasd ki, kérlek,
 hogy ne csak én halljam az indulat artikulálatlan szavait
 hanem néked is részed lehessen a lágy zümmögésben
 amit úgy hívnak: a szférák zenéje
 ne kárhoztass pusztába-kiáltó lennem
 ne hagyj a felhődomb tetején elgémberedve kucorogni
 ints közelebb magadhoz
 elzsibbadtam a hosszú veszteglésben
 a hasztalan szólongatásba belerekedtem
 hallgass meg engem végre
 válaszolj
 a kettőnk hangja egybecseng majd
 ha minden végesnek vége lesz
 s a trombita-szó nem küld többé a csatába
 hanem ébredésre hívnak harsonák
 s a durva kezek akkor megtanulnak
 hátfán játszani

mert nem hallucináció

én vagyok

a népszellem, felkent vezérlőd
 de a gyilkos rohamot nem én vezényelem amott
 és emitt a lusta szieszta sem kedvemre való

én népem, társaságom a Földön
gyilkosok hadává hogyan is züllhettél?

Miféle fürtelem, ami a feladatot rögeszmévé torzította?

a kéj meggyalázott asszonyok combtövében
 a mohóság a zsákmányt markolászva
 a hiúság, emberfülekből fűzött láncot, az ördög rózsá-
 fűzérét morzsolgatva
 és az az elégedettség, ahogy a holtakat számbavettétek
 nagyon fáj

amit gondoltatok

hogy Isten a tankokat megáldja
 hogy csak az a bűn, amit veletek tesztek, s az nem, amit
 ti mással
 hogy kizárólagos uralom adatott éppen nektek
 külön Isten, kegyenc -státusz, rovására a többieknek
 s misszió az, ami népirtás feketén-fehéren
 nagyon fáj

amit akartatok

a Gonosz csatlósa lenni, a felkínált koncert, talmi
 trófeáért cserébe
 szegyenbe hozni az Isten nevét
 megerőszkolni nemcsak a jelent de a jövőt is
 én népem, társaságom a Földön
te pedig kábultan elhevertél!

Miért, hogy küldetésed megtagadtad?

Miért, hogy elhülyülnél, utánzó majomná?

Miért, hogy a rád tervezett tervet összemaszatoltad?

Hová gyűrted önbizalmad?

A konok tagadást honnan kaptad?

fizetett szabotőr

sajnálak

szegény bábu, szegény figura

nemzet-tudatod elázott, a Kozmoszban a foszlányok a

Napot árnyékolva lebegnek

szürke csapat tarka cicomával

senkinek senki a valaki, a célnak nincs értelme, az

értelemnek nincsen célja

rügyhalál; úgy hervadsz el, hogy még ki sem nyíltál,

színtelen-szagtalan, hiába

Engem ki nem rádiózhatsz – szerencsédre
de módod van leköpní, sajnos.

Nem bírálom a törvényt, csak viselem.

Tudd meg

nagyon fáj

- éppen most, pillanatnyilag -
amit mondatok

a szórakoztatásnak szánt ocsmány szöveg

a bírálatnak álcázott rágalom

az eldarált szajkó-beszéd

az alávalóságok dicsérete

az Isten-káromlás több fokozatban

nagyon fáj

amit tettetek

a nyüzsgés a mókuserékben

a hisztérikus tüntetések

soppingolás az áldott ünnepen

ellen-vonulás a körmenetkor

a szent szimbólumok lefröcskölése

nagyon fáj

amit éreztetek

a viszolygás a lelkesültség helyén

a kellemes jóllakottság az általános nyomorban

az öngerjesztéssel szított még nagyobb gyűlölet

a nagy, közös ügyek iránti teljes közöny

míg lázas vonzódás mindenféle csip-csup ügyletekhez

nagyon fáj

amit gondoltatok

hogy „házam” és „hazám” ugyanaz

hogy elég a házat magasra húzni

és a házat omladozva hagyni

hogy mindegy, hol él az ember

a szülőföld csak aféle költői elem

mivel a vakvéletlen pottyantott ide

hiszen Isten nincsen és ha nincsen

szándéka velünk miképp lehetne...?!

nagyon fáj

amit akartatok

pusztán jogállamot igazságtétel nélkül
szabadrablást központi engedéllyel
elpancsolt országlást, szétzúzott tekintélyt
bedarálni a szellemiséget, föltupírozni a szellemeskedést
szívtelen, okos elmék kígyó-uralmát
a butává fásult fogyasztók fölött
Fénytestem fakulóban
légtestem rongyosodik
víztestem kiszikkad

alakot öltve

behorpadt a hátam
esengék ápolatlan, mint a hajléktalan
s te megvonod hajlékom, orvosságom
azt a Másikat vendégled, istáplod

Segíts, sikoltom, a vírustól legyengült arkangyalok szólama sikoltja
nélküled, népem, nem megy
társaságom a Földön

A gyilkosságra bujtó, vagy a nihilbe süppedtő
nem Én vagyok, hanem az a bukott, szurokszerű Másik.

Az Istenség kér irgalmat szolgálai által
része vagy a valósuló Egésznek

te is felelős nemzetem –
ne hagyj sorvadozni, kérlek.

Ne vádolj
hogy bajban, bánatban, szenvedésben elhagytalak
mert éppen akkor, az idő törtrészén az a Másik volt
erősebb a rettenetbe behajszolni téged
hiszen engem is körülnyírbáltak együtt veled
minden csonkításod az én csonkulásom
engem is elnémítottak, amikor az Igét kilopták a szádból,
amikor gúzsba kötötték tagjaid rám is hálót vetettek
de Én voltam az

aki mégis átmentettelek
az ájulásban ébresztgettelek

két sírás közt elringattalak
 a hó alatt magvadat rejtettem
 kétségek közt hittet tápláltalak
 bízattalak, becéztelek
 fejedet az ár fölött tartottam
 és az örvényből partra tettelek
 és a tetszhalálból mégis, mégis fölélesztettelek
 s most figyelmedért könyörgök, népem a Földön,
 a Kosmoszban hű csapat az Atya támaszára, Te,
 majdan a Szent Műben győztes közreműködő
 s akkor a Gonosz végső gyalázata
 ha

hallgass rám

hallgass rám

hallgass rám

kérlek

Arche:

Századok, Isten *tudja*, hány még,
 a Földön, de csak villanásnyi vonulás az Égnek
 többezer türemlés térben
 teremtett emberi lények összessége
 akik már itt fent
 akik még ott alant
 hullámhegy és hullámvölgy ritmikus morájában
 segítsetek
 engedjétek agyatokban lüktetni a szívem
 engedjétek a szívben válni bölcsességgé
 segítsetek a vonagló Sárkányt a szakadék
 emésztő gyomrába végleg begyűrni
 ne zárjatok ki
 ne száműzzetek az egyébként oly otthonos
 éteri világba vissza
 a michaeli kard is kicsorbul
 ha emberfia idejében meg nem élezi
 kor-szülötte embergyermekek

beköltözni engedjete
 az akol-meleget áhítom
 ne kárhoztassatok mértéken felüli ős-magányra
 nyissatok rést a bordák között
 járatot a koponya eresztékeiben
 érintésre vágyom, lány csuszamlásra
 s majdan üdvös nászra
 ha minden végesnek vége lesz
 s a vadállat gödréből
 aranyló füst száll fel
 a misztika uniót köszöntve

mert nem fantasztikum
 én *vagyok*

a korszellem Michael néven

de nem ám az a pomádés nyegle, aki posztomból
 kitúrna, s lépten-nyomon negédesen fel-
 kínálkozik
 nem az, aki minden kisiklást hivatalból
 igazol s menlevelet ad a tévelygésre
 nem az a bóvlival házaló, aki névjegyet
 tolakvón az orrod alá dugja

Emberi lények, népek-nemzetek, parányi lelkecskéim

a csalónak hogyan hogy lépre mentetek?

Ki magyarázta be hogy a vibráló klipp több, mint a saját képtudat?

Ki szoktatott rá zene gyanánt a dübörgő tamtamokra? A monotóniára
dallam helyett?

Ki verte a fejetekbe, hogy az írásban pedig Logosz többé nincsen?

Ki uszít a mindhalálig görcsös birtoklásra, s ki napestig a bódult lézengésre?

féltelek

a rokkantnyugdijas ezredév nyomán sztereoidokkal pumpált
újabb ezerév,

a Hold hideg kékje uralja a tájat
 a Nap épphogy áttetszik a kormos üvegen
 alkony és pitymallat összetéveszthető
 a bunyó minden játékban létjogot nyer
 a ringben folyamatosan pofoznak,

jobbgyenes, balegyenes, eltáncolás, lefogás,
 övön alul ütni már nem szabálytalan
 a döntőbíró lefizethető

s eközben a termékeny Földanya tápláló teje elapad, a „bőség kosarába” bevac-
 kolódik az általános inség.

Engem el nem tántoríthatsz, teremtett emberi lény, ez
 kegyelem
 de megsebezhetsz, egyhelyben topogva, a „haladás” frázis-
 nyilaival

nem bírálom a törvényt csak viselem

Tudd meg:

nagyon fáj

- éppen most, e pillanatban -

a szóban szétfrocskolt
 a tettekre sem rest
 az érzelmet elpancsoló
 a gondolatot lefokozó
 az akaratot negatívba hajlító

gyors- de rossz-szolgálati munka.

Fénytestem túlhevül
 légtestem gázosodik
 víztestemet a cián kikezdte

alakot öltve

fejsze zuhan hasadó kristályra
 az üveggyöngyöt csíszolják formára
 zörgő pléh-angyal lettem
 sematikus fémkeretben

Segíts, sikoltom, a magányba-űzött korszellem sikoltja, szólót sikolt
 a karban

századom szövetséges népe
 az új ezer-év reménye
 lejtőn a világi élet
 ragadd meg a kéziféket

Nem, ez nem az En pályám; nem, nem az Úr ez a pancser „úrvezető”.

Az Istenség kér figyelmet szolgálja által
 a Kronoszbán Kairosz van

fordulat az Időben
 Kell az erőd az erőmhöz
 Rugaszkodj neki, kérlek

Ne vádolj

mert néhanap olcsó reklámok cinkosának tűntem
 a pénz korbácsát feletted eltúrtem
 hogy olykor-olykor megrezsent a kardom
 s szomorúbbnál szomorúbb az arcom
 miközben a gépesített rohamosztag,
 múltélek a múltélekkel élvezkedve szaporodhat

hiszen

mégis kitartottam
 sarkam vetve csillagoknak
 az Üdvházat meghirdettem
 az Ő lába elől elsepertem
 az augusztusi tiszta égen
 föltündöklük fényességem

El nem űztek, le nem vertek

s most bajtársi jobbodért könyörgök: gyertek
 ezredév-szülotte, ma-holnapi emberibb lények
 oda, a tér és időn túli Örökre - hazába
 szabadon, önként egymásba fogódzva
 ahol majd Sehol és Soha lesz
 a Gonosznak halála
 ha

ismerj fel

ismerj fel

ismerj fel

kérlek!

(Valami ibolyaszín derengés a földi térben. Valami lány zúgás; távoli fátyolos harangszó figyelmezteti az időt a Földön. Ő újra jön. Már itt is van. A csomók elsimulnak. A kétely bizonyosságra vált. Ő a Fent kárpitját a Lent szerkezetével egybeforrasztja. A mű befejeztetik. „Veletek vagyok a világ végezetéig”: tény; nem pusztá ígéret. Mindenek elnyugszanak, a lélek elővételezett boldogsággal töltekezik. A Szent Szellem illata szétárad, az élő beszírpantja és mámorosan kijózanodik. A Nap a Holdat hátára felveszi – ez nem

fogyatkozás; egybekelnek. A Föld a méhét epedőn kitarja. A világosság – a jelenkor hajnalán – nem vakít, áthatol a múlton és megvilágítja a jövőt.)

Ő:

testvérem az Atya szándéka szerint

nem legenda

Én vagyok

voltam

leszek

bárha még nem is látsz engem

tán nem is hallod a hangom

és tenmagadban rám sem ismerhettél

rázhatod az öklöd

az én tenyerem áldásra

nyitva

követelőzhetsz

én feltétel nélkül

szeretlek

Bízom benned

Meg-nem-történtté nem tehetsz

csak megtagadhatsz, akár

háromszor is

Én hoztam a törvényt, hát viselem

Már tudhatod:

nagyon fájt

az a második Golgota

az újkeletű századok

amikor újra a keresztre szögeztél

utánam nyúlva a szellemi síkra

egyetlen szavaddal

hogy csak mese az Isten

mert ebből származott minden

tév-és pótcelekvés

zűrzavar az érzésekben

a vízszintes gondolkodás

és a megrögzött rossz-

akarat
de éteri testem töretve-töretlen
nem maradt az így ácsolt kereszten
csak egy kicsit kivéreztem
véradóm és véredényem:
bár adom is, de tőled kérem
Egy életünk, egy halálunk
Földön van a közös sátrunk
rabláncra nem fűztelek
szeretemben kérleltelek
jöttem nem az Atya parancsára
de szabadon a megváltásra
a követésben sincsen kényszer
megtorpanhatsz hetvenhétyszer
Az Úr fejéből pattant szikra
az egekben sosem-volt-még alapszikla:
fölzokog a magas Isten
ember kell, hogy segítsen
Ne panaszkodj
hogyan rejteződik, homályban a Jézus Krisztus
s izmot ereszt, fogható az Antikrisztus
rajtad a sor, neked marad
legyőzni a fenevadat
Ne félj
hogyan a világosságot a sötét elnyelheti
csak különválík máj az epétől
Ne jajongj
hogyan a fortélyosak ügyesen kifosztanak
s hamis a fizetség Lucifer zsebéből
aki önként adja mind megnyerheti
szóltam már s nincs új a Nap alatt
Csak új Nap van és újra sarjadó élet
Én egyszer-s mindenkorra vállaltalak téged
Te, az Univerzum közkatónája, hidd el, előírt a rangod,
a Nagy Könyvet felütik majd
hirdetés lesz és dicsőség

s rablott zubbonyán a Gonosz
nem bitorolja többé
a csillagok jelzéseit
teljesül véled a világ csodája
Isten tervez, *ember* végez
új elem a Teremtéshez
nem volt hiába
nem volt hiába
ha

fogadj be

fogadj be

fogadj be

kérlek!

(A bimbó lüktet a vágytól. Még szétszórva pislákolnak a szentjános-bogárka
lelkek. A tájon nem dér: harmat ez már; nem köd, hanem pára.)

KIRÁLY LÁSZLÓ

Levlap

*Ébresztem magam és egyre jobban
verset írok nagy haragomban.
Szállok szárny nélkül, míg tart az ének –
Ferenczes Pistának, Fekete Vincének.
Ők nem engednek ébren aludni,
valamint – de rossz rím! – megalkudni.
Úgy éltetnek, hogy meg sem ölnek,
Azonnal verset a Székelyföldnek!
Itt a vers, benne semmi se álnok.
Ordítanak az éber álmok.
Nélkülük nem láttam volna meg soha
ezt: „Pisztráng Lovas Iskola”.
Át a Hargitán lépteink nyomán.
Hol térjünk le? – Ahol kisirültetek, komám.
Négy íróval megyek, nem tudom hova –
kezemben a kormány, istenek lova.
S hogy el ne aludjak, azt süvöltik itt
Király szava: az úr skodásan működik.*

Hófolt

Kányádi Sándornak,
Hargita-fürdőre

*Sándor, a borod jó volt.
Előnkbe jött egy hófolt.
Csúszkáltunk jobbra-balra.
Csak hazamenni akarva.
Ennyi kutya, és ennyi költő.
Ennyi cápa- és emberöltő.
Mikor testvéreim nyomában járok,*

*jönnek a kecskék, szaladárok.
Fiam keresem, szívem, a kutyám.
Három keresztel a Hargitán.
Könnyű a szó, nehéz a fegyver.
Fölemel, alít, ébreszt és megver.
Föld, apa, anya – mind a három.
Vélem, ezt járod, én is ezt járom.
Sándor, a borod mindig jó volt.
Előnkbe jön folyton egy hófolt.
Csúszkálunk-élünk jobbra és balra.
De mindig csak haza-akarva.*

Kolozsvár, 2001. május 29.

Kivezető

Bogdán Lászlónak

*Csak a szél
mi nekünk szól
fegyveres társam*

*hideglelős
eurázsiaiakban*

elképesztő életben halunk

*szép kutyánk követ
és a halálunk*

*rosszra se
jóra se
senki se inthet*

*mentsd meg uram
a szerelmeinket*

Katasztrófa

*Úgysem hagylak el. Minek?
Ha valaki nem érti a lábam nyomát,
nem értett semmit az életemből.
Micsoda költészet: nincsenek kutyák,
fegyverek, amelyek szeretnék a férfit.
Különben minden torony épül és eldől.
Kilépnél akármi történelemből?
Van egy hatalmas szerelem.
Elmondhatatlan. De ha el – kinek?
Szomorú vagyok, sohase boldog,
mint a gyönyörű öntelt pingvinek...
Natehát, úgysem hagylak el.
Ezerszer elhagytalak, elhagyhattalak.
A szeretők pedig szaladgálnak
szűzen (még) a veszett nap alatt.*

2001. május 29.

A nyitott ablak

Vass Jánosnak

Nem tudom, hol vagy, valaki azt kérdezte, ki volt a kedvenc tanítványom, mindnyájan kedvenc tanítványaim voltatok, de Te azt mondtad: „Ama nem eszik mese”, ez meg semmi más nem jelent, mint hogy alma nem esik messze a fájától, ennél-fogva szeretlek Benneteket, gondolom, remélem, van vagy egy kosármű gyermeked, ahogy illik, unokád, Sófalán, ahonnan származol, Rátok gondoltam, gyönyörű idő volt, mentünk az öröklét felé, vörös-e még a hajad, János, és a gyermekeké? Fogalmunk sincs, milyen az út, de azonnal találj egy igazi közmondást nekem!

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Keleti pályaudvar, végállomás

(REGÉNYRÉSZLET)

Személyre szabott módszerek

Benedek még az ezredes szobájában tartózkodott, amikor Friedmann az alagsori zárkából a második emelet egyik szűk helyiségébe kísérték, aminek egyetlen ablaka egy szűk lichthofra nézett.

Friedmann teljesen elvesztette időérzékét; nem tudta, öt percet, vagy öt órát aludt; szeme akkor is égett, ha nyitva próbálta tartani, akkor is, ha behuntya. Kóválygott a fáradtságtól, saját lépéseinek zaja és az őt kísérők bőrtalpú csizmájának csikorgása mintha távolról, vastag függönyök mögül hallatszott volna. Úgy érezte, olykor két lépés között is alszik, ha testsúlyát az őt két könyökénél fogva kísérő két ór karjára eresztette. Súlypontja pillanatonként előre bukott, olyankor magához tért. Amikor az üres helyiségben körbepillantott, sejtette, ismét tortúrának néz elébe. Az ablaktalan szoba, az alig pislálkozó villanykörte és a jelenlévők efelől nem hagytak kétséget. A félelem magához térítette, miközben minden zsigerével vágyott az érzéketlen ájultság állapotára, amikor mindenén túl, ernyedten fekvé, már csupán a test zibbadt sajgása emlékezteti a verésre, amiben része volt, és aminek most újból előtte állt.

Az asztalnál ülő, hosszú karjait az asztallapon komikusan előre nyújtva pihentető alak volt a főnök, ezt nyomban látni lehetett. Ő szól majd hozzá, ha jónak látja, és azok a szinte önálló életet élő karok csépelik majd, ez sem kétséges. A vállapjáról ítélve alhadnagyi rangban lévő ávós busa feje, dúsan göndörödő, barna haja, tömött bajsza, bikanyaka és tömzsi felsőtestén mellig kigombolt inge, egész várakozó testtartása, összességében riasztó benyomást keltett. Mint egy mosókonyhában, párás, tapadós meleg volt. Az alhadnagy ingén hónalj tájon izzadságfoltok éktelenkedtek, s még a világítóudvarra néző ablakot se nyitották ki.

Lenyomták egy székre az asztal elé, amin telefont és egy dossziét látott, néhány ív üres papírt, meg egy tollat, akár korábbi kihallgatásán. A majompofa zavarbaejtően fixírozta, és Friedmann, fogát összeszorítva, izmait görcsös készenlétben megfeszítve várt, hogy ne érje váratlanul az első ütés. Az idegesítően fürkésző, gúnyos tekintet azonban moccanatlanul arcára szegeződött, anélkül, hogy más egyéb történt volna. Friedmann nem bírta tovább, és úgy

fordította el pillantását, mint aki tényleg elkövetett valamit és szégyenli, holott csak ereje nem volt e szemjátékhoz. Ekkor végre megszólalt az alhadnagy.

– Igaza van, ember. Maga is tudja, miért van itt, meg én is. Ne raboljuk egymás idejét. Ezt kellene aláírnia. A saját érdekében.

Gépelte szöveget vett elő a dossziéból, és a fogoly elé toltta.

„Alulírott Friedmann Benjámín kereskedő (született Érsekújváron, 1921. január 6-án, anyja neve Schlesinger Rozália, lakhelye Budapest, VII., Garay utca 33.) az alábbi, beismerő nyilatkozatot teszem:

A Magyarországi Cionista Szövetség vezetőjeként, az Izrael Államába irányuló kivándorlás elősegítése érdekében vettem fel a kapcsolatot szervezetem megbízásából Rajk László belügyminiszterrel. 1946 őszén több alkalommal tárgyaltam vele a Szövetség delegációja tagjaként, melynek során felvetette annak lehetőségét, hogyha a cionisták támogatják azt a politikai irányvonalat, melyet ő a Magyar Kommunista Párton belül visz, mindent el fog követni a kivándorlási kvóta felszabadításáért és az Izrael Államába történő kivándorlás felgyorsításáért.

A támogatás formáját a későbbiekben információgyűjtésben és továbbításban jellelte meg, elsődlegesen a titóista Jugoszláviában működő cionista aktivisták és a szervezeteink között meglévő kapcsolatok révén. Ennek fejében lehetővé tette kisebb cionista csoportok hivatalos engedély nélküli határátlépését Magyarország és Csehszlovákia között, ahol az Izrael felé irányuló, illegális kivándorlás zajlott. Ez az akcióorozat, melynek szervezésében és lebonyolításában is közreműködtem, egészen 1949 elejéig folytatódott.

Rajk Lászlónak tudomása volt arról is, hogy a Cionista Szövetség »sajtófigyelés« leple alatt folyamatosan adatokat szolgáltat Überall nagyköveten és Ben Cur (Péterfi Endre) konzulon keresztül az izraeli érdekképviseletnek, és a kémtevékenység ellen sem belügyminiszterként, sem külügyminiszterként nem lépett fel.

A rendszeres híryanagokon túlmenően, 1948 decemberétől részletes kimutatást készítettünk az Izraeli Nagykövetség számára a magyar köztisztviselői kar zsidó származású tagjairól, abból a célból, hogy Izrael Állam nyilvánartással rendelkezzen ama személyekről, akikről feltételezhető, hogy szimpatizálnak Izrael Állam törekvéseivel, és személyük ilyen módon felhasználható.

Kihasználva a Cionista Szövetség szoros együttműködését az amerikai Joint budapesti képviseletével, Rajk – közvetítője révén – több alkalommal kapcsolatot létesített ezzel a szervezettel is. 1949 tavaszán nem leplezte tovább aljas céljait. Tudomásunkra hozta, hogy a Joint budapesti képviselete és New York-i központja révén az Amerikai Egyesült Államok javára folytat kémtevékenységet, és a titoista Jugoszláviával karöltve, megdönteni kívánja a Magyarországon fennálló törvényes államrendet, minekutána az Izraelbe irányuló szabad kivándorlás is lehetővé válik, ezért felhívta a Cionista Szövetséget, hogy támogassa e törekvésében.

Tudom, hogy főbenjáró bűncselekményt követtem el, mely súlyosan veszélyezteti a demokráciát és a népek békéjét, de tetteimet megbántam, és beismerő vallomá-

sommal is elősegíteni kívánom az igazságszolgáltatás munkáját. Példás büntetést kérek úgy magamra, mint társaimra, mely elretten ti a hozzánk hasonlókat alávaló tetteik elkövetésétől.”

– Itt írja alá – nyúlt át az asztal fölött az alhadnagy, mutatóujjával a papír alá jára bökött, míg másik kezével egy tollat pöckölt a fogoly elé. – Az apróságok nem számítanak. Még pontosíthatja a részleteket.

– Ez nem az én vallomásom – préselte ki magából a szavakat Friedmann. – Amit saját kezűleg leírtam, azt vállalom, de amit nem követtem el, azt nem is vallhatom be.

Remegett a gyomra, miközben beszélt. Azt szuggerálta magába, hogyha odakanyarítja nevét, hamis tanúságot tesz, és ezzel bűnt követ el, amivel mást is bajba sodor, ugyanakkor a várható fizikai kínokon túl az is megrettentette, hogy a vallomás hajmeresztően abszurd elemei között több olyan tény is szerepelt, mint például a sajtófigyelésről szóló beszámoló, illetve a köztisztviselői karról készült kimutatás, ami egyértelműen azt bizonyította, hogy a letartóztatottak közül valakit szóra bírtak, vagy még korábbról beható információkkal rendelkeztek a Szövetség és az izraeli képviselőlet működéséről. Friedmann attól tartott, hogy aki ezeket a máshonnan aligha bizonyítható tényeket közölte, az félelmében esetleg mást is bevall, olyan szemenszedett hazugságokat is, mint ami az orra alá tolt szöveg nagy részét alkotta.

– Azt állítja, hogy ami itt szerepel, az nem igaz? – egyenesedett fel fenyegetően Vadász. – Azt meri mondani, hogy a vizsgálati anyagban valótlanosságok szerepelnek?

A gyomorgörcs ültében is szinte meghajlította a fogoly testét a tömzsi alak előtt, akinek karjai így, állva csaknem a térdéig értek, s megfeszülő mellizmai a zubbonyon át kidudorodtak. Friedmann fülének is váratlanul csengett a saját hangja, amint csak annyit vet oda:

– Az illegális határátlépés elősegítését elismerem. A többit nem.

Sejtelve sem volt, mitől merészkedik ilyen messze. Ha hallgat, tán kevésbé provokálja a másikat, mint így, nyíltan szembezállva vele.

– Ha így áll a dolog, akkor ebédszünetet kell tartanunk. Az elvtársak is így gondolják, ugye? – fordult Vadász a két fogdaórhöz, akik mindaddig Friedmann háta mögött álltak. Azok mintha közelebb léptek volna. Az alhadnagy lehajolt az asztal lábához, és egy barna papírzacskót emelt fel. Ebben a pillanatban ragadták meg a vállánál és a hajánál fogva, de hiába rúgkapált ösztönösen a váratlan agresszió ellen, az erőfölénnyel szemben tehetetlen volt. Ingyenaka torkára szorult, levegő után kapkodott. Vadász lépett mellé, és visszakézből pofon vágta. Friedmann belesédült az ütésbe, szájsarka felrepedt, és szerencsétlenségére elharapta a nyelvét. Erős kéz facsarta az orrát, megint nem kapott levegőt, felsebzett szájával tátogott, míg engedtek a szorításon, és lélegzetet vehetett. Mozdulataik összehangoltak voltak. A pillanatnyi megkönny-

nyebbulés után karját kicsavarták, testét a széktámlához szorították, fejét hátrafesztették. Hasító fájdalmat érzett a nyakában, mintha egybeszaladtak volna a csigolyái. A következő pillanatban egy fakanál nyelét dugták a szájába, amivel szétfesztették ajkait és fogsorát. Inye a durva mozdulatoktól felszakadt. Vadász felemelte a barna papírzacskót és a szájához tartotta. Vastag sugárban ömlött a durva szemcsés só, miközben mozdulni sem tudott. A szemét becsukhatta, hogy a váratlan, maró fájdalmat tompítsa, de szájürege hamar megtelt és fuldokolni kezdett. Köhögőroham fogta el, visszaöklendett valamit, ekkor elengedték az orrát, hogy levegőhöz jusson, de vasmarok préselte össze az állkapcsát, hogy csurig telt száját ne ürítse ki semmiképp.

- Szép lassan szétmarja a torkod - hallotta Friedmann a busafejű tárgyilagos hangját, mely csak akkor vált feszültté, ha a fogoly váratlanul mozogni próbált, és vissza kellett nyomniuk. - Kell azért hozzá idő. Beletelik egy-két órába is. De a fasiszták szálláscsinálói nem érdemlik meg az életfogytiglant. Az ilyenek meg, mint te, különösképpen nem.

Friedmann teste először csak az égő fájdalomtól feszült meg, amint sebébe mart a só, majd a nyálával keveredő, torkába szivárgó létől fuldoklászerű köhögőrohamot kapott. Egyre gyorsabban, egyre görcsösebben öklendte volna ki az olvadozó kását, kapkodott volna levegő után, de az állkapcsába kapaszkodó kezek nem engedték. Utolsó erejével elrúgta magát a földtől, s mivel addig is hátrafelé húzták, váratlan elrugaszkodásával, zuhanása közben a háta mögött álló két fogdaórt is fellökte. Köpködve, krákogva szabadult a szájába tömött sótól, de feldühödött kínzói ismét rávetették magukat. Vadász ekkor meglepő nyugalommal közbeszólt:

- Az őrizetes bizonyára megszomjazott. Evés után illenék neki inni adnunk.

Felrántották a földről, majd visszanyomták és letérdepeltették. Teste ívbe feszült, amint hajába csimpaszkodtak, és a fakanalat keresztben szájába feszítették.

- Nyugalom elvtársak, pontosan célzok - nézett fel röhögve embereire Vadász. Azok a kétségbeesetten rángatózó fogoly hátába térdeltek, és keményen tartották a fejét. Az alhadnagy komótos mozdulatokkal kigombolta sliccét, és némi matatás után, vagy harminc centiméter távolságból, Benjámint arcába vizelt.

Az imént még a pusztai lélegzetvételért küzdő, most a meglepetéstől elnémuló, majd minden erejét megfeszítve felüvöltő Friedmann ismét megpróbálta kiszakítani magát a szorításból. Dühödten rángatózott és vonaglott - mindhiába. Amikor alábbhagyott a húgsugár, teste még mindig ívbe feszült, s gurgulázó hangok törtek elő a torkából:

- Rohadt fasiszták! Legyetek átkozottak! - Rázkódott az ideges zokogástól.

A sliccét felrántó alhadnagy intett, a két pribék elengedte az ernyedte testet, ami előre bukott. Vadász kiszámította a felé dőlő fogoly röppályáját, s még úgy rúgta meg, hogy a levegőben volt. Friedmann arccsontja akkorát recsent, hogy még az egyik fogdmeg is felszisszent. A zuhanó alak szinte megállt a levegőben, azután élettelenül puffant a linóleumon.

– Főnök, ennek lehet, hogy annyi – mondta néhány másodpercnyi csend után, amelyik az imént sziszegett.

– Na, az kéne még csak! Gyerünk, Fucskó, leheljünk bele életet.

A megszólított az ajtóval szemközti falra szerelt mosdó csapjához tartott egy lavórt, teleengedte hideg vízzel, és odaadta az alhadnagynak. Vadász a földön fekvő fejéhez lépett, és óvatosan eltartva magától a bádogedényt, nehogy a ruhájára fröccsenjen a víz, Friedmann fejére öntötte az egészet.

– Ez nem mozdul, főnök – mondta aggodalmaskodó hangon Fucskó.

– Kuss, az istenit! Fel kell élesztenünk. Hozzon még vizet! – lökte kezébe a lavórt.

A fekvő test a második zuhanyra se moccant. A körülötte lassan terebélyesedő tócsa átította zakóját, foltja egyre terjedt, és a riasztó mozdulatlanyságot szemlélő három egyenruhás cipőjét is körbefolyta.

– Ez megmurdelt – szólalt meg az eddig némán figyelő fogdaőr.

– Az bebaszna, Babcsány! – emelkedett fel Vadász, aki lehajolt, hogy meghallgassa, lélegzik-e Friedmann. – Maguk még nem láttak verést, ha azt hiszik, ez elég ahhoz, hogy valakiből kimenjen a szufla. Pedig a lószarból még nem is adtunk neki – mutatott az asztal alatt egy barna zacskóra. Az elkerekedő szemek láttán megdühödött: – Maguk pancserék! Azt hiszik, a vallatás lényege a verés, pedig az csak egyetlen eszköz a sok közül. Minden módszernek személyre szabottnak kell lennie, csak akkor lehet eredményes. Ennyit se tanultak, amióta itt vannak, basszák meg! Rá kell tapintani, kinek mi a gyenge pontja. Ez a szakma, nem a gumibot. Láthatták, hogy kiborult. Kell még egy kis idő, és ez is megpuhul.

– Ha túléli – bukott ki Fucskóból.

– Ne nyávogjon már, mint egy kurva. Mit van úgy beszarva? Nem olyan könnyű megdögleni, higgye el nekem. Tapasztalatból tudom. Ha meg nem bírja a szakmát, menjen vissza a köztisztaságiakhoz. – Megcsörrent a telefon. – Hát ez ki a franc?

Az éles csörgésre mintha megmoccant volna Friedmann is. Vadász, miközben füléhez tartotta a kagylót, szabad kezével diadalmasan és megkönnyebbülten mutogatott. Aztán elvörösödött.

– Munka közben vagyunk! – mondta sértetten, majd a vonal másik végén elhangzó kérdésre azt felelte: – Kielégítő állapotban van, és hajlik a beismerésre. – Újabb hallgatás után felcsattant: – Na, de nekem az ezredes elvtárs mondta, hogy... – Aztán mintha a másik oldalon rövid rendreutasítást köve-

tően letették volna a telefont, köszönés nélkül csapta le ő is a kagylót. Arca vöröslött a dühtől:

– Végeztünk, elvtársak. Mert az én módszereim „nem elég kifinomultak”, és „az eljárás jelenlegi szakaszában nem kívánatosak”! – utánozta gúnyosan Benedek György hangját. – Tudhattam volna, hogy ez lesz a vége. Benedek az ügy gazdája. Akkor viszont minek szopatják az embert, hogy az ezredes személyes kérése, „ellenkező utasításig”?

Fucskó és Babcsány semmit nem értettek. Bambán hallgatták Vadász ki-rohanását, megütözve a főnökséget ért szidalmain.

– Mit bámulnak? Magukban nincs semmi szakmai önérték? Legyenek egy kicsit büszkéek a munkájukra. Enélkül odafönt szart se tudnának produkálni. – Cipőjét a fekvő test bordatájéka alá csúsztatta, és lökött egyet rajta. Mintha halk nyögés, sóhajtás szakadt volna ki belőle. – Látják? Kutyabaja. Én mondom maguknak, nem vagyunk megbecsülve. Pedig nélkülünk aztán nem működhetne ez az egész krájléráj. Finomkodó értelmiségiek nem tudják megvédeni a néphatalmat ezekkel a fasisztákkal szemben. Ezt sose felejtsek el. Na, vigyék vissza ezt a szarházit a cellájába!

Minden jó, ha a vége jó?

Feszülten, idegesen ért haza. Későre járt már, Kata mégsem volt sehhol, és a szomszédasszony, ahogy észre vette érkezését, bezörgetett, és a kezébe nyomta Kata lakáskulcsát, amit az ajtóban felejtett. Benedek dühöngött a felelőtlen-ségen, és úgy nézett körbe, mintha azt vizsgálná, nem járt-e bent a nyugdíjas történelemtanárnő a lakásban, aztán elszégyellte magát. Sose szerették egymást, de Benedek becsülte az öregasszonyban, hogy nem képmutató, nem is próbál úgy tenni, mintha szimpatizálna vele. Köszönésen túlmenően soha nem beszéltek egymással. Az asszony senkivel nem tartott kapcsolatot. Azt pletykálták a házban, hogy valaha apáca volt, egy szerelem miatt otthagya a zárdát, de a férfi, akiért kilépett a rendből, faképnél hagyta.

Kikapcsolta derékszíját, egy széktámlára dobta a zubbonyát, lerúgta lábáról a színénél sötétebb pasztától kissé már bebarnult cipőt, és kimerülten dőlt végig a nappali kanapéján. Nyáron mindig beleizzadt a kemény bőrcipőbe, jól esett megszabadulni tőle, kinyújtózni és elmacskásodott lábujjait tornáztatni.

Amikor nyolc óra után hazahozatta magát, még mindig nem volt vége Friedmann kihallgatásának. Több mint egy álló napja dolgoztak rajta, ezek szerint eredménytelenül.

Hol a túróban van ilyenkor? – gondolt türelmetlenül feleségére, aztán elhúzta a száját. Családlátogatás, hát persze, mondta is. Igaz, nem panaszkodhat;

ahhoz képest, hogy kezdetben milyen sűrűn szaladgált a papához és a mamához, mostanára havi egy, legfeljebb két alkalommal járogatott haza.

Nagyot kordult a gyomra. Kiballagott a konyhába, hogy valami ennivaló után nézzen, de a jégszekrény jószerével üres volt. Előző hétvégéről maradt pörkölt, de ahhoz nem volt gusztusa, kétszer vacsorázott belőle, egyszer ebédre ette. A kenyereszsákban szintén többnapos, kissé már penészesen szagló rozskenyeret talált. Ahogy a belsejéhez ért, nyúlós és tapadós volt; savanykás szagot árasztott. Undorral csapta be a hűtőszekrény ajtaját, és ingerülten csóválta a fejét. Levágott három szelet kenyeret, és a gáztűzhely platniján kezdte pirítani, hogy ehető legyen. Kenyérből sose volt hiány, abból mindig jóval többet vett Kata, mint amennyit elfogyasztottak, így gyakorta szikkadtan ették a maradékot, mert kidobni egyiküknek se volt szíve.

A spájzban szerencsére lógott egy jókora füstölt szalonna. Kissé avas stichje volt, de Benedek észre se vette, s talált némi kolbászmaradékot is, ami jobb kedvre derítette. Kellemetlen gyerekkori emléke volt, hogy kolbászt csak ritkán, olyankor is csak vékonyra karikázva kapott, ezért, mióta megtehetette, gyakran fél szálát is elrágcsált, nagyokat harapva a füstölt, csípős rúdból.

Kezdetben nem volt ennyire lepusztult a háztartás. Kata rendszeresen járt a piacra, s ha nem is mindig lelkesedve, de tudomásul véve feladatát, hetente többször is főzött. Később rapszodikussá vált a házvezetés. Olykor terülj asztalkám fogadta férjét, olykor látszott, hogy neheze érik a gondoskodás. Benedek ebben messzemenően megértőnek mutatkozott, s ez nem is jelentett különösebb lemondást, mert igénytelenül kosztolt. Csak néha ugratta feleségét azzal, hogy úrilány, ezért türelmes vele az átnevelés időszakában. Amikor Kata az órai mellett dolgozni kezdett a Szabad Népnél, és gyakran csak este ért haza, Benedek maga ajánlotta, hogy ezentúl mindig bent ebédel, egyenek hideget esténként. Az asszony hálás volt és kapva-kapott az ajánlaton. Azóta csak hétvégén került frissen főzött, meleg étel az asztalra, és a maradékot olykor hét közepéig ették. Kata olykor „szeretetcsomagot” hozott hazulról, ezek jelentették a különlegességet, bár Benedek olyan fanyalogva fogadta a dolgot, mintha magától a burzsoáziától érkezett volna a küldemény.

A kovászos uborkán némi fehér lepedék képződött a csatos üvegben, nem volt hozzá gusztusa, inkább hagymát karikázott fel az állva bekapkodott szalonna és kolbász mellé. A szobába menet még egyszer benézett a kamrába. Valami édességre vágyott, leginkább csokoládéra, végül megtette a kockacukor is. Belemarkolt a dobozba, s a szobában ropogtatott-szopogatott el néhányat. Kata gyakorta megmosolyogta szokását, hogyha csak teheti, minden étkezést valami édességgel fejez be. Olyan, akár egy kisgyerek, mondta neki régebben, gyengédebb pillanatokban, magában pedig hozzáfűzte: a túlzott édességfogyasztás a gyerekkori szeretethiány kompenzációja.

Olvasni nem volt kedve, de valamivel agyon akarta csapni az időt, amíg egyedül van. Bekapcsolta a rádiót, aztán újra kiment a konyhába, és egy pálinkásüveggel tért vissza. Egy Hacsaturján darabot közvetítettek, akkor konferáltak be, míg odakint volt. Nem tudta, mit hall, de nem is izgatta különösebben, a lényeg az volt, ne legyen csend, és komolyzene szóljon. Imponálni akart Kátának, amikor hazaérkezik.

Fejét a kanapé karfájára támasztott díszpárnára helyezte, lassan kortyolgattott a szilvóriumból, és igyekezett megfelekedni Friedmannról, aki egy percre se ment ki a fejéből. Szerette volna elfeledni mindazt, ami idegfeszítő munkájával kapcsolatos, de gondolatai gyakorta otthon is e körül kerengtek, ezen az estén pedig egyáltalán nem hagyták, hogy másra irányítsa figyelmét. Katával beszélgetve legalább megfelekedhetett benti dolgairól, s olykor tudatosan beszéltette is őt, aki örömmel csacsogott, élve a felkínált ritka alkalmakkal, bár egy idő után azt akarta, hogy Benedek is meséljen valamit a munkájáról, és a beszélgetés ilyenkor általában megfeneklett.

Négyujjnyi pálinka lötyögött az üveg alján, amikor leheveredett. A koncertközvetítés végére elszopogatta az italt, Kata pedig még mindig nem volt sehol. Zsongó fejjel hallgatta a híreket. Csalódott volt, és egyre idegesebb. MASHOGY képzelte az estét. Meg akart feledkezni mindarról, ami napközben nyomasztotta, el akart bújni előle az asszony izzón olvadó puhaságába, a tegnap este oly csábítón kitarulkozó és örvénylőn megváltó menedékbe. Nem csupán azért, mert megfeszülő és forrón lüktető ágyéka még frissen emlékezett a visketőn bizsergető vágyra és a borzongató beteljesedésre, amit korábban ilyen elemi erővel nem élt át, hanem mert az este olyasfajta bizonyosságot érzett, ami elragadhatatlanul az övé volt, s amit soha nem tapasztalt még. Övé volt az asszony, a sejtjeiig mindenestől átadta magát. Ezt a bizonyosságot akarta újraélni, noha nem tudta volna megfogalmazni, csak érzékei voltak az élmény birtokában, ezért is érzett szavakban kifejezhetetlen csalódottságot, mint egy gyerek.

Kata mindeközben a Luxor kávéházban ült a Szent István körúton, egy eldugott sarokasztalnál, és konyakot ivott, kedvetlenül, hányingerrel küszködve. Nem ivott soha töményt, de most úgy érezte, szüksége van rá.

Gyalog indult hazafelé, át a Margithídon, mintha időt nyerve elhatározásra juthatna, mit kell tennie. A pesti oldalra átérve semmivel nem jutott előbbre, ezért tért be erőt gyűjteni a kávéházba, és zökkent le a rózsaszín, ezrett márványasztalok egyike mellé a hátsó traktusban. Azt hitte, mindenki őt nézi majd, rá van írva a nyomora, de ügyet se vetettek rá, az emberek az asztalok fölött összehajolva beszélgettek, a kávégép surrogása mellett csak duruzsoló beszédfoszlányokat lehetett hallani.

Azért ivott, hogy erőt gyűjtsön az induláshoz. Haza kellett mennie, ezzel maga is tisztában volt. Az apránként szopogatott alkohol hamar a fejébe szállt.

Bambán bámult maga elé, merengve nézte, ahogy egy homlokára feltolt, sűrű kalapot viselő férfi udvarol a kasszírónak, úgy fogja meg, nézegeti és morzsolgatja a kövérkés pénztárosnő virslíujjait, mintha kézfejből is tudna jósolni neki, nemcsak a tenyeréből.

A konyaktól Kata gyomra felkavarodott. Kezét szája elé kapva, ki kellett mennie a mosdóba. Olyan váratlan erővel tört rá a hányinger, hogy gondolkodási ideje sem maradt, józan pillanatában hogyan ítélné meg egy kávéház vécejébe hányó önmagát. Hosszasan dörgölte utóbb a kezét, amivel a porceláncsészébe kapaszkodott. Arcát lemosta, száját kiöblítette hideg vízzel, és visszatámolygott az asztalához.

Mintha kihányta volna az életét. Ez a hasonlat jutott eszébe az asztal és a fal közé lezökkenve. Mindig olyan őszinte viszonyra vágyott, hogy ne „csak” feleség, de szövetséges, barát, elv- és harcostárs is legyen, különösen, hogy egy ideológiai frontszolgálatot végző férfi társa lett, ahogy kezdetben Gyuri munkáját emlegette. Szilárdabb alapúnak képzelte a maguk kapcsolatát, mint amilyen a törékeny érzelmekre épülő életüket. Annakidején utálta, ahogy környezetében a lányokat kiházasították, s onnantól az volt a dolguk, hogy a férjüket szolgálják, szüljenek és háztartást vezessenek. Apja és anyja baráti körében volt néhány ilyen pár. Kata úgy gondolt ezekre az asszonyokra, mint kitartottakra, akik maguk is tudják ezt, cserébe el kell viseljék, hogy férjük megcsalja őket. Rosszabb, mintha kurválkodnának, mert akkor legalább mind a maga ura. Ki tudja, vajon Gyuri nem lépett-e félre, jutott újra eszébe. Mit számít az már? – söpörte félre gyanakvó féltékenységet. Mi ez ahhoz képest, hogy minden nap egyforma, hogy bizalmatlanság, titkolózás a része csak, gyengédségnek nyoma sincs, s az őrületig egyhangú és unalmas az életük. Csak az kösse ehhez az emberhez, ami azokat az asszonyokat a férjükhöz, akiket megvetett? Hogy biztonságban élhet? S ugyanezt próbálja kiharcolni az apjának és az anyjának is, akik láthatóan összetörtek, csak a maguk baja foglalkoztatja őket. Ez lenne a perspektíva, mert már ők szorulnak támaszra, és egyedül Gyurihoz fordulhat, aki magyarázatot adhat és segíteni is tud?

Igazságot kell szolgáltatnia az apjának. Ugyan mit ártott éppen ő a nép államának, aki már akkor is kommunistákat védett, amikor nem volt remény arra, hogy haszna származik belőle? És az anyja, akit éppen baloldali meggyőződése miatt távolítottak el a Rádióból? Miattuk, értük is ki kell tartania. Meg kell értetnie Gyurival, hogy ilyen jogtalanság, mint ami az apjával történt, megengedhetetlen, mert hitelét veszti mindaz, amiben hisznek, amiért küzdenek. Az nem lehet, hogy mindez nem ébreszti rá őt, hogy beszélnie kell vele: beszélnie mindarról, ami körülöttük történik, velük és bennük.

Hirtelen sietős lett, táskájába túrva egy tízest dobott az asztalra, és meg se várva a visszajárót, kifelé indult. Az asztalhoz érkező pincér derékből meghajolt a távozó vendég után.

Jölesett a Duna felől hátába kapó, hűvös esti szél, ami még a kabátgallérját is nyakára lebbentette. Könnyűnek érezte a lépteit, mintha léggömbökön rugózott volna, csak a feje kóválygott. Jobb lesz gyalog, kicsit kiszellőztetve a mámort, mielőtt sor kerül a beszélgetésre, döntötte el, és a Marx térnél jobbra fordult. Ilyen késői órán meglehetősen régen járt egyedül az utcán, de mindaddig nem félt, amíg nem füttyögött utána két suhanc az Astoria szállónál. Sietősre vette lépteit, majd amikor észrevette, hogy utána indulnak, futni kezdett, s csak a Nemzeti Múzeum kerítésénél fordult hátra. Üres volt az utca. Elszántan lépkedett tovább. A könnyű részegség tompává tette, és némi fejfájást okozott.

Kata ideges lett, ahogy hiába turkált táskájában kulcs után, azután kényszeredetten csöngetett.

- Hát te már itt vagy? - kérdezte az előszobába lépve, színlelt meglepetéssel.

- Mindjárt tizenegy, mégis hol lennék? Ha nem volnék itthon, te se tudtál volna bejönni - emelte fel kulcsosomóját Benedek. - Hogy a fenébe lehetsz ilyen szétszórt? Az ajtóban hagyta a kulcsod. A szomszéd adta ide. Akár be is jöhetett volna. Egyáltalán, hol voltál mostanáig?

- Anyáméknál, látogatóban. Mondtam, hogy odamegyek, nem? - Kata hangja sértett volt a számonkéréstől.

- Nem gondoltam, hogy ilyen hosszan maradsz.

- Képzeld! Beszélgettünk.

- De ilyen sokáig?

- Van, akivel lehet. Egyébként sem rendelkezhetsz az időmmel - bukott ki belőle hirtelen. Arca paprikavörös volt, tekintete vészesen vibrált. Benedeknek elkerekedett a szeme:

- Te ittál!

- Miért, te nem? - Kata a kanapé mellett álló, üres üvegre mutatott.

- Én mégsem vagyok részeg.

- Én sem vagyok részeg, csak ideges. Leginkább a gyanakvásodtól. Különbösen is, lehet, hogy inkább nekem kellene gyanakodnom amiatt, te hol töltöd az idődet.

- Dehát mi a baj tulajdonképpen? Mitől vagy ilyen ideges? - Benedek olyan zaklatottnak és ziláltnak látta feleségét, mint még soha. - Ül már le végre, és próbáld elmondani!

- Ne kiabálj velem! Elegendem van abból, hogy úgy kezelsz, mint egy taknyos kölyköt, akit kioktatsz vagy leintesz!

- Na, ebből elég! - mondta emelt hangon, sértetten a férfi, felállt a kanapéről és bement a hálósobába.

Kata érezte, hogy elszúrta a belépőt. Addig győzködte magát, hogy még ma este szóba kell hoznia az apja ügyét, hogy mire hazaért, pattanásig feszültek az idegei, elég volt egy kellemetlen mondat, és robbant. Ha Gyuri most lefekszik,

másnap estig nem kerülhet sor a beszélgetésre, gondolta dühösen, bár pislákolts benne a remény, hogy korábbi összezördüléseikhez hasonlóan, férje nem viseli sokáig a némaságot, és kiengeszteli. Nemigen lehetett Benedekkel veszekedni, mert nem volt haragtartó, a hangoskodás és a durvaság távol állt tőle, és azt is nehezen viselte, ha Kata volt indulatos. Keveset beszélgettek, de Benedeknek szüksége volt a tudatra, hogy mindig szólhat hozzá. Ha valamit, ezt a furcsa ragaszkodást tudta benne szeretni. Elég neki a benti feszültség, nyugodt és biztos hátszóra van szüksége, magyarázta nem egyszer a férfi, miközben gyengédnek szánt mozdulatokkal lapogatva vállát, felsegítette Katát a fürdőszobában földre dobott törülközőről, vagy a vécétetőről, ahol lábát felhúzza, térdére hajtva fejét, kucorgott.

Most is abban bízott, hogyha duzzogva félrevonul, Gyuri, mielőtt lefekszik, tesz majd egy kísérletet, hogy megbékítse, és akkor szóba hozhatja a dolgot. Ezúttal a sötét konyhába vonult, és az egyik hokedlin foglalt magának várakozó pozíciót, de a percek óráknak tűntek, ráadásul a sötétben újra szédülni kezdett, s ettől a gyomra is felkavarodott.

Benedek a hálószobában vetkőzött. Zubbonyát, szokásával ellentétben, a szekrénybe akasztotta, amiért Kata máskor hiába rimánkodott. A tükörbe pillantva, dühösen simított át néhány kósza tincset kopasz fejbúbján. Nem értette felesége viselkedését, melyre ezúttal, úgy vélte, egyáltalán nem szolgált rá. Csalódott volt, hogy megtört a tegnapi éjszakai varázs, és azzal teljesen ellentétes hangulat lett úrrá rajtuk. Mindig eltűzöttnek, érthetetlennek tartotta, és a női hormonok kiszámíthatatlan hatásának tudta be Kata menstruációs hangulatingadozásait, de elnézte neki, bár ezúttal érezte, hogy többről van szó. A maga módján szerette őt, büszke is volt tetszetős külsejére, imponált neki a műveltsége (azzal együtt, hogy olykor nyomasztotta a maga csekélyebb olvasottsága), s még azt is elnézte neki, hogy nem túl szorgos háziasszony. A családját és a baráti körét valóban nem szívlelte, ezt soha nem tagadta előtte; úgy érezte, ezek egy lezárult életszakasza tartozékai, mai gondolkodása összeegyeztethetetlen a hozzájuk fűződő bensőséges viszonyal; visszahúznák Katát abba a világba, amiből tudatos választása által képes volt kiszabadulni.

Pedig már elszánta magát, hogy megpróbál több figyelmet fordítani kettejük életére. Érezte ő is, hogyne érezte volna, hogy sivarak és egyformák a hétköznapiak, csak ereje nem volt eddig, hogy változtasson, pedig ez a saját érdeke is, tudta jól. A tegnapi este azonban meggyőzte, hogy Kata is kicserélődne, ha ő másként tudna viszonyulni hozzá. Meg is fogadta, hogy így tesz. A ma délutáni telefon alkalmával is olyan szelíden beszélt vele, ahogy csak tudott. Semmi okot nem adott erre a lehetetlen viselkedésre. Máskor, ha ő volt pokróc, némi büntudattal közelített volna hozzá, és szögletes mozdulataival kiengeszteli, de most ártatlannak érezte magát. Jusst se megy utána, főjön csak

a saját levében, majd megpuhul. Komoly oka úgyse lehet a duzzogásra, erre előbb vagy utóbb maga is rájön.

Kata nem tudta mennyi idő telt el. Kissé lecsillapodott a gangra néző, hűvös konyhában, ami nyáron se kapott napot, s a bódultság maradéka is elpárolgott fejből. Indulatát türelmetlenség és kétségbeesés váltotta fel. Lehet, hogy szó nélkül lefeküdt? – rágta a szája szélét. Azt szeretne volna, ha férje engeszteli, de tudta, most nem egészen ugyanaz a helyzet, mint általában.

Lemászott a hokedliről, és megeresztette a csapot. Odahajolt s nagy kortyokban nyeldekelte a hideg vizet. Nem volt maradása tovább. Puha macskaléptekkel settenkedett végig az előszobán, hogy belessen a résnyire nyitott ajtón a hálószobába.

Ott, az ajtóban ütköztek egymásnak. Mindketten zavartan hátrahőköltek, Kata meg is ijedt. Benedek kapcsolt hamarabb, udvariasan hátralépett, hogy beengedje nejét, de nem bírta némán, és mintegy magyarázatképpen véletlen találkozásukhoz, annyit mondott:

– Épp indultam volna fogat mosni.

Kata arca megrándult. Olyasfajta indulat ült ki vonásaira, mely a tehetetlenségből táplálkozik; abból a tehetetlenségből, ami a mindig alávétettek lelket őrlő, kényszerű és sorsszerű sajátossága, amit akár gyűlöletnek is mondhatnánk, ha nem lenne olyan mellbevágó feleség és férj között. Őt magát is meglepte az érzés hevesége, szinte szégyellte, mindazonáltal érezte, hogy képtelen legyűrni, úgy szakad fel belőle, mint egy hosszan elfojtott köhögés.

Benedek megrettent ettől a sötétlő tekintettől, mintha csak tudta volna, mi jár az asszony fejében. Ahogy Kata ellépett volna mellette dacosan felszegett fejjel, határozott mozdulattal utána nyúlt, megmarkolta a karját és visszahúzta.

– Dehát mitől vagy ilyen ideges? Mondd már el végre, mi történt veled!

Kata úgy tett, mintha tétovázna, pedig csatát nyert, és röpké elégedettséget érzett. A miheztartás végett azért elhúzta karját, de csak annyira, hogy férje gyengéden utána nyúljon, és magához vonja. Úgy érezte, itt a pillanat. Fátalos tekintetét Benedekre függesztette, s egészen halkán mondta, mint aki tart attól, hogyha hangosan beszél, elcsuklik a hangja.

– Apámat politikailag megbízhatatlannak titulálták, ezért nem veszik fel egyik új ügyvédi munkaközösségbe sem. Valami fatális félreértés történt. Hónapok óta kínlódik munka nélkül, és ez teljesen elemészti. Az élete volt az irodája, most meg otthon gubbaszt egész nap. Miféle igazságtalanság ez? Apám nem kommunista, de mindig baloldali volt. Most meg mintha őt is béliázták volna. Ha ilyen túlkapások történnek, hogyan győzhetjük meg az embereket arról, hogy igazságosabb világot szeretnénk? – nézett szemrehányóan férjére. Igyekezett taktikusan kérdezni, hogy Benedek is átérezze az ügy jelentőségét, ne csupán azt hallja ki szavaiból, hogy az apjáért aggódik.

A férfi a fejét csóválta, miközben leültek egymás mellé a kanapéra.

– Forradalom van, ha nem lövünk, akkor is. El kell dönteni mindenkinek, hova áll. Aki nincs velünk, az ellenünk. Apád történetesen mindig a pártegyesítés ellen volt, ami pedig fontos volt a számunkra. Jobboldali szocdem volt és maradt. Különbösen is hatvan éves, nyugdíjkorban van.

Ugyan honnan tudja Gyuri, mi volt az apja véleménye a pártegyesítésről? Sose esett szó róla. És micsoda cinizmus, hogy éppen nyugdíjkorban van? Kata nyelt egyet, és visszafogva mérgét, csupán annyit kérdezett:

– Mégis, mi köze van ennek ahhoz, hogy megfosztják a munkalehetőségtől?

– Több volt az ügyvéd, mint amennyire a társadalomnak valójában szüksége van. Valóban nem mindenki folytathatja tovább mostantól a tevékenységét. Azt pedig te is beláthatod, valahogy válogatni kell. Miért biztosítanánk előnyöket a velünk ellenségeseknek a mieinkkel szemben?

– De ha ezek azelőtt is megélték valahogy, az mégiscsak azt mutatja, hogy valakinek szükség volt a munkájukra.

– Az a tény, hogy meg tudtak élni, még nem jelenti a társadalmi szükségét és hasznát a tevékenységüknek. Ez tőkés gondolkodás. Amíg van piac, nosza hadd menjen, egye meg a nagyhal a kishalat? Ez a kapitalizmus. Nagyon sokan nem végeznek semmiféle termelőmunkát, és mint azt te magad is tudod, ez a legfontosabb. A legtöbben megtalálják a helyüket valahol, produktív munkakörben, és ez még nevelő hatással is lesz rájuk.

– De Gyuri, ugye azért engem a „legtöbbek” sorsa mellett az apámé kicsit jobban érdekelhet, nem? És te is tudod: hatvan éves. Ugyan miféle munkát találjon?

– Képtelen vagy felnőni, Kata! Hiába vallod magad kommunistának, hiába vagy művelt ideológiailag, hiába vagy párttag, abban a pillanatban, ahogy a te kis világodban változást idéz elő a forradalom, visszavedlesz azzá a burzsoává, aki voltál, és aki kizárólag a saját szűk környezete önös érdekeinek szempontjából néz mindent.

– Gyuri, az apámról van szó, akit öt éve, velünk együtt majdnem megöltek a nácik; aki elvesztette a fiát, és ebbe kis híján beleőrült, aki mindig is baloldali volt, ha polgár, akkor is; akit a munkája hozott vissza az életbe, és aki most bele van betegedve abba, hogy tétlenségre kárhoztatják, holott ereje teljében van. Közönyösen kellene végignézzem, ahogy teljesen leépül?

Benedek nem válaszolt, mert amit mondandó volt, az csak tovább szította volna a Katában amúgy is izzó parazsat. Munkások és parasztok százazrei élnek nyomorban még mindig, úgy, hogy éjt nappallá téve robotolnak rogyásig. Ők a fronton szenvedték végig a háborút. Ha Engel a kezét nem emeli meg haláláig, akkor sem lesznek kenyérgondjaik. Mások a kölykeiknek nem tudnak enni adni, és télen kabátban alszanak, mert nem telik tűzifára. Falvak százai-ban nincs villany. Mit számít akkor egy ügyvéd lelke? Szenvedett itt más is ép-

pen eleget, és szenved ma is, noha már övök a hatalom, csakhogy a hétköznapok harcai évekig elhúzódhatnak, mert vannak, akik szabotálják az új világot.

- Ne keverd ide a fasizmust! - mondta éles hangon.

- Gyurikám - mondta váratlanul hízelegve Kata -, nem lehetne mégis tenni valamit? Valahogy segíteni. Az nem lehet, hogy ezen múljon a forradalom. Ez mégsem a Rajk-ügy, ahol példát kell statuálni. Ugye ebben igazam van, belátod?

Lassan közelebb csúszott férjéhez, és a combjára tette kezét. Benedek meglepetten nézett az asszony tágra nyílt szemébe, nagy barna szembogarába, aprókat rezzenő seprőszempillájára, gondterheltségtől összeráncolt homlokra, melynek árkaiból egy kecses ívű redő az ornyergéig futott, és tudta, hogy bár elvei ellen cselekszik, ezúttal olyan gesztust tehet, ami az operalátogatásnál is jelentősebb. Arra talán valóban lehetne hivatkozni, hogy Engel illegális kommunistákat védett Horthy idején, futott át az agyán. Tenyerével végigsimított az asszony arcán.

- Ígérni semmit nem tudok, de megpróbálok utána nézni, mit lehet tenni. Majd meglátom. Egyelőre semmi esetre se szólj neki! Azt mindenesetre fenn tartom... - kezdett volna egy újabb mondatba, de Kata hálás arca közeledett az övéhez, és megcsókolta, majd egész testével hozzásimult, szinte odadörgölőzött. Apró keze férje combja közé siklott, majd belemarkolt a megfeszülő izomba. Benedek a ráfonódó testől a kanapé támlájának szorult.

Amilyen feszült és ideges volt alig egy negyedórája, Kata e percben olyan vágytelinek és kapkodóan türelmetlennek tűnt. Benedek nem is igen értette, mi végre ez a sietség. Ennyire szívére vette volna apja nyugdíjaztatását, hogy a bizonytalan ígélet is ilyen megkönnyebbülést okozott?

A dühbe torkolló gondterheltség után a váratlan vágykitörés meglepte Benedeket, aki azonban felszabadult érzelmkifejezésnek vette ezt, s ezért olyan természetes mozdulattal nyúlt az ölében hullámzó, vonagló test után, mintha mindig ez az összeszokottság, mi több összeforrottság, s a gátlásoktól mentes egymásra találás lett volna jellemző kettejükre. Ami eddig történt közöttük, másfél éven át, e pillanatban csupán dőcögős főpróbának hatott, ami - tudta jól - a sikeres előadás-sorozat biztató előjele, sőt utólag visszatekintve egyben talán záloga is. Benedek boldognak érezte magát. Megkönnyebbült, hogy képes volt a gesztusra, megfeledkezett a délutáni kellemetlen telefonbeszélgetésről, az egyedül töltött estéről, az üres hűtőszekrényről, Kata bántó szavairól, s úgy tudta élvezni a pillanatot, hogy hitt benne, nem múlandó és egyszerei gyönyört él át, de mostantól ez lesz életük alaphangja.

Ölben vitte át Katát a hálószobába, vadul huzigálva le róla a blúzt, a melltartót, a szoknyát és a bugyit. Fel se tűnt igyekezetében és az asszony sürgőforgó simulékonysága és gyengéd mozdulatai közepette, mellyel újabb és újabb csiklandó érzéseket csalt elő testéből, hogy amint beléhatolna, Kata kisiklik

kezei közül, hasra fordul, s míg fenekét emelgeti, szilaj vágyat ébresztve benne, hogy úgy hatoljon húsába, mint egy dárda, a rég nem használt óvszer után tapogatózik az éjjeliszekrény fiókjában.

– Várj még, várj egy kicsit! – suttyogja az asszony, és Benedek arra gondol, ez is a játék része, dehát miért is ne? Átengedi magát Kata találékonyságának, és végtelenül elégedett, ahogy egy pillanatra eszébe jut főnöke fád, aszott felesége. Hálát ad a sorsnak, hogy megajándékozta őt ezzel az asszonnal, aki hálás neki és szereti. Az érzés most bizonyosan kölcsönös, és Benedek érzi, hogy képes lesz komolyabban venni férji feladatát. Kicsit többet lesz itthon, jobban odafigyel rá, és boldoggá teheti Katát, mert azt nem tiltja senki, hogy egy kommunista boldog házasságban éljen.

Kata pedig elégedett. Minden jó, ha a vége jó, gondolja. Végül is úgy alakult, ahogy hazafelé eltervezte. Ő maga le tudta küzdeni ellenérzéseit, Gyuri pedig engedett, megígérte, hogy segít. Nem érez ugyan most semmit, szinte kívülről éli át a szeretkezést, de igyekszik, hogy a másiknak öröme teljék benne. Igaza volt anyjának és apjának, nem szabad elhamarkodottan dönteni. Ezzel tartozik nekik. Lehet, hogy később nem gyűlöli majd magát annyira, mint most. Lehet, hogy nem is gyűlölet ez, csupán undor. Lehet, hogy jobb lesz kettejük viszonya. Az is lehet, hogy egyszer még szeretni is tudja majd ezt a szuszogó, lihegő alakot. Most mindenesetre nehezebbre esik vágyat tettetni, miközben sietős mozdulatokkal helyére illeszti, felsodorja a kotont, és hanyatt dől, hogy testébe fogadja a másikat. A lényeg, hogy ebből Gyuri semmit nem vehet észre. Nem is vesz. Élvezi, ahogy beléhatol. Ő maga nem érez semmit, csak a lendületes löketeket, hallja az ütemes hörrenéseket, ami a gyorsuló mozgást kíséri. Hiába koncentrál, semmit nem érez, csak az idegen test dugattyúmozgását kissé száraz ölében, amit nyálával próbál síkosítani. Nem fáj, csak kellemetlen. Igyekszik másra gondolni, s közben ellazítani ölet. Csak el ne szakadjon a heves mozgástól a gumi. Csak teherbe ne essen! Ha belegondol, görcsöl a gyomra. Nem, ezt az egyet nem tudná most elképzelni. Nem a kar gyereket Benedek Györgytől.

KARÁCSONYI ZSOLT

Tervagán szerelmes sorokkal üzen

*Ó Hold, száraz medrű vizek
kavicsa látja: még vagyok,
de tebenned alig hiszek,*

*hiába mondják angyalok.
Egy napon a semmi kinyílt,
és ma is, oly szépen ragyog*

*de rólad nem hoz semmi bírt
Auberon, csak hülyén mekeg,
és engem legbelül kinyírt,*

*hogy nem érkezik leveled,
csak sétálok holdkórosan,
néha helyettesítelek*

*más csillaggal, de elsuhan,
zárul az Androméda kör,
mint vén ló elnyulok busan,*

Az aradi *Karácsonyi Zsolt* (jelenleg kolozsvári egyetemi hallgató) neve, versei nem ismeretlenek azok előtt, akik hozzájuthatnak kis példányszámú antológiá(k)hoz, figyelemmel kísérik a Helikon című, két hetenként megjelenő lap Serény Múmia rovatát. Egészségesen tiszteletlen, de azért az elődökről (olykor kényszerűen) tudomást vevő költészet bontakozik ki, szép lassan, lépésről lépésre. Olyan, aki Kovács András Ferenc és Orbán János egymással (is) vitatkozó szövegeit figyelmesen olvasta, hogy részben azokból, részben stúdiumaiból összerakja a maga poétai arcát, amely természetesen úgy arc, hogy álarc, illetőleg úgy álarc, hogy arc. Példázza Karácsonyi Zsolt, hasonlóan oly sok XX. századi szerzőhöz, hogy az irodalom irodalomból lesz, mert aki olvasmányait újraírja, nem az „élet”-től fordul el, hanem tudatosítja elsősorban a maga számára, hogy irodalom és élet egymásra másolódik, egymásból „él”. Karácsonyi Zsolt friss hangú költő, akinek megvan az elképzelése arról, hogy mi a költészet. (*Fried István*)

*megtalál és szívemre tör:
egy fénysugár az éjen át,
vékony, hegyes, akár a tőr,*

*bár hallanám szíved szavát,
vagy fogad közt, ha mint a méz
csorogna nyál, akár a máz,*

*elfeledné ajkaid közét,
és nyelvemmel érnék oda,
benedvesedne már a rét.*

*Ó Hold, ha nyílna udvara
lekednek, meglátná a szem,
hogy testem csorba pohara*

*rég üres, gyökeret eszem,
mióta kerget ez a kín,
hogy köztünk kapcsolat legyen,*

*hagyd már az eget odakinn
és legbelül legyél velem,
vár rád a bársony, baldachin,*

*és tiéd fércelt hírnevem,
te gyönyör, tündi-büнди nő,
ne rágódjak emléken,*

*legyen jelen a túnt idő,
akár egy illatos kehely
melyben csupán a semmi fő,*

*szemem előtt legyen a mell,
mi furcsa, körteforma, ám
egy szentnek ez is megfelel,*

*a pór tán szebbet is talál,
de tested, ó, külön világ,
lelkeddel egy vonalban áll,*

*szűk lesz, és aztán újra tág,
forma, amelyben létezel,
tudod a múlt csak összerág,*

*béna vagy míg emlékezel.
Tiéd a nap, s az eljövő
pillanat, ha érintkezel*

*velem, ó Hold, legyél ma nő,
percé a test, de nincs halál.
A lelkednek, ha szárnya nő,*

*mondd ki zavar, ha visszaszáll?
mint vén kecskének kell a só,
úgy kellesz nekem, tonnaszám,*

*két öszvér közt te vagy a ló,
akinek hímet hoz a nyár,
jég vagy, a többi elfolyó*

*locsi-fecsi szövegre vár,
csillog az óceán, a tenger,
a tested felizgatta már,*

*csorogjon arcodra a tejfél,
a tejféhér tengerhabok,
ne jöjjön el többé a reggel,*

*hisz éjszakád rabja vagyok:
az ólban maradjon sötét.
Én legyek délceg kakasod,*

borítsd rám álom köntösét.

Tervagán kérleli Pincédét

*Vitéz fiú ki tette kész,
mikor hozol egy jó spinét,
prófétádnak, ki rossz akol
előtt banyákkal abrakol,
és az orruk akár a torma,
szájuk bűzt áraszt szüntelen,
s a lábuk közt nagyobb a bolha
mint, ami tényleg kell nekem.*

*Te tette kész vitéz fiú,
ledér nőt hozz, ne légy hiú,
tudom száz hívott téged el,
de fennakadt hűségeden
pénzleső kurtizáni vágy,
no lásd, nálam hideg az ágy,
hozd ide gyorsan gyermekem,
azt, ami tényleg kell nekem.*

*Vitéz fiú, ki kész a tette,
hagyom a sírást egerekre,
nem bánom ha bűnöz a nép,
elég a test, hogy lelke szép
legyen az úgyis ritkaság,
hozz egy spinét, és mint a zsák
fogjon körül száz éjjelen
az, ami tényleg kell nekem.*

Auberon egy lovagról beszél

*Hogy mentse meg a Szűz,
kérni hiába memém.*

Rutbeuf

*Nyomát nem őrzi kendő,
elrejtik régi völgyek,
nincs lelke már mi kérné
segítségét a szűznek,
a teste férgéké lőn,
orcája egyre zöldebb,
nem jönnek érte felhő
tetején égi hölgyek.*

*Elég ha mondok annyit,
egyszer nagyon ledöbrent,
lépett még egy arasznyit,
s már harapta a földet,
lovag volt, aljas, tiszta,
kezében ott a kérvény,
segítségét a szűznek
érte hiába kérném.*

Könyörgés Randalírhoz

*Itt már az est, jöjj Randalír,
akiről reims-i Randal ír,
tűnjön el végre már a kín,
legyen bor, forró képzetek,
Randalír, tombolok veled.*

*Jöjj Randalír, itt már az est,
elandalít, ne légy ma rest,
a testhez érjen újra test,
legyen igaz mi írva van,
és ne őrjöngjek egymagam.*

*Randalír itt az este már,
amit a test repesve vár,
ha nem szabad, megtépvre bár,
de éléd borul, aki bír;
vedel veled, Randalír.*

CSABAI FERENC

Férgek öröme

A fiú a megállóban álldogált és fázott, de nagyon. Várta az utolsó buszt. Egyedül volt, a busz fényei még a távolban sem látszottak sehol. Hóna alatt egy könyvet szorongatott. Az *Eltűnt Költők Lexikonát*. Villon érdekelte, már el is olvasta a rá vonatkozó néhány sort. A végére majdnem pontosan emlékezett.

1463. január 5. Francois Villont, tolvajt és gyilkost, kitartott szeretőt és bizonyos ismertebb versek szerzőjét a parlament bírósága végül tíz évre száműzte Párizsból. Villon összeszedte legszükségesebb holmiját, elbúcsúzott hozzátartozóitól, és elhagyta a fővárost. Magával vitte a verseit is. Mind. Évek múltak el, de nem jött tőle üzenet. Arcára már alig emlékeztek, a leghíresebb sorai még pontatlanul sem jutottak eszébe senkinek. Aztán huszonöt évvel Villon eltűnése után egy Pierre Levet nevű párizsi könyvkereskedő azzal szerzett magának hírnevet, hogy elsőként adta ki a halottnak mondott költő verseit. Majdnem 3000 sort. Máiig nem tudta megmagyarázni senki, hogyan bukkanhatott a könyvkereskedő ennyi idő múltán a versek nyomára.

Megjött a busz. Csak az egyik ajtó nyílt ki, a legelső, a sofőr felöli. A fiú felszállt. Le is ült volna automatikusan, rögtön, ha a sofőr meg nem állítja. Egy borítékot nyújtott át neki. A borítékon nem volt feladó. Se címzett, se jelige, semmi. De a boríték nem volt üres, a tapintásából érezni lehetett.

– Ezt neked küldik.

A fiú csak nézte a borítékot. Közben az ajtó becsukódott, és a busz nagy lendülettel elindult. A fiú megtántorodott, majdnem elesett. Sikerült megkapaszkodnia az egyik ülésben. Ekkor látta csak, hogy a busz teljesen üres. Végére is ma szerda van, munkanap, elmúlt már tizenegy, és az akár normális is lehet. A fiú leült. A feje fölött egy lámpa égett. Máshol nem volt fény a buszon.

A borítékba a leginkább bele való dolgot tették: egy levelet. Kézzel írták, és nem volt rövid. A fiút meglepte, hogy a nevét ismerik. Megszólították. Ezt bizony egyenesen neki küldték. A fiú ekkor egy pillanatra kinézett az ablakon. A városban nem égtek a lámpák, a házakon nem voltak kivilágítva az ablakok. Teljes volt a sötétség.

A folyosón fáklyával világítottak, a cellákban koromsötét. Én az ór mögött mentem, végig a folyosón. A legutolsó cellánál megálltunk. Bentről hangoztatottam. Furcsa hangokat. Mintha egy gyermekmondóka sorait hadarná valaki.

*Fehér, sárga, kék, azután piros.
Fehér, sárga, kék, azután piros.*

Az őr elhúzta a reteszt, a vastag tölgyfaajtó csikorogva engedett. Kezében a fáklyát hosszan maga elé tartotta, fénye fellobogott a dohos falakon. Valahol a cella sötét zugában még mindig az a különös mondóka szólt.

*Fehér, sárga, kék, azután piros.
Fehér, sárga, kék, azután piros.*

A fogoly gyorsan előkerült. A sarokban gubbasztott. Egy rongyos és visszaszítító külsejű gnóm. Az arcán vágott sebek. Keze és lába bilincsből. A fogoly tudomást sem vett az orra előtt lobogó fáklyáról.

*Fehér, sárga, kék, azután piros.
Fehér, sárga, kék, azután piros.*

Az őr kezében vastag láncot csörgetett. A fogolyhoz vágta.

– Elhallgass már, te!

A fogoly abbahagyta. Furcsa lett a csend.

– Hát ez volna az. A hullaszedő – mondta az őr, és köpött egy nagyot. – Mi itten lent csak Kharónnak hívjuk. A hullák miatt. Az igazi nevét nem tudja senki. Az ilyeneknek nincs is nevük. Csak valami csúfnevük, mint a kutyanak. Aztán te meg igyekezz, hallod-e? A fejünk fölött már virrad. Nemsoká lejön érte a hóhér, és felkötik a gazembert. A többivel együtt. A regiszter szerint ma hetet akasztanak. Azokat se indíthatjuk a pokolba nélküled.

Az őr kezembe nyomta a fáklyát, és kiment. Visszazárta a reteszt. Kettesben maradtam Kharónnal, a hullaszedővel. Én kértem, hogy hagyjon magunkra. Gyóntató pap vagyok, nálam ez a gyakorlat. Soha nem tettem kivételt senkivel. Még a fogadott fiam gyilkosával sem. Hátrébb húzódtam, hogy berakjam a fáklyát a falra erősített tartóba. Csak egy pillanatra fordultam el, éppen csak annyira, hogy a fáklyát a helyére csúsztassam, mikor Kharón hirtelen felpattant, és nekem rontott. Hiába volt kezén és lábán a bilincs! Menekültem volna előle, de a fal utamat állta. Nyirkos volt és hideg. A fáklya, az egyetlen eszköz, amivel védekezhettem volna, már nem volt a kezemben: ott sercegett a fejem fölött, a tartóban. Kharón nagyon közel volt, az arcomba lihegett. Szörnyű volt a bűze. A tekintete pedig zavaros. Nem bántott, csak beszélt. Mindenfélét. Össze-vissza.

– Fehér, sárga, kék. Fehér, sárga, kék. Azután egy piros. Nem értem. Tavasz van. Április. Én az erdőben megyek. Van fehér virág, sárga virág meg kék virág. Más nincs. Más nem lehet. Mert tavasz van. Április. Én az erdőben megyek. Hirtelen egy piros. Van piros virág. De most nincs. Nem lehet. Mert tavasz van. Április. Letépem. Megnézem. Piros. Nem lehet. Mert tavasz van. Április. A piros az fehér. A piros vér. A fehér virág. Véres a fehér virág.

Kharón szavai egész nap úgy pattogtak a fejemben, mint a kőre hullott üveggolyók. Örült beszéd, gondoltam, nincs benne rendszer! De a szavak nem hagytak nyugodni. Újra és újra előbújtak, vad táncot jártak, értelmet követeltek maguknak. És tegnap este, lefekvés után, a fal felé fordulva magam előtt láttam Kharónt, amint az erdő alján vér után kutat. Egyik vérfolttól a másikig ugrál, biceg. Durva kezében egy szál véres fehér virág. Időnként felnéz, hátha meglátja, amit keres. Ott van! A fa tövében.

Egy öreg és terebélyes fát néztem ki magamnak képzeletem őserdejében. A fának dőlve egy feltűnően sovány férfi ül. Mindig is vézna volt, beteges. De ennyire még sosem. És valamikor szép fekete haja volt. Most pedig gubancos, ragad. Gondozatlan szakállába még száraz falevél is került. Ilyennek képzelem hát el az erdőben őt, aki nyolcéves korától fogadott fiam. Kezét a hasához szorítja. Vérzik. A vér valósággal kibuggyan az ujjai közt. Lázás tekintetét Kharónra emeli. Az elnyűtt ruháiban haldokló idegen ott, a fa alatt csakis egy csavargó lehet, mondhatná bárki. Aki nem hiányzik majd senkinek. Kharón nagyon örül a szerencséjének. Eldobja a véres virágot, és a haldokló körül bohóc mód ugrálni kezd. Közben vihog. Vagy nyerít. Vagy hörög.

Kharón a fejemben újra belekezdett. A kivégzése előtt rám hullott szavak felszaggatták a képzelet ködét, és én ismét a cellára gondoltam. A legutolsóra, a tömlőc legmélyén.

– Szúrt seb. A hasába. Késsel. Mélyen. Vérzik. Nagyon vérzik. Elvérzik. Nem várok. Elmegy. Meghal. Biztos meghal. Pénzt kapok. Ha meghal, pénzt kapok. Sok pénzt kapok.

Vártam egy kicsit. Ahogy a visszhangra vár az ember a hegyek között. Vajon megszólal-e még? De csend lett, végre elhallgattak a szavak. Visszatérhettem az erdőbe megint. Kharónt láttam, amint a fák közé mutat. Mellette egy csontos arcú, egyszál diák nyújtogatja a nyakát. Jobbra meg balra. Jóval magasabb Kharónnál, mégsem látja, hol van, amit a csúf törpe mutat.

– Nem látom. Menj előre!

Kharón előre biceg. A vérző férfinél megáll, a diáknak onnan integet.

A diák hulláért jött. Boncolni viszi az egyetemre. Az egyetemen csak bűnözőket boncolhatnak. Kivégzettek. Más nem. Más nem szabad. A pápai tilalom miatt. A többi hulláért titokban jönnek. Éjszaka kiássák a temetőkből, vagy az utakról szedik fel őket. A hulla jól fizet. Kharón most talált egyet. Egy csavargót. Egy senkit. Azt mondta a diáknak, hogy még egészen friss.

A hasba szúrt férfiben alig van élet. Száját nyitja, mondana valamit. Kharón odahajol, hogy jobban hallja.

Közeledett a vég, és Kharón a cellában egyre izgatottabb lett. Emlékszem minden szavára, pedig alig értettem, mit beszél:

– Férgék öröme. Mondja. Még él. Még beszél. Nincs pénz. Nem lesz pénz. Még él. Még beszél. Férgék öröme. Mondja. Még él. Még beszél.

A diák még nem ért oda a haldoklóhoz. Kharón kétségbeesetten ugrál a férfi körül, közben egyfolytában a diákot lesi.

– Él. Nincs pénz. Meghalt. Lesz pénz. Él. Nincs pénz. Meghalt. Lesz pénz.

Kharón már nagyon izgatott, nem bírja tovább, szinte az eszét veszti. Felkap a földről egy vastag ágat, és fejbe vágja a haldokló férfit. A férfi fejét előnti a vér, és az ütéstől a szájából kirepül egy darabka pénz. Meghalt. Teste lassan a földre dől.

A diák megérkezett. Kharón gyorsan eldobja az ágat. Jól van, nem vett észre semmit. A diák futó pillantást vet a hullára, majd int Kharónnak, hogy vegye fel. Kharón előbb a pénzért nyúl, úgy, hogy a diák észre ne vegye. Felmarkolja a rézpénzt, és rongyos felsőjébe dugja. Majd a vállára veszi a hullát, és a diákot követve nehézkesen-sután elindul.

Zajt hallanak. Emberi hang. Nevetés. A diák csendre inti a hullával neszező Kharónt. Hallgatóznak. Semmi kétség: ez itt, az erdőben emberi hang, nevetés. A diák odalegyint Kharónnak, hogy tovább, menjen csak előre. Kharón még értetlenkedik egy darabig, végül aztán rászánja magát, és véres terhével a vállán egyedül megy tovább.

A diák óvatosan lépdél előre a zsenge lombú fák alatt. Puhák a lépteit, és a távolból kellemes muzsika hangja szól. Pánsípon játszik valaki.

Ekkor aludhattam el. A képzeletből észrevétlenül álom lett, és Kharón szavainak cseréptörmelékeiből kirakott történet az álmok tartományában folytatódott tovább. Egy külön világban, annak sajátos és megmagyarázhatatlan törvényei szerint, melyet nem irányíthat emberi akarat.

A diák egy fa mögé húzódik, onnan leselkedik. Szeretkező párt lát a fűben. Teljesen meztelenek. A nő van felül. Az arca bódult, egyébként egészen különös. Mondhatni nem is annyira szép, inkább: egzotikus. A haja derékig ér. A mellei nagyok, de már nem nagyon feszesek. A nő lassan mozog. Kíélvez minden mozdulatot. A férfi jóval idősebb. És kövér. Nagy, göndör szakálla van. A nő melleit markolássza.

A diák megriad. Egy csúnya kis gyerek áll a háta mögött. Ő bökte oldalba az előbb.

– Mindig jó apám van alul. Mert kövér és részeg. Agyonnyomná szép anyámat.

A diák elképedve nézi a furcsa szerzetet. Ő is meztelen. A kezében ott a pánsíp. És gyerek létére mekkora nemi szerve van!

– Jó apám folyton iszik, de szép anyám ezért nem haragszik. Szerinte jó apám csak részegen ér valamit. En Priaposz vagyok, és ha nagy leszek, kertész leszek. Téged hogy hívnak?

A diák teljesen összezavarodott. Még egy ilyen egyszerű kérdésre sem tud válaszolni. Egy gyereknek.

- Jó apámat meg szép anyámat itt mindenki ismeri. Jó apám neve Dionüszosz, szép anyámé meg Aphrodité. Híres istenek. És te ki vagy?

A diák még mindig nem tért magához. Visszanéz a szeretkező párra, majd a gyerek előtti zavarában gyorsan elfordítja a fejét. A gyerek kezébe veszi hatalmas péniszét.

- Azért van ekkora fütyim, mert jó apám akkor is részeg volt, amikor szép anyámmal csináltak engemet. Azt mondják, a bor nekiment a véremnek, attól lettem ilyen. Azok a gonosz emberek meg egyfolytában csúfolnak a fütyim miatt. Ők ezt nem értik meg. Ha nagy leszek, kertész leszek, és lesz egy nagy nyesőkésem. Azzal vágom le a fütyijét mindenkinek, akik csúfolódnak mer velem.

A diák homlokát kiütötte a verejték. Képtelen szituációba keveredett.

- Te is láttad őt? Megölték. Csúnya emberek. Először hasba szúrták, aztán fejbe vágják ott, a fa alatt. Jó apám szerint ő írta az emberek között a legjobb verseket. Mikor megláttuk a fa alatt, már nagyon vérzett a hasa. Azt mondta jó apám, hogy nemsokára leszáll a Tartaroszba. Nekem kellett bedugni a pénzt a nyelve alá. Ezzel fizet Kharónnak a csónakázásért. Egyszer minden embernek át kell kelnie a folyón. Neked is. Pedig Kharónnak csak egy rozoga csónakja van. Alig bírja szállítani azt a sok halottat. Egyedül dolgozik, mert nem akar a pénzből adni senkinek. Zsugori. Sokan meghalnak közületek. A halottak lemennek a partra, ott tolongnak meg lármáznak, hogy minél előbb sorra kerüljenek. Csak pénzért viszi át őket. Neked van pénzed?

- Van.

- Akkor meg tudod adni nekem az adósságodat - mondja Priaposz, és már nyújtja is a tenyerét. - Az én pénzem volt, amit annak a költőnek a szájába raktam. Jó apám is mindig tőlem kér kölcsön. Borra kell neki.

A diák számára annyira felfoghatatlan ez az egész, hogy semmi sem természetesebb már, mint hogy visszaadja a pénzt. Az övéen tartott pénzes zacskójából egy ezüstöt kotor elő. A kis Priaposz jó vásárt csinált.

- Jó apám büszke lesz rám, ha megmutatom neki ezt az ezüstöt. Én csak egy rézpénzt adtam, és cserébe kaptam egy ezüstöt. Megdicsér majd, hogy milyen ügyes vagyok. Nekem sok jót kell ám tennem, hogy jó apám örüljön nekem, mert nagyon csúnya vagyok. Szerinted hová viszik?

- Kit?

- Hát a barátodat.

A diák, ha lehet, még jobban megrettent. Erre a kérdésre nem válaszolna senkinek. Mindenki tudja, hogy a hullagyalázás szentségtörő és szigorúan büntetendő cselekedet.

- Ahol a három út találkozik, ott hallgatják meg az istenek ítéletét az újonnan érkezett szellemek. Akik életükben se jók, se rosszak nem voltak, azok egy szomorú mezőre kerülnek. Ezek vannak a legtöbbben. A rosszakat még

szomorúbb mezőkre küldik az úton, hogy bűneik miatt ott szenvedjenek. A jók az örökös nappal országába jutnak, ahol állandóan meleg van, mindenki boldog, és egész nap csak játszanak. Aki idekerül, az ahányszor csak kedve tartja, a földön újjászülethet. Elíziumnak hívják ezt a helyet. A te barátodat most hová küldik az istenek?

A diákban a válasz végképp benne ragadt. Csak nézi maga előtt a fiút, és várja, hogy az egésznek véget vessen valaki. Bárhogyan. Az istenek. Vagy az emberek. Zajt hall. A távolban kutyák ugathatnak.

Dionüszosz és Aphrodité közben befejezte. Az istennő a fűben ül és hosszú haját fésülgeti; Dionüszosz a meztelen és hájas testére ragadt fűszálakat próbálja magáról eltüntetni. Aphrodité odaszól a fiának:

- Priaposz, kisfiam, ki az a halandó melletted?
- A csavargó barátja, tudod, akinek a hasa vérzett a fa alatt.
- Mit akar tőled?

- Semmit. Csak Kharónról beszélgettünk. Szép anyám, a halott csavargót most hová küldik az istenek?

Kutyák ugatnak, valóban. Egyre erősebben. Egyre elviselhetetlenebbül. Szinte már itt csaholnak, bent a fejekben.

Felébredtem.

Mereven a falat néztem, és tudtam, hogy a végén csak álmodtam az egészet. A kutyák még mindig ott ugattak a sikátorban, az ablakom alatt. A város felébredt, de az álom nem tűnt el. Nem száradt fel észrevétlenül, mint a reggeli köd. Velem maradt, nehezéknek használta a lelkemet. Magamban újra meg újra felidéztem a furcsa képeket, és egyre bizonyosabbá vált előttem, hogy ő már nincs közöttünk. Hogy ő már halott. Ő volt az, biztosan tudom. Férgék öröme. Sokszor hallottam a saját szájából. Haragudtam rá, ha mondta, és emlékszem, egyszer nagyon összeszidtam érte. Férgék öröme. És tegnap hajnalban megint kimondta valaki. Megrettentem. Mintha a nevét mondta volna. Az egyik gyilkosa. Kharón, a hullaszedő. Most ott lóg a legszélén, hetedmagával, a börtön előtt. Aztán néhány nap múlva leszedik, hogy átadják az egyetem sánta sebészborbélyának. Boncolásra. És feldarabolt húsát a kutyák elé vetik.

Tudom, hogy Kharón zavart vallomása és benne az a két szó nem lehet bizonyosság senkinek. A képtelen és titokzatos álomom, melyet a fantázia a valóság mellé költött, még hihetlenebbé teszi az egészet. Kedves Barátom! Hiába hiszem, még sincs rá meggyőző bizonyítékom, hogy kényszerű száműzetésében gyilkolták meg őt, 1463 tavaszán. Három hónappal ezelőtt. Mikor is tetemét egy erdőben elorozták, majd az egyetemen felboncolták. És maradványait, a szokásnak megfelelően, a kutyák elé szórták.

Elmondtam hát Neked, amit tudtam. Lehet, hogy nem kellett volna beszélni erről senkinek. Most már mindegy. Bárhogyan is történt, biztos vagyok benne, hogy azon a tavaszi délután ő végleg odalett.

A levél aljára Guillaume de Villon írta oda a nevét. Benne volt a lexikonban ő is, a fiú emlékezett rá. Jómódú, köztisztviselőként álló pap volt és jogtudós. Villon nevelőapja. A Piros Kapu nevű házban lakott, a Szent Benedek-kolostorban. Több mint ötszáz évvel ezelőtt.

A busz a végállomásra ért. Minden ajtó kinyílt, becsapott a hideg. A fiú most már nagyon tudni akarta, hogy ki küldte a levelet. Előre ment, hogy megkérdezze a sofőrt. A sofőr furcsán válaszolt:

– Még nyitva van a sarki kocsmá. Menj be oda, és ülj le. Ha jön a kocsmáros, kérj valami italt, valami rövidet, és mondd azt neki, hogy Mártának lesz. Na, eredj!

A fiú leszállt. A lábait nehéznek érezte. Őt viszik, de már nem ő parancsol nekik. A sofőrnek engedelmeskednek. Még mindig sötét volt. Az egész városból eltűntek a fények. De a sarkon világított egy ablak. A kocsmáé lesz, gondolta a fiú, és a fény után ment.

A kocsmá fölé nem raktak cégért, mely esténként világítana. Csak krétával írták ki a nevét, mindjárt az ajtó fölé, a hámló vakolatra. Toboz, így hívták a kocsmát. A fiú elbizonytalanodott. Itt lakik a közelben, de kocsmá errefelé nem volt soha. Benézett az ablakon. Füstfelhőben asztalok, székek, emberek. Hátul az itálnak egy pultot kerítettek. És az a kövér és ellenszenves ember ott, a pult mögött, biztos a kocsmáros. Benyitott.

A kocsmában mindenki őt figyelte. Nem mert a szemébe nézni senkinek. Egy asztal még üres volt. A kocsmá közepén. Tudta, hogy külön neki van fenntartva. A fiú az asztalhoz botorkált, és leült. Kínos volt a csend. Figyelték.

A kocsmáros végre odament.

– Mit hozhatok?

A fiú magától nem kért volna semmit. Nem kívánta az italt. De rendelni kellett. Szinte hallotta a sofőr hangját, mikor kikérte a rövidet. A kocsmáros elment.

Egy nő tűnt elő a semmiből, és odaült az asztalához, szembe vele. A fiú prostituáltként nézte.

– Márta vagyok. Ma elrendezzük az adósságot.

Miféle adósságot? A fiú meg se mukkant. Leblokkolt. A diák jutott eszébe, hogy milyen kellemetlenül érezte magát az istenek között, az erdőben. Márta jól ismerte a szégyenlős fiúkat. Szórakoztatta, ha előtte zavarban voltak.

– A jegyző mindig szerda délután jön ide, hogy egy kicsit velem legyen. Fizesse az italt, szobára visz, és amúgy elég kedves. Ha végzett, gyengéden megveregeti a fenekem, és külön leszámolja a borralalót, ami csak az enyém. A dugipénzem. Ne félj, nem adom oda ennek a szemét stricinek.

Márta a kocsmáros felé bökkött, aki éppen az asztalnak tartott, hozta a rövidet. A kocsmáros Márta elé rakta az italt, és szó nélkül visszament.

– Ez csak valami lötty. Színes meg cukros víz. Utálok. Mindig ezt adja, ha vendégem van. Mikor fizetsz, azt fogja mondani, hogy a legdrágábból hozott. Majd meglátod. Na, szóval ma délután is itt volt nálam ez a jegyző. Rengeteget beszélt a pitykézés után. Pedig sose szokott. Nem tudom, mi a fene ütött belé, de megeredt a nyelve, mint még soha, és csak mondta, mondta a magáét. Egy papról beszélt, aki ma délelőtt nála járt, hogy lediktáljon az írnokainak egy levelet. Eleinte nem is figyeltem rá, hadd beszéljen csak. De aztán hallom ám, hogy róla beszél. A barátomról. Ő szokta begyűjteni az egyetemnek a hullákat. Ő olyan magas és csontos. Más nem lehet. Hát róla beszélt a jegyzőnek a pap. A jegyző mondta, hogy a levélből három példányt csináltak. Egyszerre három írnok körmölte az egészet. Az egyik példány a papnál maradt, a másik meg a jegyzőnél, letétben. A harmadikat elküldték valami illetékesnek mondott személynek. Hogy ki lehet az, nem tudom. Szörnyen nyugtalan voltam. Láttad te is, hogy a börtön előtt majdnem minden héten akasztanak. Napokig kint lógnak a tetemek. Vagy hetekig. Hagyják, hogy az irhaszáritón szépen elrohadjanak és megfeketedjenek. Csak azután vágják le, és adják ki őket a sebészborbélynak az egyetemre. Pedig akkor már senki hozzá nem nyúl, fel nem boncolja őket. Zutty! Mennek a gödörbe. A barátom mondta ezt nekem. Ha volna egy kis eszük, elrendelnék, hogy másnap, a felvonás után szedik le némelyiket, és akkor nem kellene titokban hullákat gyűjteni senkinek. Gondolhatod, hogy megijedtem. Még az hiányzik, hogy a barátomat gyilkosságba keverje valami pap, és begyűjtsék nekem. Hiába támogatja az egyetem rektora a titkos boncolásokat, ha megfogják valahol, rögtön felrakják a magas polcra, vagy eheti a hűvösben az államkosztot, míg meg nem rohad. Alig vártam már, hogy a jegyző elmenjen végre. Utána futottam, ahogy csak bírtam az egyetemre. Szólni akartam a barátomnak, hogy veszélyben van. Éppen boncoltak valakit, ilyenkor senkit nem engednek be. Az egész túl van bonyolítva, olyan nagy ott a felhajtás, mint a királyi udvarban. Hátul, egy emelvényre rakott székben, aminek olyan magas támlája van, tudod, ül a tanár. Előtte, az asztalon egy nagyon régi kézirat. Már több mint száz éve abból tanítanak. Még a címét is tudom: Anathomia Mundini. A barátomtól tudom, ő mondta meg nekem. A tanár egyébként rá se néz a hullára soha, a kéziratból olvassa, hogy mit kell látni. A hulla meg ott fekszik kiterítve a diákok előtt, a sebészborbély mindig előre felvágja. A demonstrátor dolga, mert az is van, hogy megmutassa, hol van, amit a tanár olvas. Sokszor nem is azt látják, ami a kéziratban írva van nekik. Hiába mutatja azzal a hosszú pálcájával a demonstrátor. Persze, senki nem mer szólni, mert az egyetemről az ilyet rögtön kiteszik. Az én barátom is hallgat, csak nekem szokta elmondani az igazat. Ezért tudok én annyi mindent az emberi testről. Tele van szívvel, belekkel, tüdővel meg mindenféle mással. Jegyezd meg, hogy a hullának az asztalon sosincs neve, csak szaga. Három hónappal ezelőttről való, vagy tegnapi, egyre megy. Mind egyforma, mindegyik

büdös, és a neve ugyanaz mindegyiknek. Úgy hívják, hogy hulla. Sokáig gyertyáztam a kapu előtt, míg végre kiengedték a barátomat. Visszajöttünk ide, a Tobozba, hogy nyugodtabban beszélgethessünk. Elmondtam neki is, ahogyan most neked, hogy mit mondott a jegyző. Ő is nagyon meg volt ijedve. Szinte belesápadt a félelembe. Emlékezett az egész esetre. Pedig már három hónapja ennek. Egy mufurc alak talált a közeli erdőben egy hullát, és kihívta a barátomat. Fölszedték, és elhozták, nem volt az ügyben semmi különös. Szóval bevezelt az én barátom, még kockázni se volt kedve. Mert azt nagyon tud! Jól összerázza a poharat, kiönti a kockát, és megvan a két hatos. Jobban nála senki nem csinálja, nekem elhiheted. Hát itt vagyunk a Tobozban, és kérdezi a barátom, hogy ki volt az a pap. Én csak a vezetéknevére emlékeztem, és mondom is neki rögtön, hogy Villon. Ugyanaz volt a neve, mint annak a részeges költőnek, aki idejárt a Tobozba inni meg kurvázni, de vagy fél évvel ezelőtt bekapta a legyet, és bedugták a kóterba. Ugy volt, hogy gallért kap a nyakára, és ezzel vége. Szerencséje volt. Valahogyan kikönyörögte a fejeseknél, hogy engedjék szabadon. Ki is engedték, ő meg lelépett csöndben. Erre mondja nekem a barátom, hogy nem is ismerte meg. Mármint a hullát, ott, az erdőben. Anynyira más volt. Sovány, szakállas meg beteg. Valaki belényomta a bököt meg szétverte a fejét. Persze, hogy nem ismerte fel. Ha tényleg a pap az apja, akkor annak a hullának Villonnak kellett lennie. Ez faktum. Egyébként nem az igazi apja volt, csak a nevelőapja. Ezt a kocszában mindenki tudta. Én is jól ismertem a fickót. Úgy értem, a pap mostohafiát. Folyton részeg volt és olyan jópofa verseket szavalt. Mert költő volt. Sokat röhögünk neki. Oltári jó volt a hangulat. A barátom csak látásból ismerte, az ilyenekkel sohasem közösködött. Komolyabb ő annál. A verseit se szerette, közönségesnek tartotta őket. Kérdezem hát a barátomtól, hogy tényleg felboncolták-e. Mondja, hogy igen. És utána mi lett vele? Mondja, hogy ezt a Villont akkor nem dobták oda a kutyáknak, ahogyan szokták, hanem úgy feldarabolva elásták. Aztán látom ám, hogy valami nagyon nyugtalanítja. Ismerem én a természetét, tudom, ha valami nincs rendben nála. Nem akart beszélni róla, de én ilyenkor mindig megtalálom a módját, hogy elmondja még azt is, amit legszívesebben saját maga elől is titkolna. A cimborái találták ki az egészet. Néhány diák. Van itten egy öreg kurva, rajta akartak szórakozni. Eltervelték, hogy kiássák Villont, és amíg az öreg lány itten lent a markecekkal iszik, addig ők ott fent szépen az ágyába dugják a hullát. Azután szólnak neki, hogy a szobában várja valaki. Egy előkelő úr, aki nem kívánja kilétét felfedni. Már bent fekszik az ágyában, a sötét szobában, és azt szeretné, ha furulyázna egy kicsit. Ne is csináljon mást, csak menjen be az elsötétített szobába, hajtsa fel a takarót, és kezdjen el furulyázni. Ráadásul a barátom meg a cimborái előtte még egy kis pénzt is összedobtak, előleget, mondván, hogy az előkelő úr küldi a furulya híres mesterének. Így az öreg kurva majd nem akadékoskodik, hanem megteszi, amit ezek kérnek tőle.

Azután persze hirtelen gyertyát gyújtanak, hogy az öreglány is lássa, kinek furolyázott a sötétben. A balhéból azonban nem lett semmi. Kár. Pedig milyen jó lett volna! Még most is ezen röhögne a Tobozban mindenki. Mikor éjszaka kimentek, hogy előássák a hullát, képzeld el, nem találták meg. Mindenki arra a helyre emlékezett, mégse került elő. Helyette egy váza volt a földben. Régen a görögök használtak ilyet. Egy antik váza, ezt mondta a barátom. A vázán volt valami festmény. Egy nagyon csúnya gyerek. Gyerek léte méretes szerzőszámot rajzoltak neki, a kezében meg pánsípot tartott. A vázának még fedője is volt. Naná, hogy megnézték, mi van benne! Nem pénz volt, hanem papírtekercsek. Rengeteg. Ott helyben ki is bontottak párat. Versek voltak. Villon versei. Az ő nevével volt ellátva mind. Nagyon furcsa egy eset. A barátommal azóta se tudjuk, hogy hová tegyük a dolgot. Tudom, hogy a barátom tartozik neked. Nem szeret adósa lenni senkinek. Megkapod a vázát, amiben a versek voltak, és ezzel el van törölve az adósság. Mondom, régi váza. Antik. Ha eladod, sok pénzt kaphatsz érte.

A kocsmáros már az asztalnál állt, hóna alatt a vázával. A fiú sokáig nézte a vázára festett valószínűtlen alakot. Felismerte benne Priaposzt. Látta, hogy a vázáról eltűnt a fedő. Biztos volt benne, hogy a váza üres. Mártától kérdezte meg:

– És a versek? Benne vannak?

Márta helyett a kocsmáros válaszolt:

– Eladtam őket Pierre Levet-nek, az egyik törzsvendégemnek. Cserébe kifizette Villon összes tartozását. Az a gazember mindig hitelre vedelt. Levet azt mondta, hogy valahol már feltaláltak egy masinát, amivel sokszorosítani lehet az írást. Kivárja, míg ideér az a masina, és akkor lemásolja vele ezeket a verseket. Nem érdekli őt, ha huszonöt évet kell várnia. Hóbortos egy fickó, nem mondom. A verscsinálás az egyik legrosszabb befektetés, én nem ajánlom senkinek. Az ital egy arany lesz. A legjobbat hoztam neked.

– Én előre szoltam – mosolygott Márta.

A fiú a zsebébe nyúlt. Nem hitte, hogy bármit is talál ott, főleg nem aranyat. De az az arany a kezébe akadt. Elképesztő! A fiú letette az asztalra az egy aranyat.

– Rendben – mondta a kocsmáros, és a vázát az arany mellé rakta. Felvette a pénzt, és visszament a helyére.

– Ezzel megvolnánk – nyugtázta Márta, majd áthajolt az asztal fölött, hogy megcsókolja a fiút. A csók hosszú volt, a fiú közben lehunyta a szemét.

Mikor a csók abbamaradt, a fiú még mindig csukva tartotta a szemét. Nem akarta, hogy vége legyen. Szinte fáj, hogy a lány levette róla a száját. Aztán lassan kinyitotta. A kocsmáros a csók alatt kiürült. Márta, a kocsmáros, mind eltűntek. Csak a füst maradt utánuk, óriási cafatokra szakadva a helyiségben.

Meg a váza, a hatalmas péniszű Priapossal az oldalán. A fiú megfogta a vázát, és kiment.

A kocsmá előtt álldogált, vastag volt a csend. A fények még nem tértek vissza a városba, fekete volt minden. Léptek zaját hallotta. Egy magas és kalapos férfi jött az utcán, alakja lassan bontakozott ki a sötétben. A kalapos megállt a fiú előtt. Az arcát alig lehetett látni. A férfi a fiúhoz beszélt:

– Mindjárt itt lesznek. Azt mondják, északról jönnek majd. Nagyon sokan. Mindenki látni akarja őket. Még a világítást is kikapcsolták. Az utcákon nem égnek a lámpák, és látja, otthon se égeti a villanyt senki. Az emberek az ablakban állnak, úgy figyelnek. Vagy már felmentek a dombra, mert onnan mindent jobban látni. Órák óta az eget nézik. Én még soha nem láttam hulló csillagot. Ez lesz az első alkalom. Már nagyon várom, hogy felbukkanjon valamelyik. A hulló csillag egy meteor. Egy kődarab, mely a légtérbe érve felizzik. Ott vagy elég teljesen, vagy földet ér belőle valami. Sokan félnek tőlük. Mert zavarják a kommunikációt, tudja, a rádióhullámokat. Valahogy összekuszálják a dolgokat.

A férfi befejezte. Kalapját emelve köszönt, és továbbment.

Szeged, 2000. december – 2001. január

CLIVE WILMER

Jelenés

*Ki vagy te, ki olyan váratlanul
léptél elő a fényre
hogy „istennő” rá a legjobb szavam?
másképp hogyan nevezzem*

*ezt a szépen-túli szépet, a remekebe-
testesült benned-valót, ami
megaláz, mert szinte
attól rettegünk,*

*hogy nincsen vissza út – bár visszatérni
az elvesztett látomásból
igazán nem kívánunk?
Leginkább téged*

*kívánlak, itt és most, igaz, hogy eddig
nem vágyhattam arra, ami
nekem titok maradt –
bár tudjuk, nem lehet*

Clive Wilmer 1945-ben született Dél-Londonban. Tanulmányait a cambridgei egyetemen végezte. Ugyanitt tanít jelenleg angol irodalmat. Eddig öt verseskötete jelent meg, köztük egy válogatás (*Selected Poems*, Carcanet, Manchester, 1995). Wilmer a klasszicizáló későmodernség költői közé tartozik, nem pártolt el a rímeléstől, de vannak ritmizált szabadversei is. Tematikáját tekintve Wilmer gyakran szentel verset művészeknek, illetve képzőművészeti alkotásoknak. Jól ismeri és sajtó alá rendezte John Ruskin és William Morris írásait; két évig élt Itáliában, Páduában tanított, verselményeinek egy része ezért olasz tájakhoz és műemlékekhez kötődik.

Wilmer nemcsak jelentős költő, hanem kiváló műfordító is. Számos európai nyelvből fordít, de a legtöbbet magyarból. A hetvenes évek eleje óta együttműködik Gömöri Györggyel – társfordításaik eddig négy kötetet eredményeztek. Radnóti Miklós válogatásuk (*Forced March*, Carcanet) 1979-ben jelent meg, két Petri György kötet pedig (mindkettő a newcastlei Bloodaxe kiadónál) 1991-ben és 1999-ben. Gömöri György angolnyelvű kötetében, a Gross Arnold fedőlapjával megjelent *My Manifold City*-ben (Alba Press, Cambridge, 1996. II. Kiadás, 1998) szereplő versek többségét is Clive Wilmer fordította a szerzővel közösen. Az angol Radnóti-kötet Artisjus-jutalmat kapott, az *Eternal Monday* c. második angol Petri-kötet pedig 2000-ban bekerült a Weidenfeld Translation Prize évi fordítói díjának a döntőjébe. 1998-ban a Magyar PEN Club Ady-emlékéremmel jutalmazta Wilmer fordítói munkásságát. (G. Gy.)

*álmodni földi édenről a föld
bűnbeesése nélkül.
Tested éppúgy anyag,
akár a föld, de más*

*világot idéz álomi illata...
Ó gyöngéd lány, ki reszketsz,
ha megérintelek és én is
remegve érintem tested,*

*villámfény vagy te a sötétben, a napot
ünneppé rombolod, de az
mégis ragyog, mert íme:
jelenés tanuja voltam.*

Haydnra és Mozarra

*Mindkettőtök hallása remek volt és nincs felőle kétség,
Még valami, amit zsenialitásnak hívnak; én mégis úgy látlak
Zongorátokra hajolva, mint két embert munka közben,
Ki ujjhegyekkel elúzi a gondot, s a vizsályt.
Míg dolgoztatok, nem kellett, hogy elcsüggedsen, amit
Tudatok nyomorról, kizsákmányolásról,
Értetlen gőgről, tudatlanságról,
Csalódásról, fájdalmas veszteségről. Ezek elől
Csorbíthatatlan formákhoz nyúltatok, mivel
Bennük a kegyelem szavát véltétek hallani,
Kegyelmét, mely elménkben visszhangozza a rendet.*

Lányom esküvőjére

Tamsinnak és Chrisnek szeretettel

*Egy fénykép. Rajta erdős vidék
Tavasszal, s egy kislány. Két év körül lehet.
Komoly arccal néz a lencsébe még,
Bár az előbb mosolygott. Félelem
Bujkál a lány szemekben? Nem;
Bizalom, noha félszből fakad.
Az erdők most csöndesek és az erdőhe
Levegőben friss rügyek bomlanak.*

*Felnőtt nő már a gyermek, s most is oly
Komoly szemekkel nézi kedvesét,
Majd nevet, felvetett fejjel, ahogy szokott.
Milyen öröm. Ez. Chris, nem új neked:
De ez lányít meg sok sziklás helyet,
S teremt vadonból nyájasabb világot.*

GÖMÖRI GYÖRGY fordításai

MÁRTON LÁSZLÓ

Az a bizonyos százötven év

SÁNDOR IVÁN: A MÁSIK ARC CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Nem a török hódoltság időszakáról van szó Sándor Iván könyvében, hanem a legutóbbi százötven évről, közelebbi múltunkról, amelynek ismerete nélkül magunkat, saját mai helyzetünket sem ismerhetjük jól. Ennek fontosságára figyelmeztet Sándor Iván, s az önismeret hiányának gyászos következményeit tárja fel. A nagyobb tanulmányokban egy-egy modellértékű trauma elemzésével világít rá a magyar (és a körülöttünk zajló nemcsak-magyar) fejlődés visszasságaira, szükségszerű buktatóira, s próbálja megmutatni, hogy az akkor észre nem vett kiutak hová vezethetnek minket most. A kisebb írások a fiatal magyar demokrácia működéséről, annak zavarairól tudósítanak, valamint arról, hogy a mai zavarokban hogyan köszön vissza a tegnapi és a tegnapielőtt.

Egyszóval: százötven év a mi közös történetünkéből. Van azonban a könyvnek egy belső története is, ez nagyjából harminc évet fog át. Sándor Iván a hetvenes évek elején kezdett intenzíven foglalkozni a magyar történelmi és politikai hagyománnyal, nem függetlenül akkoriban újragondolt regényírói programjától. A jelen kötetben olvasható vizsgálódások és elemzések mögött nagy ívű, sokrétű regények állnak, a regényírói világtéremtés mindannyiszor előlről kezdődő küzdelmei és folyamatos gondolkodás a regény műfajának alakulásáról. A könyv egyik fontos felismerése, túl a mindenkori tárgyhoz kapcsolódó felismeréseken, hogy történelmi ügyekben akkor látunk tisztán, ha megteremtjük hozzájuk a megfelelő narratív kontextust, vagyis ha történetként fogalmazzuk meg.

Sándor Iván nem történész, nem is filozófus, viszont gondolkodó ember, íróként különösen az. Továbbá elkötelezett és felelősségteljes állampolgár, aki aggódik a magyar demokrácia vívmányaiért, és aki tudja, hogy az ész nyilvános használata, a higgadt, messzire tekintő, ugyanakkor tárgyyszerű és szókimondó diagnózis, bár sokat nem érhet el közös ügyeinkben, de azért több a semminél, s visszamenőleg, amikor egy későbbi időszak fogja keresni a tanúságtételeket, még a kevésnél is több lehet.

Ilyen tanúságtévő a Tiszaeszlár-tanulmányban Eötvös Károly, a Don-kanyar-tanulmányban Bibó István, az Auschwitz-tanulmányban Tadeusz Borowski és a Gulag-tanulmányban Lengyel József. Nem összehasonlítható személyiségek, ahogy a válság, trauma, katasztrófa, világ-bűncselekmény, amelyre beszámolóik fényt vetnek,

Tiszatáj Könyvek
Szege d, 2001
270 oldal, 1250 Ft

szintén nem összehasonlíthatók. Sándor Iván nem is ezt teszi: nem összehasonlít, hanem összekapcsol, főleg pedig egymás mellé állít. Talál valakit, akinek tanúságtevő szándékát és erkölcsi pozícióját értelmezni tudja, s ezen keresztül építi fel modelljeit.

Ezekből aztán az derül ki, hogy a magyar társadalom már százhusz évvel ezelőtt is, az úgynevezett boldog békeidőkben, egyik napról a másikra meghökkentően sok embertelenséget, embertelen viszonyokat és gondolatokat tudott felmutatni, s hogy azért volt ez így, mert a társadalom fejlődése torz és hazug volt, illetve nem is tudott volna másmilyen lenni. Az derül ki, hogy a szenvedések és a bűnök nem összemérhetők, de a pusztulások igen: példa rá a halálba küldött magyar zsidóság és a halálba küldött második magyar hadsereg. A pusztulásokat követő hazugságok és hallgatások nem összemérhetők, de a katartikus szembenézés hiánya igen. A múlt közös bevallása és lebirkózása nem történt meg, ezért igen valószínű, hogy újabb válsághelyzetekben a régi viselkedési minták élednek fel. Figyelmeztető jelek máris vannak. Ez derül ki.

A kötet régebbi írásai ma már részben kordokumentumok. Nemcsak a tisztaeszleáni per vagy a Don-menti tragédia ismerhető meg belőlük, hanem a lassan puhuló Kádár-rendszer mentalitása is, amellyel Sándor Iván, Németh László és Bibó István tanítványaként, időtálló gondolataik továbbgondolójaként óvatossággal felvette a harcot. Sándor Iván akkor beszélt a szóban forgó traumákról s főleg az őket környező hazugságokról, amikor ehhez még némi bátorság kellett, és olyan következtetéseket vont le, amelyek átgondolásához és kimondásához ma is kell bátorság. Ezzel együtt, a korai tanulmányokban még eléggé erős a nyilvános észhasználatba vetett remény; majd a kötet kétharmada táján, az 1992-es Bibó-esszétől kezdve, gyorsul az írások ritmusa és gyűlik bennük a csendes kíméletlenség. Az utolsó négy írás olyan politikai publicisztika, amely azzal a ténnyel néz szembe, hogy a politika, amely 1988/89-ben éppen csak elkezdődött, tíz év alatt meg is halt Magyarországon.

Ez a tény azonban nem menti fel az úgynevezett írástudókat, akikből még nem vett ki a józan ész és a felelősségtudat, az önmagunkkal való szembenézés kötelessége alól. Ez is kiderül Sándor Iván könyvéből. Meg az, hogy a tudomány rögzíti, de a regény megszólítja a történelem némaságát. Merthogy a szerző elképzelései szerint az egész könyv a regényről való beszélgetés szellemét van hivatva ébren tartani.

BÁNYAI JÁNOS

Németh László kritikáirása a húszas-harmincas évek fordulóján

Különböznie kell magától,
hogy hasonlítani tudjon magára.

(Németh László)

A húszas-harmincas évek fordulóját az irodalmi gondolkodás az átalakulás és váltás idejének tekinti. A „történeti avantgárd” után ekkor vált kérdésessé a „klasszikus modernség” esztétikai szemléletformája”. (Kulcsár Szabó Ernő: *Beszéd és horizont*. 1996. 46.) Az átalakulás és váltás azonban nem váltja le sem a történeti avantgárdot, sem a klasszikus modernséget. Folyamatosságukat viszont megtöri, és a törésvonal mentén a *változó* irodalom alakzatai, irányai és nyelvhasználata mind az új „esztétikai szemléletforma”, mind a „versnyelv és én-felfogás, scenika és látásmód, szerkezet és modalitás tekintetében” felismerhető, az irodalomértelmezés gyakorlatában leírható lesz. (Kulcsár Szabó Ernő: *im.* 37.) A második és harmadik évtized fordulóján észlelt *változó irodalom* a jelenben állandóan alakuló irodalmi hagyományként olvasható, olyan nyelvi alakzatként vagy szövegtérként, amelybe a későbbi változók és törésvonalak, de a jelen irodalma is folyamatosan és megszakításokkal írja saját szövegeit. A szövegterek között így zajló folyamatos párbeszéd miatt nem történt, nem is történhetett meg az akkor változónak mondott irodalom leváltása a jelen irodalmában, ahogyan a „történeti avantgárd” és a „klasszikus modernség” leváltása sem történhetett meg az új és ismeretlen bejelentésével a húszas-harmincas évek fordulóján. Ellenkezőleg, az előzmények és a törésvonalak leváltás helyett egyformán irodalmi rangra emelkedtek és hagyományként kanonizáltak. Az sem mellékes, hogy éppen kanonizált alakjuk folytán „párbeszédképesek”. Csak a kanonizáltra írható új szöveg, amely úgyszintén kanonizálható, hogy az után a következők számára befogadóképes, dialógusra alkalmas lehessen.

A húszas-harmincas évek változó irodalmának későbbi olvasatait és megértését a mindenkori jelen irodalmának ráírt szövegei irányítják és határozzák is meg. Viszont van a *változó irodalomnak* egyidejű olvasata is: a szemtanú olvasata. A szemtanú távolságot tarthat a maga jelenétől, de sohasem lehet semleges. A jelenlét egyúttal részvétel is. Amit a szemtanú lát, és amiben tanúskodik, vagy amiről tudósít, abban részt is vesz.

Németh László a húszas-harmincas évek fordulóján a változó irodalomnak irodalomkritikusként jelentést tevő szemtanúja, egyben résztvevője, szándéka szerint pedig irányítója és befolyásolója is a változásnak. Ekkor készült kritikáinak legnagyobb részében, a „nemzedék születik” elvét követve, az új írók és költők új műveit bírálva, az irodalom alakulásirányát igyekszik megfigyelni, mert – szerinte – ahogyan 1929-ben *A kritika feladatai* című tanulmányában mondja „Nemcsak írók vannak; van irodalom is.” (N. L.: *Készülődés*, I. 1941. 47.) Németh László a húszas évek végén és a harmincas évek elején jelentkező írókról, költőktől az irodalom, a magyar irodalom nevében

szól. Szerinte az irodalom „épp a te víziódban van”. (Uo. 47.) Majd egy-két sorral később meg is erősíti, hogy „az irodalom a mi látomásunk az irodalomról”. (Uo. 48.) Meggyőződése, hogy az irodalomról alkotott kép legalább annyit számít, mint a „belétartozó művek”. (Uo. 48.) Eppen ez a meggyőződés teremthette meg és hívhatta elő Németh László irodalmi gondolkodásában azt az illúziót, hogy az irodalom alakulásfolyamatai a megértés, a kritika, a véleményalkotás révén irányíthatók: szerinte „a kritikus nemcsak figyelője az irodalomnak, hanem táplálója is” (Uo. 49.) A „nemzedék születik” meghirdetésével Németh László az irodalom új irányait vélte meglátni, annál is inkább, mert neki volt irodalomról alkotott képe és „látomása”, középpontjában a *Nyugat*-tal, és annak első nemzedékével. A „nemzedék születik” a *Nyugat*-tól való elfordulás, ami egyben az irodalomról, a magyar irodalomról alkotott kép és „látomás” átalakítása is a kritikus véleményalkotása nyomán. A szándék azonban sikertelen maradt, a változás csak részben, vagy egyáltalán nem a szemtanú kritikus által várt irányt követte. Ezért mondhatta Kulcsár Szabó Ernő, hogy „Németh László olyan líramodellt részesített előnyben, amely egyre távolodott az európai költészet meghatározó áramlataitól.” (Kulcsár Szabó Ernő: i. m. 31.) Ami semmit sem von le a szemtanú kritikus tanúszkodásának és tudósításának jelentőségéből, mert az irodalmi szöveg befogadtörténetét nemcsak a megértésnek (is) vehető későbbi, azaz „ráírt” szöveg dokumentálja, hanem a részben vagy egészében „félreértésnek”, vagy Németh László szerint „tévedésnek”, sőt „hamisításnak” tekinthető értelmezés, azaz az irodalmi változással egyidejű értelmező szöveg is.

A szemtanú tudósításának egyik, és mindenképpen legfontosabb műfaja, vagy akár azt is mondhatom: „beszédmódja” az irodalmi kritika Németh László a kritikát a *kultúra* „csodájának”, a kritikust a *véleményalkotás* „művészenek” tartja. (N. L.: i. m. 47.) Erdemes itt megállni egy pillanatra, mert tartalmas ellentmondásokat rejt a két egymással is szembenálló gondolat. Ha a kritikában a kultúra szólal meg, jól hallhatóan akkor, amikor az irodalomban (valamilyen) probléma jelentkezik, problémán ezúttal a váltás és változás idejét értjük, a *változó irodalmat* a húszas-harmincas évek fordulóján, akkor kérdés, hogy a kultúra diszkurzusán és hangján mennyiben üt vagy üthet át a véleményalkotás *művészenek*, a kritikusnak egyéni és autonóm hangja. Radnóti Sándor mondja, hogy „A kritika mint kulturális műfaj közelebb áll a heteronóm pólushoz, noha egyes kritikák és kritikái életművek – főképp az utólagos belátás alapján – az autonóm pólushoz állnak közelebb.” (Radnóti Sándor: *A piknik. Írások a kritikáról*, 2000. 13.) Németh László a kritikát saját belátása szerint a „heteronóm” pólus közelében művelte – mert szerinte nemcsak írók vannak, hanem irodalom is van, az irodalom pedig a „mi látomásunk az irodalomról”, ezért mondhatta, hogy „a jó kritikához nem elég egy ember, ahhoz magas szellemi szint kell.” (N. L.: I. m. 47.) Ennek a magas szellemi szintnek és látomásnak a nevében vállalkozott a „nemzedék születik” jegyében felírható irodalomtörténeti törésvonal meghúzására az irodalom (és a kultúra?) jövője felé. Az „utólagos belátás alapján” erről a vonalról mondható, hogy „nemcsak az európai költészet meghatározó áramlataitól” távolodott el, hanem a húszas-harmincas évek változó irodalmának a megértésben hagyományként kanonizálódott „képétől” és „látomásától” is. Másszóval, ma nem azért olvassuk Németh Lászlónak a „két nemzedék”, vagy a „nemzedék születik” jelentéskörében írott kritikáit, mert a két nemzedékről és a nemzedékek íróiról máig érvényes véleményt alkotott. De azért sem, mintha „látomása” az irodalomról az elméletben vagy a történetben megfellebbezhetetlen volna. Sokkal inkább olvassuk kritikáit – újra – viszonylagos autonómiájuk és

bizonyosra vehető önértékük miatt. Azon egyéni és személyesen megalapozott gondolkodás és beszédmód miatt olvassuk (újra) az ő kritikáit, amivel Németh László kritikáírása elkülönül az időtől, mind a kortárs kritikáírástól, mind a később érvényesülő kritikái (kritikus) beszédmódoktól. A kritikáírásban Németh László autonóm, holott szándéka szerint irodalomtörténeti nézőpontja kulturális, vagyis heteronóm. De autonóm a nemzedék (vagy nemzedékek) íróival és azok műveivel szemben is: kritikáírásának értéke (és irodalomtörténeti helye) nem függ igazságos vagy igazságtalan ítéleteitől, és nem függ igazolható vagy igazolhatatlan véleményeitől. Németh Lászlót, bár azt hangsúlyozza, hogy a kritikus a „véleményalkotás művésze”, nem véleményalkotásai vagy ítéletei miatt olvassuk (újra), bár véleményei és ítéletei pozitív vagy negatív értelemben máig jelen vannak a kritikai és irodalomtörténeti gondolkodásban, és nem is azért mintha ő a véleményalkotásnak valóban „művésze” lett volna, függetlenül attól, hogy szerinte az irodalmi ítélet és vélemény is ihletfüggő („A kritikusnak, ha érdemlegesen akar mondani, éppúgy ihlete lázbeszédére kell bíznia magát, mint a poétának” – írta *Babits lírája* című tanulmányában 1928-ban. N. L.: *Készülődés, I.* 1941. 179.), hanem kritikáírásának autonómiája miatt.

Németh Lászlónak a húszas-harmincas évek fordulóján írott kritikái nem arról a fordulatról szólnak, holott tárgyuk szerint arról beszélnek, hanem ennek a fordulatnak az akkor írott versekkel és prózával együtt szervesen alkotó részei. Kritikáírásának autonómiája tehát azon tárgykörrel szemben is felismerhető, amelynek a „nemzedék születik” jegyében közvetítője, alapítója és irányítója kívánt lenni. Külön és kritikáírásának történeti pozíciójáról leválasztható kérdés, hogy autonómiája és önértéke elérte-e azt a magaslattal, amelyen már valóban függetlenedhet mindenkor tárgyától, nemcsak az általa bírált művektől és íróktól, hanem a maga képviselte „irodalomtól” is, ami – Németh Lászlótól hallottuk – összefüggő nagy vízió a magyar irodalomról. Valójában azt lehet mondani, hogy Németh Lászlónak a húszas-harmincas évek fordulóján írott bírálati közül azok számíthatnak nemcsak a filológusok, hanem a jelen irodalmának érdeklődésére is, amelyek az író szándéka ellenére nem közvetítik, hanem beszédmódjukkal, gondolkodásukkal, tematikus megmotivikus felépítésükkel, kritikai „szótárakkal” alapozzák, létesítik az irodalmi változást, vagyis maguk is *változó irodalomként* értelmezhetők.

A *Készülődés* (1941) tanulmányai elé írott bevezetőjében Németh László azt írja, hogy „a kritika: történelmi emlék; a belézárt ítéletet nem szabad meghamisítani”. (N. L.: I. m: 7.) Nem is lehet meghamisítani, hiszen az egyszer kimondott ítélet ugyanazzal a kézzel nem írható át, legfeljebb a későbbi értelmezés és megértés, egy később feltűnő „látomás” az irodalomról változtathat rajta. De a változás sem tüntetheti el. Főként azért nem, mert – Németh László látja így – a „véleményalkotás művésze” ítélete is az ihlettől függ, az ihlet nyomai pedig sokáig fennmaradnak. De ha „történelmi emlék” a kritika, akkor a „belézárt” vélemény és ítélet is természete szerint múlt, tehát emlék, akár múzeumi kiállítási tárgynak is vehető. Csakhogy a kritika nem szűkíthető pusztán vélemény- vagy ítéletalkotásra, még akkor sem, ha ez a kritikus mint művész munkája. Aligha kell a kritikátörténet sok példájával bizonyítani, hogy kritikák, sőt egész kritikus életművek maradtak fenn a feledés rostáján függetlenül a „beléjük zárt” ítéletektől és véleményektől. Nyilván azért, mert a kritika(írás) tétje csak a megjelenés idejében a messzire hangzó ítélet. A megírás és a megjelenés, a kimondás idején túl, a kritikáírás tétje az út, amely az ítéletig és a véleményig vezet. A megértés, a párbeszéd, a szövegre írt szöveg útja ez az autonómia és az önérték felé.

Az autonómia meg az önérték pedig változó, alakuló, mindig újra meg újra megszólaló, megszólítható, tehát semmiképpen sem vehető „történelmi emlékeknek” vagy múzeumi kiállítási tárgynak. Németh László kritikáirása is itt lépi túl saját korlátjait, véleményeibe és ítéleteibe, gondolkodásának „szellemi szintjébe”, ideológiájába és kultúrájába önkézzével rajzolt határait.

A húszas-harmincas évek fordulóját Németh Lászlónak két egymásra tekintő és egymásból következő tanulmánya vagy kritikaszorozata határolja, a *Magyar irodalom 1928-ban* és a *Magyar irodalom 1932-ben*. A *Két nemzedék* (1970) című tanulmányokat és kritikákat tartalmazó kötetben egymást követi a két helyzetfelmérés. A kötethez írt bevezető jegyzet az első ízben a *Tanú*-ban közölt kritikai beszámolókat az „irodalomtörténet-alkotás” igénybejelentésének mondja. Ezzel együtt „a műfajok áttekintésével a művek özönében szilárdabb gerincet” igyekszik „emelni”. (N. L.: *Két nemzedék*, 1970. 5.) A két tanulmány közül az első Líra című fejezetében Kosztolányi *Meztelenül*, Gellért Oszkár *Utolsó dalért* és Sárközi György *Váltott lélekkel* című kötetéről szól, és azt a tételt igyekszik bizonyítani, miszerint az Ady-nemzedék Adyt túlélt írói” mintha valamenynyien új költői fázisba értek volna”. (N. L.: Uo. 374.) Kosztolányi költészetének átalakulását, Gellért Oszkár lírájának „imponáló különút-voltát” figyeli meg, a legfiatalabb Sárközi költészetét a „legkonzervatívabb”-nak mondja, mert verseiben a „hűséget” fedezi fel” azok iránt a játékok, borzongások, mámorok iránt, amelyek a költészetnek mégis csak örök hajtó motorjai.” (N. L.: Uo. 376. old.) Szándéka szerint a költők irodalomtörténeti helyét keresi, Kosztolányitól és Gellért Oszkártól Sárközi felé haladva azonban nem találja azt a fejlődésívet, ami „az új költői fázis” kialakulását bizonyíthatná. A regények és drámák áttekintése után Kárpáti Aurél *Kétkedő kritikus* című kötetéről szóló sorainak bevezetőjében jegyzi meg, hogy a műfajok „versenyében” a kritika „a következő évtized vezérműfaja lesz. Lírai korból epikaiba léptünk, mechanisztikus világnézetűből pszichológiaiba s a kritika a pszichológia epikája.” (N. L.: Uo. 381.) A kritikáirásba ekkor még bele nem fáradt Németh László önarcképének vehető „a kritika a pszichológia epikája” megállapítás, hiszen versekben, regényekben, drámákban egyaránt azt a lélektani referenciális háttérrel keresi, amelyet az irodalmi diszkurzus kifejez és megformál. De Németh Lászlót nem viszi tévútra lélek és vers közvetlen kapcsolhatósága, hiszen a sorozathoz tartozó *Három új verskötet* című részben Tóth Árpád lírájáról szólva közli, hogy amit a kritikus mondhat erről a költészetről „abban ott reszket valami, ami az én élményemhez s nem Tóth Árpádéhoz tartozik” (N. L.: Uo. 383.) Mintha a megértés mint önmegértés hermeneutikai közhelye hallatszana ki Németh László szavaiból. Csak felvillantja a gondolatot s aztán nyomban vissza is vonja, amikor Babits *Az istenek halnak, az ember él* című kötetéről írva állítja, hogy „Babits-verseket olvasni: pszichológiai felfedezés”. (Uo. 385.) Ám a visszavonás sem ennyire egyértelmű, hiszen szerinte a lélek mélyei felé Babits verseiben „a verstechnika”, „a gondolatfűzés-mód” szabadon hagyott szálat vezetnek, nem a közvetlen vagy közvetett élmények. Tóth Árpád és Babits után igazán nagy örömmel Erdélyi József új kötetét köszönti, mert szerinte „Erdélyi a fiatal költőnemzedék legnagyobbika, helyesebben, az egyetlen aki nagy köztük.” (Uo. 385.)

Hogy miért éppen Erdélyi, annak magyarázata a két nemzedék, az Ady-nemzedék és a „születő nemzedék” szembeállításából deríthető ki. A *Nyugat húsz esztendeje* című nevezetes tanulmányában fejti ki, hogy „a *Nyugat* összetétele és művészi felfogása az oka, hogy a magyar nép mélyebb rétegei felé még ebben a háborúelőtti hőskorában sem vethetett horgonyt”. (N. L.: *Készülődés, I.* 1941. 87.) Velük szemben Erdélyi az, aki

„szimbolikus, messzevilágító sorsot teremtett magának. Béresfiú, aki a bihari cselédházból az urak fegyvere ellenében is kimondta nép fegyvertelen szavát.” (N. L.: *Két nemzedék*, 1970. 385.) A *Nyugat* hőskora Adyt és Móriczot sem kímélő bírálata részben a kritikára is vonatkozik. Nyilván azért, mert nem hívta fel a figyelmet a hőskornak a néppel, a nép mélyrétegeivel szembeni mulasztásaira. Ma már könnyű bizonyítani Németh László tévedését, ami eltávolította őt „az európai költészet meghatározó áramlataitól”, de eltávolította a húszas-harmincas évek fordulója *változó irodalmának* megértésétől és kritikai befogadásától is. Am hogy rosszul választott és ezzel együtt rosszul is jósolt, azért kritikáirása még nem sorolható a „történelmi emlékek” közé.

Az „irodalomtörténet-alkotás” igényével készült többrészes *Magyar irodalom 1932-ben* Erdélyi Józsefet „korszaknyitó költő”-nek mondja, aki először tért rá „a mondani-
való aranyvalutájára”. (N. L.: Uo. 395.) Erdélyihez még csak Illyés Gyulát engedti közel, mert – miként mondja – „ha Erdélyi rögzítette meg az új költők körül a konkrét világot, Illyés kezdte a régi lírai műfajokat újraképezni. A modern líra olvasztókemencéjében a műfajok a vers egyetlen, tömör műfajába folytak össze. A vers megette a dalt, az ódát, a balladát, a költő furcsa álarcnak érezte arcán a műfajt. Illyésnek megint szüksége kezd lenni a műfajokra.” (Uo. 397.) A modern líra, mai szóhasználatunkban, a klasszikus modernség bírálata Németh Lászlónál nem az „esztétista szépségkultusz” leváltása, sem a „személytelenítés hangnemeinek” felelőssítése, sem a nyelvben konstituálódó „lírai én” felismerése irányába vezetett, hanem egy modernség előtti költői beszédhez való visszafordulást jelentette, és ez egyformán megnyilvánul a „konkrét világ” és a „régii lírai műfajok” következetes visszakövetelésében. Ezért maradt lényegében kívül Németh László lírakonceptióján Szabó Lőrinc költészete, ezért bírálhatta oly szigorú könnyedséggel József Attila *Külvárosi éj* című verskötetét. Csak a *Mondd mit érlel...*-nek bocsát meg: „Van egy szép verse, írja, amely megérdemelné, hogy a magyar szegények újsága, ha volna ilyen, vezető helyen hozza.” (Uo. 401.)

Nem kell azonban túl sokat időzni a kritikus un. tévedéseinél. Nem biztos, hogy ezek a kritikus tévedései. Sokkal bizonyosabb, hogy egy kor önismeretének bizonytalanságai és ellentmondásossága ismerhető fel bennük, még akkor is, ha az irodalom történetében nem vezet jóra a bajok, a gondok, a tévedések áthárítása a korra. Nem a kor tévedett, hanem a kor szemtanúi az utókornak küldött tudósításaikban. Mégsem jár ki Németh Lászlónak az utókor elutasítása. Megvédi őt kritikáirásának sok erénye, leginkább az a szándéka, hogy a kritikáirásban az irodalomtörténet-írást alapozza meg, mégpedig úgy, hogy az egyes műre irányuló kritikai megértést a történet perspektívájába állítsa. Ennek a szándéknak a jelentőségén az sem változtat, hogy a történet és az irodalomtörténet Németh Lászlónál inkább nemzetire kiélezett eszme és szellem története, mintsem az irodalmi folytonosságot örökösen megtörő és megszakító irodalmi tények és tényezők semmiképpen sem fejlődő együttése. Németh László meglátta, hogy a húszas-harmincas évek fordulóján megszakadt a klasszikus modernség kontinuitása, és valószínűleg az első között látta meg. Erre kivételes irodalmi érzékenysége és tisztessége tette képessé. Am irodalmon kívül, eszmei és nemzedéki elkötelezettségei megakadályozták abban, hogy ennek a megszakításnak és törésvonalnak máig ható jelentőségét is felismerje. Arra valóban nem lehet egy új költői korszakot építeni, hogy van legalább két költő, Erdélyi és Illyés, akik „életük adataitól nem féltik a költeményt”. (Uo. 402.)

Az 1932-es áttekintésben a kritikát a műfordítással azonosítja, mert mindkettő „a maga nyelvbe ülteti az idegent”, és annak alapján is, hogy „a műfordítás műtorzítás:

a kritika félreértés”, majd a kritikust így különbözteti meg: „jó kritikus az, akinek a tévedései is rendszeresek. Érteni kell a művet, érezni az árnyalatokat, tisztelni a hűséget: magától értetődik. Azonkívül azonban *lemmi* is kell valakinek. Ahol a hamisítás elkerülhetetlen, ott csak a hamisítóban bízhatunk.” (Kiemelés: N. L. Uo. 403.) Németh László „félreértésről” beszél, „hamisításról” és megbízható „hamisítóról”, és arról, hogy a jó kritikus tévedéseiben is rendszeres. Nem a kritika elhárítása ez a gondolatmenet, de főként nem a kritika felmentése a tévedés és félreértés, a hamisítás vádja alól. Sokkal inkább tekinthető a kritika természete felismerésének és nem teoretikus leírásának. Az eredetiben kiemelt létige is ezt bizonyítja. Németh László metaforákban beszél és nem elméletben. Nincsenek elméletei, de bőven vannak eszmei és erkölcsi előítéletei. Tévedéseit, ezek nem a teória, még csak nem is a teória hiánya okozza. Az olvasható ki ebből, hogy Németh László a húszas-harmincas évek *változó irodalmát* „félreértve”, az irodalom alakulásának irányait egy modernitás előtti elváráshorizonton jelezte ki, amivel nemcsak az európai és a magyar költészet „meghatározó áramlataitól” távolodott el, hanem az irodalom megértésének és befogadásának „meghatározó” gondolatmeneteitől, a kortárs kritikairás gyakorlatától is.

Németh László hamarosan el is búcsúzik a kritikairástól. Hosszú, több mint egy évtizedig tartó búcsúzkodás ez; 1943-ban ér majd véget A kritikus búcsúja című sorozattal a *Magyar Csillag*-ban. Nem biztos, hogy a hosszúra nyúlt búcsúzást csupán „a *Tanú* által kiváltott viharok, indulatok” váltották ki, nemcsak ezek tették számára „lehetetlenné” „kedves műfajának” az „első hét-nyolc év szenvedélyes tárgyilagosságával” való folytatását, ahogyan a *Két nemzedék* kötet első oldalán közli, hanem éppen kritikairásának és irodalmi gondolkodásának a költészet és a kritika „meghatározó” tendenciáitól, irányaitól és változásaitól való eltávolodása. A kritika(írás) paradoxona, hogy „az első hét-nyolc év” kritikái máig érvényes történeti jelentőségű *irodalmi* szövegek, ami többek között Németh Lászlónak azt a „jóslatát” bizonyítja, miszerint az elkövetkező évtizedben, vagyis a harmincas és negyvenes években a kritika lesz az irodalom uralkodó beszédmódja, azaz „vezérműfaja”. Természetesen ha a kritikát nem recenziónak értjük, ha gyakorlatát nem szűkítjük, miként „szóban”, de nem „(kritika)írásban” Németh László tette, a véleménymondás művészetére, hanem belátjuk, hogy a líra és a művészet tematizálása a versben és a műben, nem utolsó sorban az intertextualitás sok változatának felismerése, a palimpszesztusok és palinódiák, a változatos idézéstechnikák és „újrairások” mind sorra a kritika(írás), a kritika mint szöveg megjelenésének és működésének változatai.

Németh László kritikairásának újraolvasása azt a tapasztalatot erősíti meg bennünk, miszerint „A kritika elválhat tárgyától, akár úgy, hogy abszolutizálva feloldja körvonalait, akár úgy, hogy az összes lehetséges kritikusok közül a legtökéletesebb – bár még mindig igencsak tökéletlen és tévedékeny – értékelő bíráló, az *Idő*, felejtésre ítéli a tárgyat, s megmaradásra a kritikát. Az is kétségtelen, hogy a kritikák utólag, egy kritikusi életműben szorosabb rokonságot tartanak egymással, mint mindenkori tárgyakkal.” (Radnóti Sándor: I. m. 134.) Ez a sorsa Németh László kritikairásának is: elvált tárgyától és ebből következően a kritikák, például az itt emlegetett két írássorozat egymásra vonatkoztatva olvasható újra nem mint a kritikus tévedéseinek dokumentuma, hanem, mint a huszadik századi magyar irodalom egyik fontos törésvonalának az irodalom és az irodalmiság szempontjából is releváns, meg számottevő dokumentuma.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

A fordíthatóság esélyei

„Ki csak egyféle feleletet adhat,
azt fölösleges megkérdezni.”

(Németh László: „Vallások” 1934)

1. Saját és idegen

Elöljáróban két félreértést szeretnék elkerülni. A fordítás szót nem szűk, de tág értelemben használom. Nem arra a kérdésre keresek választ, mennyiben lehet Németh László műveit más nyelvre átültetni. Emlékeztetnék arra, hogy a nyugati kánonról írott könyve végén Harold Bloom a három magyar irodalmi mű között Németh László egyik regényét szerepelteti, és más jelekből is arra lehet következtetnünk, hogy a szerző munkássága viszonylag –, tehát ahhoz képest, hogy a magyar irodalomról kevesen s keveset tudnak – ismert külföldön. Németh László külföldi hírneve helyett az az kíváncsok foglalkozni, miként szerepelnek az általa írott értekező művekben annak esélyei, hogyan fordíthatók át egyik kultúra termékei valamely másik kultúrába.

A másik félreértést, amelyet el szeretnék kerülni, talán így fogalmazhatom meg: nem célok megerősíteni azoknak igazát, akik föltétlenül, minden fönttartás nélkül csodálják vagy maradéktalanul elutasítják Németh László műveit. Jól tudom, hogy ezt nem könnyű megtenni. Nagyon keskeny pallón járok, s kétféle értékrend híveinek a rosszállását is kihívhatom. Az a gondolat vezérel, hogy Németh László örökségének józan mérlegelését a teljes elfogadás illetve elutasítás véglete gátolja.

Az életmű olyan hatalmas terjedelmű, hogy magától értetődik az egyenetlenség. Szigorú önfegyelmet, gazdaságosságot hiába keresnénk az ő munkásságában. Önellentmondásai okozzák, hogy nagyon különböző értékrendek képviselői kereshetnek benne öngazolást. Németh László egyfelől Sztálin könyvének rendíthetetlen bírálója, másrészt az *Utazás* szerzője. „Oroszország érdekel, de az Oroszországról szóló könyvek nem nagyon érdekelnek. Nem szeretem a moszkvai utasokat”. Az 1934-ben írt tanulmányának a kezdő szavai különös fényt vetnek a negyedszázaddal később írt színműre. Németh Lászlónak olykor Németh László a legjobb mérlegelője.

Az említett példából akár még arra is lehetne következtetni, hogy munkásságában nem elhanyagolható az alkalmi jelleg. Természetesen jól tudom, hogy sokszor kényszerült engedményre. A terjedelmes életműben – különösen az értekező írásokban – óhatatlanul is érezhető a pillanat igényének hatása, s ez könnyen lehetőséget ad arra, hogy az olvasó kiragadjon megnyilatkozásokat a saját föltevésének igazolására. Meggyőződésem, hogy műveinek értelmezésében ez is veszély és korántsem vagyok bizonyos abban, hogy el tudom kerülni e buktatót. Azt is készséggel elismerem, hogy sok vonatkozásban illetéktelen vagyok az életmű mérlegelésére, hiszen Németh László olyan kérdéskörökkel is foglalkozott, amelyek messze tájékozódásom határain kívül esnek. Másrészt azért sem vállalkozhatom az értekező tevékenységének alaposabb mérlegelésére, mert a zene s a képzőművészet, az a két terület, amely műkedvelőként

leginkább érdekel, nem igazán foglalkoztatta őt. Igaz ugyan, hogy egyes alkalmakkor a társművészetek iránt is mutatott érzékenységet – például 1934-ben kigúnyolta az őstehetségek kiállításának olyan látogatóját, „aki az utolsó húsz év művészeti mozgalmi mellett diadalmas érintetlenséggel ment el, de most boldog, hogy a dicső magyar néphez tartozik” –, ám végeredményben mégis elsősorban tanító szerepet tulajdonított a művészetnek, és ezért is foglalkoztatta kevésbé a zene vagy akár a festészet, a szobrászat és az építészet. Gottfried Benn kérdésére – „Javítania kell-e a költőknek az életet” – minden bizonnyal „igen”-nel válaszolt volna. A jövődömondás sem volt teljességgel idegen tőle. Mivel e szerepkör iránt nem igazán van érzékem, ez az alkati fogyatékoság is korlátot szab a megértésnek, amelyet Németh László munkái iránt tanúsíthatok.

Bármilyen legyen is a véleményünk a két háború közötti Magyarországról, aligha tagadható, hogy Németh László főként 1945 után kényszerült megalkuvásra. Jellemző, hogy korai évtizedeiben lényegesen több volt a terve, mint amennyit meg tudott volna valósítani. Két 1935-ben készült tanulmányának ez a címe: „Töredékek a Róma utódai-ból” illetve „Töredékek A reformból”, a két évvel korábbi „Tizenhatodik század” című eszmefuttatás élén ez olvasható: „Három tanulmány egy készülő könyvből”, s 1934-ben keletkezett a „Vázlatok ‘A tizennyolcadik század’-hoz”. Az 1945 utáni időszakban viszont kevesebb az átfogó igényű terv, mint az alkalmi megnyilatkozás. Mintha a belső szükséglet olykor a külső kényszer váltotta volna fel. Lehet, ennek a betegség is oka volt, de azt nehéz volna tagadni, hogy e későbbi időszak némely írása az alkalmosság miatt avulékony. Proustról írott tanulmányában ő maga fogalmazott így: „a szellemi javak mulandóságát érzem [...]. Tulajdonképp rettegnünk kell az időt, melyben egymás hegyén-hátán alszanak az ellentmondó ítéletek”. A szellemi függetlenség inkább jellemezte a korai, mint a kései éveket, amikor több olyan megnyilatkozást tett, amely utóbb érvényét veszítette.

Nem egyszerűen divatról van szó, bár ennek jelentőségét, hullámszerűségét sem becsülném le. A divat magasságai s mélységei üdvös hatásúak is lehetnek, amennyiben kijózaníthatnak abból a mámorból, mely néha művek földicsérésére ösztönöz bennünket. Szerénységre intenek, arra, hogy olykor eltűnjünk, nem saját véleményünknek tulajdonítunk-e túlon túl nagy jelentőséget, amikor valamit remekműnek tüntetünk fel. A magyar társadalom szerkezete és igényei döntő vonatkozásokban változtak meg az 1920-as évektől máig tartó évtizedekben. Ennek hatása alól Németh László olvasója semmiképpen nem vonhatja ki magát.

Tevékenységének talán legfeltűnőbb ellentmondása, hogy míg olykor nagy megértéssel fordult az idegen kultúrához – a harmincas évek elején, „Kritikai napló” című rovatában egyenesen azt állította: „Míg nálunk a regény napról napra szegényedik, meredek [...], külföldön a műfaj a zseniális kísérletezés korát éli” –, más alkalmakkor túlértékelte a magyar szellem termékeit. Proust és Joyce jelentőségét nem volt igazán nagy dolog fölismerni, de J. C. Powys hihetetlenül egyenetlen művészetének értékeit már csakis kivételes érzékenységgel lehetett meglátni. A másféle kultúra megértésére irányuló erőfeszítést jól szemléltetheti, hogy ennek az írónak a munkásságából éppen a leghosszabb, *The Glastonbury Romance* című regényt méltatta, s alaposabban, mint bárki azóta magyar nyelven. Máskor viszont a saját kultúra fölnagyítása méltánytalanságra készítette. Egyes esetekben elhamarkodottan nagyította fel a magyar irodalom értékeit. „Csokonai [...] Goethe mellett kora legnagyobb lírikusa volt” – olvasható „Faj és irodalom” címmel 1927-ben tartott előadásában. Egy évvel később, „Népiesség és népiség” vizsgányak elemzése során, azt állította, hogy a magyar irodalom „leg-

nagyobb képviselőiben mindig népi volt”, s példaként Adyra hivatkozott, aki „még a nyugati bágyadt szimbolizmust is életre villanyozta magyar mezőn szedett paraszti képeivel”. Hiábavaló megkérdezni, vajon ennek az ítéletnek megfogalmazója mennyire alaposan ismerte Mallarmé költészetét. 1934-ben a Debreceni Ady Társaságban tartott előadásából sem hiányzik a túlfogalmazás. Nem igazán talált szavakat a költő műveinek megközelítéséhez: alkatát próbálta jellemezni, „gondolkodó”-nak nevezte, „helyzetérzés”-ről, „a magyar önismeret”-ről elmélkedett s általánosságokra kényszerült: „Ady nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is. [...] Ady volt az első, aki egybelátta a magyar életet, nevet és méltóságot szerzett sorsunknak”. Az értékelésnek szenvedélyes túladagolása Babitsnál ritkább, bár néha meglepően hasonlóan ítélektek a nyugati irodalom nagyjairól. Németh „világnagy középszerűség”-nek nevezte Byront. Ez a minősítés egyáltalán nem áll távol *Az európai irodalom történetének szellemétől*. Érzékelteti, mennyire bizonytalanok vagyunk, midőn a sajátot az idegenhez mérjük.

Munkásságának mérlegelését az is nehezíti, hogy a vele szemben megfogalmazott bírálatok egy része is elavult. Nem pusztán, sőt nem is elsősorban arra gondolok, hogy művei megnyírálva és hamisítva kerültek az olvasókhoz. Inkább arra, hogy Babitscsal folytatott vitájának kiinduló föltevése, szervesség és szervetlenség szembeállítása vált kérdésessé. Persze, ebben az esetben is lehet önellentmondásra gondolni, hiszen 1936-ban, Spenglert bírálva, maga Németh László is esendőnek mutatta a kultúra szervességének hangoztatását.

A két magyar író vitájának némely értelmezője azt hangsúlyozta: természetesen Babitsnak volt igaza, megfelelkezve arról, hogy kettejük közül Németh szentelt több figyelmet a kelet-európai kultúráknak. A minőségiszocializmust lehet műkedvelő elképzelésnek tartani, de nehéz megértés nélkül tudomást venni a szándékról, mely a német s az orosz „közé szorult kis népeket akarta hagyományuk, szellemük és érdekük védelmében mint egy testet, talpraállítani” – ahogyan 1936-ban „Európa anthropológus szemmel” című írásában fogalmazott. Gandhi példájában is azért kereshetett ösztönzést – már 1928-ban, „Új reformkor felé” című írásában –, mert idősebb pályatársával ellentétben észrevette az Európán s a kereszténységen túli világ jelentőségét. Némi túlzással azt lehetne mondani: a gyarmatosítás utáni helyzet fontosságának fölismerésével megsejtette, hogy a kulturális azonosság megőrzése súlyos társadalmi kérdéseket vet föl. A „postcolonial studies” divatja bizonyos vonatkozásban előrelátónak mutatja a *Gandhi* szerzőjét.

Az európai irodalom története s a Kisebbségben közötti feszültség megítélésében a világ mai helyzetéből kiindulva azt az észrevételt is meg lehet tenni, hogy a két író közül a fiatalabb látta meg az ókori görög világ összefüggését a nem európai kultúrákkal. Ezért is állíthatta, hogy „a görögség önmagát felülmúló barbárság”. Ugyanakkor nehezen tagadható, hogy mindkét eszmerendszerben található avult részelemek. Mint ismeretes, Babits saját kultúrájától idegennek minősítette az *Ószöveget*. „Európa görög-latin mű, s a görög-latin génuszt Jahve gyökerében pusztítja el” – olvasható Németh László Pap Károllyal folytatott vitájában.

Nemzet s állam viszonya lényegesen bonyolultabbnak bizonyult, mint Babits és Németh gondolta. Hitler és Gandhi felfogása között óriási a távolság, de nem könnyű választ adni a kérdésre, hol húzódik pontosan és vitathatatlanul a határ a faji felsőbbrendűség hirdetése és a hazafiság között. Miközben megértéssel tudom venni Dávidházi Péternek azt a véleményét, hogy nem szerencsés, „ha az antiszemitizmus (vagy

bármilyen más előítélet) veszélyére hivatkozás csirájában elfojtja a zsidóság elfogulatlan kritikáját akár zsidó, akár nem zsidó szerzők részéről”,¹ figyelmeztetése ebben a formában mégis hiányérzetet kelt, mert meghatározatlanul hagy olyan fogalmakat, mint antiszemitizmus, előítélet és elfogulatlan. Mint írja, „egy pillanatig sem tudom elhinni, hogy az antiszemitizmus vádja valaha is jogos lehetett Némettel szemben”.² Amidőn az Oxford University Pressnél megjelent, tehát a világ legkülönbözőbb tájain olvasható könyv Babitsot vádolja antiszemitizmussal,³ megbecsülést érdemel az előbb idézett kijelentés. Azt azonban nehéz volna elhallgatni, hogy a másik kultúra megértése valószínűleg összefügg hiedelem s előítélet mibenlétével. Elfogadható ugyan az érv, hogy „az antiszemita indulat nem szokott ilyen szintű és ennyire kidolgozott érvanyagra szorulni”,⁴ de több kérdés is megfogalmazható:

- nem volna-e célszerűbb az előítéletnek különböző formáival számolni,
- lehetséges-e különbséget tenni indulatok s kifejtett vélemények között,
- nem lehet-e elképzelni, hogy egyazon szerzőnek némileg változik az álláspontja (gondoljunk például Bajcsy-Zsiliszky Endrere, vagy akár Richard Wagnerre, kinek „Das Judentum in der Musik” című 1850-ben kiadott röpiratával szöges ellentétben áll 1881-ben megjelent, a faji eltéréseknek Krisztus vére általi megszűnését hirdető eszmefuttatása, az „Ausführungen zu ‘Religion und Kunst’: Heldentum und Christentum”),
- s végül, nincs-e ellentmondás egy személyes meggyőződést érzékeltető kijelentés („nem tudom elhinni”) s az elfogulatlan tárgyilagosság eszménye között?

Valamely értelmezésünk esendősége összefügghet azzal, mit nem idézünk egy szövegből. Hajdu Péter egy kiadatlan tanulmányában számomra meggyőzően bizonyította, hogy Németh László „Két nép” című cikkének az a mondata, mely szerint „A zsidó nép születési betegsége (betegség, melynek Jézust köszönhetjük) az istenné emelt államellenesség” „tulajdonképp nem Pap Károlyt parafrazeálja, hanem Németh saját pár oldallal korábbi Pap-parafrázisa”.⁵ Németh László több írásában is található olyan állítás, mely megfelel a „Töredékek A reformból” (1935) végkövetkeztetésének: „A zsidót egy emberséges kor nem üldözheti azért, mert zsidó”, ám ha az életművet tekintjük érvényes egységnek, voltaképp Németh László által is képviselt előítéletet vállalunk. Tanulmányíróként ő általában egy-egy alkotó „költői természetét” kívánta jellemezni. Nagy múltú ez a szemlélet, de korántsem egyedüli érvényű. A „New Criticism” képviselői például köztudottan az egyedi műalkotást tekintették mérvadónak. Veres András egy kéziratban vitacikkében kifogásolhatónak véli azt az érvet, hogy „az írói hagyatékok teljes feldolgozásáig mindig előkerülhet cáfoló, vagy legalábbis újragondolhatóan különös adalék”.⁶ E bírálatot azért is tartom megfontolandónak, mert az

¹ Dávidházi Péter: „'Betegség, melynek Jézust köszönhetjük.' Egy parafrázis Németh László és Pap Károly párbeszédében,” in Görömbei András (szerk.): Németh László irodalomszemlélete. Debrecen: Csokonai, 1999, 208.

² Uo., 207.

³ Carl S. Leafstedt: Inside Bluebeard's Castle: Music and Drama in Béla Bartók's Opera. New York – Oxford: Oxford University Press, 1999, 211.

⁴ Dávidházi, 208.

⁵ Hajdu Péter: „Ki beszél a parafrázisban? Hozzászólás Dávidházi Péter: 'Betegség, melynek Jézust köszönhetjük' című dolgozatához”.

⁶ Dávidházi, 203; Veres András: „Párbeszéljünk! Dávidházi Péter tanulmánya ürügyén”.

életmű egységének eszménye bizonyos mértékig összefügghet a személyiség egységének föltevésével, ez pedig ellentmond Nietzsche felfogásának, kinek műveit Dávidházi joggal vonta be a Németh Lászlóval folytatott eszmecserebe.

Ha elfogadjuk az értelmezés lezáratlanságát és a hatástörténet érvényét, tudomásul vehetjük, hogy *A velencei kalmárt* lehet úgy értelmezni: Shylock arra emlékeztet, hogy a keresztény nem képviseli az általa hirdetett erkölcsiséget. Ez nem zárja ki annak elismerését, hogy tulajdonítottak zsidóellenességet is e színműnek. Olvasták a *Kisebbségben* című röpiratot is hasonló módon. „Magyar nyelven ma két nép ír, s nem biztos, hogy a magyarság számlál több tollat.” 1927-ben másként lehetett olvasni ezt az állítást, mint 1944 után. Megkockáztatnám az észrevételt, hogy talán szerencsésebb volna túljutnunk személyek vádolásán s fölmentésén. Helyette emlékeztethetnénk arra, hogy a megnyilatkozásoknak utóélete van, melyekért nem valamely egyén, de a történelem felelős, s az egyén is ennek a részét alkotja. A *Kisebbségben* című gyűjteményhez 1942-ben írt bevezetőjében Németh így jellemezte önmagát: „műzsája nem annyira a hajlandóság volt, mint a kötelesség.” Pályafutására erősen hatottak a magyar történelem viszontagságai. Talán ezek is segíthetnek megmagyarázni, miért hangsúlyozta 1927-ben idegenségét Szomoryval, 1931-ben viszont rokonságát Pap Károllyal szemben.

2. Az idegen kultúra hozzáférhetősége

Magától értetődik, hogy kényelmesebb volna nem belebonyolódni Németh László némely munkáinak mérlegelésébe, ám ezek olyannyira erősen kapcsolódnak a huszadik századi magyar szellemi élethez, hogy senki nem kerülheti meg őket, aki e korszakkal foglalkozik. Lezáratlan párbeszéd részeként képzelem el eszme-futtatót. Örökségével szemben csakis akkor lehetünk méltányosak, ha nézeteinek úgymond újraraföldézése helyett hasonló módon járunk el, mint Kosztolányi, Babits, József Attila, Ady s más magyar írók esetében, vagyis az egyes alkotásoknak a megváltozott és szüntelenül átalakuló helyzetnek megfelelő újraértelmezésére vállalkozunk.

Olyan korszakban, amelyben a sajnálatosan, de tagadhatatlanul irányadó angol nyelvű piacon a művelődés kutatása („cultural studies”) szorítja háttérbe a részstudományágakat, nehéz volna tagadni Németh tevékenységének időszerű vonásait. „A szellem emberét épp az jellemzi – írta 1931-ben, „Új enciklopédia” eszményének a körvonalazásakor –, hogy nem olthatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az egész iránti felelősség érzetét.” Nem indokolatlan a művelődés tanulmányozásának legtagabb összefüggésébe helyezni a tevékenységét. Romániai útinaplója például összehasonlítható némely tudós terepmunkájáról adott beszámolójával. Különösen az adhat munkásságának időszerűséget, hogy szembehelyezkedett Dilthey felfogásával: természet- s szellemtudományok kettőssége helyett egymást részben fedő szakterületek sokaságával számolt, s anélkül, hogy a természettudomány bukását jövendőlte volna, mint a vele vitázó Hamvas Béla. 1933-ban, „A fizika átalakulása”-ról írt eszme-futtatásában Einstein elméletének jegyében határozta meg az értelmezés mibenlétét, megállapítván, hogy „az észlelő helyek valamelyikét csak egész önkényesen lehet a többivel szemben kitüntetni, abszolútnak hitt fogalmaink, idő, hely, távolság, egyidejűség önkényesekké válnak, az észlelő pontot hozzátapasztják a vizsgált jelenséghez. [...] idő, hely, távolság a választott nézőponttól s a vele járó koordináta-rendszerrel függenek”. Az ilyen megközelítés nem teljesen idegen a hermeneutika hagyományától. A szóban forgó tudománytörténeti fejtegetés Heisenberg felfogása alapján ahhoz a következte-

téshez vezet el, hogy az értelmezés tevékenysége a „műfordító”-éhoz hasonlít és „az elme ‘vidékiességé’-re” figyelmeztet, amely nem egyéb, mint hogy valaki „előszerszeretettel általánosítja helyi szokásait”.

Értelmező s értelmezett kapcsolata félig átlátszó kitalálásokon alapszik. A kultúra társadalmi s történelmi alkotás. Nem közvetlenül, hanem a világról kialakított hiedelmeink alapján érzékeljük a világot, mert a tudat nem természeti képződmény, de a kultúra terméke. Amit természetnek szokás nevezni, voltaképp nevelődés következménye. Ahogyan már Shakespeare emlékeztetett rá, a „nature” és a „nurture” nem zárja ki egymást. Széchenyi művei arra tanítanak, hogy a nemzetet eszmék teremtik meg s nem megfordítva. A történelem közvetítés múlt s jelen között, s az újraértelmezés erőfeszítést igényel. Szokás arra hivatkozni, hogy Németh túlbecsülte Ortegát. Talán érdemes szóba hoznom, hogy bírálta is a spanyol értekezőt. 1934-ben, „Görögség, vagy a halott hagyomány” című tanulmányában például elutasítja Ortegának azt az állítását, hogy a görög-latin ókor művei többségükben „már nem szólnak hozzánk”. A kifejezésnek súlya van. Németh László azzal érvel, hogy a hagyományt meg kell szólítani, mert önmagában nem hozzáférhető. Amikor azt hangsúlyozza, hogy a hagyomány nem adott, de „sorsa” van, közel jár a hagyományörténelem gondolatához. Nem általában beszél görögségről, ehelyett Dante, Montaigne, Goethe, Hegel s Nietzsche görögségéről elmélkedik. Az foglalkoztatja, miként látja a mindenkori jelen sajátmagát a múltban. Ebben a szellemben írja, hogy „a görög hagyomány mindent igazolt.” Felfogása szerint a görögség az utókorban él.

Az idegen hagyomány elsajátítása elengedhetetlen, mert csakis így lehetséges, hogy „az ember nem látja bele a tulajdon elfogultságát a remekművekbe.” A már említett, 1927-ben a Társadalomtudományi Társaságban tartott előadás szerint a magyar túlzottan mélyen gyökerezett a saját hagyományaiban, sőt talán beléjük is süppedt, s ezért csak kevéssé tud kilátni más, idegen irányba. „A magyar avar nagyon mély, a magyar égbolt nagyon alacsony.” Ugyanebben az eszmefuttatásban arra is emlékeztetett: minden nép keveréknek tekinthető, s egyúttal azt a sejtelmét is megfogalmazta, hogy a jövő közelíteni fogja egymáshoz az idegent és a sajátot. A második világháború elején, 1940-ben „Tanú redivivus” című visszatekintésében a kettős távlatot nevezte fiatalkori éveit fő jellegzetességének: „ha egyes magyar kérdésekben másoknál korábban és világosabban látott: azért volt, mert nem belőlük indult ki, hanem az európai kultúra nagy (sokszor ‘elvont’-nak vagy ‘irodalmi’-nak látszó) kérdéseiből, s azokon kinyílt szemmel fordult a magyar ügy felé.”

Mi gátolja az idegen kultúra hozzáférhetőségét? Németh László többször is a nyelvvel hozta összefüggésbe a helyhez kötöttséget. Mivel ez az állításom ellentmond a szakirodalom egy részének, bővebb indoklásra van szükség. Szirák Péter joggal állította, hogy a „Proust módszere” című hosszú, 1932-33-ban készült tanulmányban az „írói eljárás mód” nem „a nyelvben rejlő lehetőségek kiaknázásaként, nyelvi történések műképző hatásaként” jelenik meg.⁷ Lehetne ugyan arra hivatkozni, hogy e szempont nem teljesen hiányzik abból, ahogyan Németh olvassa a francia regényt. „Pusztá nevek, mint kódexek képes kezdőbetűi, tájékokat nyitnak meg előtte; [...] minden társaság külön mondai asztal, melynek madárnyelvét úgy kell kitalálni” – írja, s így jelöli meg az olvasó föladatát: „fel kell fedeznünk a szerkesztés természetét”. Tőle szokatlan zenei

⁷ Szirák Péter: „Olvasásmód és (ön)megértés (Hozzászólás a Németh László-esszéik olvasástörténetéhez),” in Görömbéi András (szerk.): Németh László irodalomszemlélete., 147.

utalással, Wagner műveinek partitúráihoz hasonlítja a mű szövegét s hangjegyolvasáshoz „a regény nagyszerű szerkezeté”-nek fölismerését. Tény azonban, hogy e mozzanatok másodlagosak. Erős a kísértés, hogy a regény értelmezése helyett az alkotó személyisége – a „dilettáns” – és a szereplők sokfélesége, a társadalom képe s a lélektan kerüljön előtérbe.

Tudtommal 1932 előtt egyetlen magyar szerző sem vállalkozott arra, hogy az *A la recherche du temps perdu* nyelvéről érdeemben nyilatkozzék. Akár még az a kérdés is föltehető, hányan olvasták végig akkoriban Magyarországon Proust művét. Ez a regény egészében máig sincs lefordítva nyelvünkre és nem vagyok biztos abban, hogy sokan ismerik tüzetesen. Az idegennel folytatott párbeszédnek vannak előfeltételei. Mondhatnám, hogy az idegen számunkra pontosan azért idegen, mert komoly erőfeszítést kell tennünk, hogy eljussunk hozzá, megtegyük a távolságot, amely tőlünk elválasztja. A harmincas évek elején egy magyar írótól az is komoly teljesítmény volt, hogy egyáltalán megbirkózott Proust regényével. Ha nem csalódom, e mű hazai méltatói – ugyebár mindössze néhány szerző jöhet itt számításba – visszafelé olvasták az *A la recherche du temps perdu* köteteit. Az olvasó mindig a már ismerthez viszonyít. Ha egyszer elfogadjuk a hagyománytörténet létét, érdemes következetesen érvényesíteni. A szóban forgó művet sokáig világszerte általában Balzac és Zola felől közelítették meg. Társadalmi körképet, az emlékezés lélektanát keresték benne. Olyasféleképpen értelmezték, mint Németh: „mintha egy emberi Brehm-et lapoztunk volna: a paraszt, a festő, a főnemes, a kokott, az anya stb. tökéletes és részletes természetrajzával.” Vajon nem hasonlóképpen mutatta-e be Proust regényét még első és sokáig egyetlen magyar fordítója is, vagy évtizedekkel később Réz Pál? Az *Ulysses*-szel is hasonló volt a helyzet: naturalizmust láttak benne. Nem tudom, milyen jól tudott Németh László franciául, amidőn Proustot olvasta. Ahhoz, hogy nyelvi alakulatként vegyünk tudomást regényéről, a francia nyelvet mint egy közösség emlékezetének megtestesülését alaposan kell ismerni.

Kosztolányi kétségkívül nagyobb figyelmet szentelt a nyelvnek. Ennek az is oka lehetett, hogy többnyelvű környezetben nőtt fel. Egy másik ok, amelyre visszavezethető a különbség kettejük felfogása között nyelvi egyetemesség illetve viszonylagosság kettőssége. Míg Kosztolányi egyre inkább az ahány nyelv, annyi világ felfogásához közeledett, Németh meg volt győződve arról, hogy „az emberiség a nyelvi széttagoltság ellenére is tulajdonképp egy nyelvet beszél” – ahogyan 1934-ben írta, abban a több részes tanulmányban, melynek „Emberi változatok és tudomány” a címe. Kosztolányi jobban érezte az idegen nyelv ellenállását, s ezért az anyanyelvével is többet törődött. Németh László több idegen nyelven olvasott, mint legtöbbszörünk – még a *Kristin Lavransdatter* eredeti szövegének megismerésével is próbálkozott, sőt Hajdú Henrik fordítását is szigorúan megbírálta –, később pedig nyelvszemlélete is változhatott némileg. Erre enged következtetni, hogy értekező műveinek újrakiadásakor módosított megfogalmazásain, s nem azért, hogy helyesbítse tévedéseit: „a sok idegen szóból néhányat fel nem cserélni: túlzás lenne hűségnek s kegyeletnek” – állapította meg a *Képzőművészet* című gyűjteményhez 1941-ben írt előszavában.

Anélkül, hogy eltúloznám érdeklődését a nyelvek iránt, megkockáztatnám a föltevést, hogy idegen és saját párbeszédét fordításként is szemlélte, mégpedig nemcsak azután, hogy szépírói művek magyarra átültetésére kényszerült, hanem már 1931-ben is, amidőn valamely „Új enciklopédia” létrehozásának szellemében a pozitívista részletkutató „madárnyelvet” kárhóztatta, úgy jellemezvén a tények bűvöletében élő szak-

embereket, mint akiknek tevékenysége arra szorítkozik, hogy „a nyelvüket beszélőknek kivallják titkaikat”. Három évvel később, az ókori görögökkel foglalkozó, már említett tanulmányában részletesen fejtegette „a szógyártás örömét” Homér osznál, „a görög líra és tragédia tömör, érzéki nyelvét”, „a filozófia fogalom-teremtő mohóságát” pedig a nyelv „történelmi rétegződésével” hozta összefüggésbe. A görög hagyomány szerint a nyelvben keresendő: „A nyelv élő geológia; megőrzi egy nép történeti korszakait [...]. A görög nyelv teljessége a görög kultúra teljességét tükrözi.”

Való igaz, hogy Németh sokszor „a műalkotások szerzőjét individuumként képzelel”,⁸ de ebben a vonatkozásban kortársai közül Kosztolányit leszámítva aligha lehet sok magyar íróval szembeállítani vele. Óvatosan kell bánnunk az általánosítással, hiszen például aligha érezhető különbség a *Chanson de Roland* és az *Orlando furioso* megközelítése között. Ariosto alkatáról szinte semmit nem ír, helyette ponyvairodalomról, „szerkezet”-ről, „térnek és tempónak” a „túlzásai”-ról, „a valószínűség fokai”-ról, „ottava rima”-ról, „műfaj”-ról s „íroniá”-ról értekezik. Más példára is lehetne hivatkozni. Fieldinget méltatva a *Tom Jones* egyik leírásából indítja gondolatmenetét. Ne feledjük, hogy még Leo Spitzer is a szerző alkatára próbált következtetni a nyelvhasználatból. Németh nem mindig hanyagolta el a művek nyelvi megalkotottságát – Bethlen Miklós képeiről vagy Kosztolányi mondatairól elismeréssel szólt. 1932-ben Aranyról készített tanulmányának sarkalatos állítása Vörösmarty s Arany nyelvének összehasonlítására vonatkozik. Az is figyelmet érdemel, ahogyan a nyelv jellemzését a fordítás kérdésköréhez kapcsolta, midőn az Arisztophanész-átköltést a *Toldi szerelme* fölé helyezte.

3. Az időszerezés viszonylagossága

Ha az eddig elmondottakból olykor azt lehetett sejteni: Németh László következetlenségei bírálat tárgya lehetnek, most kifejezetten azt sugalmaznám: az önellentmondások is okozzák, hogy át lehet értelmezni a műveit. Előnyeit is jól látta a munkamegosztásnak, hátrányait viszont a parlagisággal hozta összefüggésbe. A „madárnyelvet” a látókör hiányára vezette vissza, a gyökértelenséggel szemben az „utazni kell” követelményét hangoztatta. Arra a kérdésre, miként határozta meg a sajátot, amelyhez képest az idegent viszonyította, nem könnyű egyértelműen válaszolni. Márcsak azért sem, mivel hosszú életpályáról van szó s olyan szerzőről, aki nagyon különböző helyzetekben kényszerült állásfoglalásra.

A fiatal Németh Lászlót egyszerre vonzotta s taszította a gondolat, hogy a magyar kultúra a parasztságában keressen ösztönzést. Nem hiszem, hogy nagyon mélyen értette volna Bartók zenéjét – kései évtizedeiben nem túlzottan mélyértelmű kifejezés a „bartóki modell” –, de talán hasonló fölismerésre jutott, mint Bartók az első világháború előtt: számára is idegen volt a parasztság életmódja, s azt is előre látta, hogy az érintkezés a városi élettel a parasztság eltűnését idézheti elő. Azt is megsejthette, hogy ez a városi, polgárosult ember történeti tudatának csorbulását is magával hozhatja. Az állóképszerű, zárt életmód halálra volt ítélve, eltűnése mégis veszteség lehet a fejlődés meghatározta világ számára. Németh egyik gyakran használt s könnyen félreértelmezhető metaforájával élve talán úgymint lehetne mondani: a gyökerek fölszakadása azoknak is veszteség lehet, akik úton vannak.

⁸ Szirák, i. m. 143.

Természetesen a történelem nélküli falu teljesen zárt, önmagában teljes világa elvonatkoztatás, sőt kitalálás (fikció) – Bartóknál éppúgy, mint Némethnél. Mielőtt napirendre térnénk fölötte, érdemes arra emlékeztetni magunkat, hogy az időszersőség a változó világ függvénye. Történeti fejtegetéseiben Németh minduntalan figyelmeztet arra, hogy nincs végleges értelmezés, korszerűség és elavultság változó fogalmak, a rövid távon elévülő hosszú távon érvényesnek bizonyulhat és megfordítva. Vespasianus leromboltatta Bizánc falait. „Ez az elővigyázat előbb megbosszulta magát, aztán igazolta”. A másféle iránti türelem kizárja az egyetemes emberi természet vagy értelem eszményének túlzottan könnyű hangoztatását. E két egymással összefüggő föltevés összhangban áll a jelenkor néprajztudományában (antropológiájában) elterjedt felfogással. „Nemcsak ábránd, hogy az emberiség teljesen megszabadíthatja magát az etnocentrizmustól – figyelmeztet Clifford Geertz –, de nem is volna jó, ha ezt tenné.”⁹

Tagadhatatlan, hogy e kettősség nem mindig érvényesül Németh László megnyilatkozásaiban. Kései évtizedeiben olykor mintha inkább csak az etnocentrizmus árnyoldalait lehetne látni: nem mindig tudatosította magában, honnan tekintett a világra, s ez gátolta saját elfogultságainak, életmódjának ismeretét. Nyelvének határai fiatal éveiben tágasabbak voltak, következésképp világa is gazdagabb lehetett. E viszonylagos beszűkülést természetesen úgynevezett külső tényezők is okozhatták: a második világháború, majd a kommunizmus elzárta Magyarországot a világ többi részétől. Pályája elején főntartásokat fogalmazott meg a népinek nevezett mozgalommal szemben. Később mintha részben föladata volna ezeket. Elkötelezettségével is magyarázható, hogy József Attila költészetéről érdemben kevésbé vett tudomást.

Annyi bizonyos, hogy e sok véletlen vagy legalábbis kényszerű mozzanattal tarkított pályafutás arra emlékeztethet: az első világháború utáni évszázad magyar művelődésében döntő szerepet játszott, vajon megfelelő időben került-e nyilvánosságra valamely írásmű. A húszas évek végétől egy bő évtizedig az a szándék vezette Németh Lászlót, hogy más világokat tegyen érthetővé a maga s olvasói számára. Bármilyen véleményünk arról a válaszról, amelyet a sajátmaga által fölvetett kérdésre adott, a kérdést hiba volna lényegtelennek vélni. Körülbelül így összegezhető: miben rejlik a kultúrák közötti eltérés, mi idézi elő s mennyire fölszíni avagy mély jelenség.

Egykor sznobokat és parasztokat emlegetett. Vélekedése annyiban avulhatott, hogy e kettő bajosan állítható szembe egymással. A világ egyszerre halad egységesülés és további megosztódás felé. Kérdésfölvetése azonban ma is roppant időszerű: az idegennek sajátját átfordítása nehéz föladat. A művelődés tanulmányozóinak az a kötelessége, hogy megoldási lehetőségeket találjanak.

⁹ Clifford Geertz: Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000, 70.

FÜZI LÁSZLÓ

A Semmi közelében

DOSZTOJEVSZKIJ – CZESŁAW MIŁOSZ – NÉMETH LÁSZLÓ

Kőbgyi Mihály emlékének

Németh László Dosztojevszkij világát – a fontos szellemi jelenségeknek kijáró alapossággal – először feltehetően André Gide Dosztojevszkij-monográfiájából ismerte meg. Németh ezerkilencszázhuszonnyolcban írta meg Gide munkásságával foglalkozó esszéjét (*André Gide*), szellemi tájékozódásának részét képezte az újabb francia irodalom feltérképezése, mintegy magára rótt feladatként olvasta. „A mikor foglalkozni kezdtem vele, véletlenül hibáztam rá, az új francia irodalom kellő ismerete nélkül”, írta szokatlan őszinteséggel, s azonnal a maga életének összefüggései közé is állította Gide alakját: „André Gide a huszadik század legnagyobb francia írója. Nem mint művész, ahogy hirdetik róla, s nem mint gondolkozó, ahogy ő szereti hinni. Mint életművész nagy, a szónak abban a nem profán értelmében, hogy az életét szimbólummá fokozta. Maga az ember a műalkotás, nem élete külsőségeivel, hanem általános jelentőségű belső drámájával”, írta, s ennél nem is írhatott volna többet az, aki a maga életét szerette volna műalkotássá formálni. Közben azonban elolvasta Gide Dosztojevszkij-könyvét is, s rátalált a Dosztojevszkij világot uraló antinómiákra. („Egyik francia, angol vagy német regényíró sem vitte végig azt, amit Dosztojevszkij, aki arra használta a regényformát, hogy a modern ember antinómiáját ábrázolja” – mondja Czesław Miłosz.) Gide-et olvasva Németh nem a formában találta meg az antinómia jelenlétét, hanem az alkat összetettségében (később sem lesz tőle idegen ez a látásmód). „Antagonizmus: ez a szó, amelyet Dosztojevszkij-tanulmányában André Gide oly szeretettel használ. Az ember nagyságot ő az emberben levő, logikailag össze nem egyeztethető ellentmondások fényével véli fölmérni. Dosztojevszkij ezeknek az antagonizmusoknak valóságos ég-pokol villáma. A megtisztulást keresi s a bűnben nyújtózik ki, evangéliumi és démoni, szent és szadista.” Ekkor azonban még Gide kedvéért jellemezte Dosztojevszkijt, azaz Gide állt gondolkodása középpontjában, ezért a leírtakhoz gyorsan hozzátette: „Az a mód, ahogy André Gide ezeknek az antagonizmusoknak az értékmérő jelentőségét túlhangsúlyozza, nyilvánvalóvá teszi, hogy a maga vélt természetét védi”.

Németh ezt megelőzően is olvashatta Dosztojevszkij írásait, innentől kezdve azonban a korábbinál tudatosabban tette ezt. 1929 áprilisának végén Földessy Gyulához írott levelében nemcsak a betegségéből való gyógyulásáról írt, hanem újabb, megrázó szellemi élményéről is: „Eckermannból el-elolvastam néhány fejezetecskét, bár egészen leköttni most nem tud – hatalmas konkurens támadt Dosztojevszkijben. Azt hiszem, ez az az író, aki teljesen fölnyitja a lelket. Ady óta a legtermékenyítőbb irodalmi hatás, s föltétlenül a legnagyobb író, akivel behatóbban foglalkoztam. A kedviért erősen tanulok oroszul. Szeretnék egy nagyobb Dosztojevszkij-tanulmányt, esetleg könyvet írni; remélem, hogy verem vele nemcsak hazai, Dosztojevszkijről hápogó kis okoskodóinkat, de André Gide könyvét is.” Azt, hogy a Földessy Gyulához írott levél

körülbeli időszakban is erősen olvasta Dosztojevszkijt, a *Két könyv Tolsztojról* című, a Nyugatban 1929 júliusában közölt írása mutatja. Ebben a tulajdonképpen recenzióként közölt írásban két magyarul akkor megjelent Tolsztojjal foglalkozó könyvet ismertetett, ezek közül az egyik *Az ismeretlen Tolsztoj* címet viselte, s Tolsztoj kiadatlan írásaiából adott összeállítást, a másik Tolsztoj lányának, Alexandrának a *Tolsztoj futása és halála* című munkája volt, mindez azonban ma már tulajdonképpen lényegtelen, az írás számunkra két ok miatt bír fontossággal. Az egyik ok: Németh ebben az írásában mondta ki a magyar problémáknak az emberiség általános kérdéseivel való összekapcsolásának szükségességét: „Talán épp az orosz hatás vonhatná a magyar irodalom fölé az örök problémáknak azt a kék eget, amely nélkül a nemzeti irodalom csak egy néptörzs irodalma lehet.” (Megléhet, mondani sem kell, az így megteremtődött ellentét-párral egész életében küszködött.) A másik ok: Tolsztoj vallásosságának elemzése során talált rá a maga szellemi pozíciójára. Dosztojevszkijre is utalva írta: „Gyakorlati világlátó kísérleteiben bizonyára sok a naiv, de az elvi álláspont, amelyhez elért, fontosabb az emberiség életében, mint szépirodalmi művei. A vallásban Dosztojevszkij és ő tesz ki oda az ékezetet, ahova tenni kell: nem a hitre, hanem a vallásos érzésre. Nem azt kérdezi, hiszed-e, hogy Jézus kiszállt a csónakból és lebegett a Genezáret taván, hanem: az élet-e az utolsó bíród, vagy felelős vagy az életen túl is valakinek. A vallás neki nem az értelem halálugrása, hanem egy élet fölötti szellemi tendencia elismerése. Ő az az ember, aki úgy küzdött ki magának Istent, hogy szellemi életünk törvényeit sem tagadta meg. Vallásánál is fontosabb, hogy a lelkiismeret mérlegérzékenységét eddig számba nem vett súlyok mérésére fejlesztette tovább. Patikamérlegen mért a durva tizedes mérlegek korában”.

Mindezt Tolsztoj kapcsán, Dosztojevszkijt csupán megemlítve írta, akkor, amikor tulajdonképpen Dosztojevszkij hatása alatt állt. Erről az *Emberi színjáték* Napkeletben ekkor megjelenő fejezetei éppúgy tanúskodnak, mint az ezekkel a sorokkal szinte egy időben papírra vetett, Földessy Gyulához címzett levél, miközben ekkor Tolsztojt más írásaiiban meg sem említette. Mai gondolkodásunkkal nézve a leírtakat, nem az a zavaró, hogy Németh egymás mellé állította Tolsztojt és Dosztojevszkijt, hanem az, hogy együtt jellemezte őket, mintha nem érezte volna a Tolsztoj és Dosztojevszkij szellemi pozíciója közötti különbséget. Pedig hát nyilvánvaló volt akkor is, Tolsztojt a megváltás és az új harmónia, Dosztojevszkijt pedig az apokalipszis, az „értékek átértékelésének” prófétájaként tartották számon, s így keletkezett mítosz körülöttük, ahogy Fehér Ferenc ezt kimutatta, éppen abban a nagy válságban, amelyből Németh gondolkodása is kinőtt. Tolsztoj a vallás helyére állította a maga vallásosságát, Dosztojevszkij azonban valami mást tett. Olvassuk újra Némethet: „Ő az az ember, aki úgy küzdött ki magának Istent, hogy szellemi életünk törvényeit sem tagadta meg.” A jellemzés Dosztojevszkijről szól, róla beszél. Érdekes, hogy később Dosztojevszkijt alig említette, Tolsztojt viszont, főképpen ezerkilencszáznegyvenöt után, annál többet, pedig Némethet akkor is a „szellemi élet törvényeinek” és az „élet fölötti szellemi tendencia” elismerésének az igénye irányította.

Az Ulro országa című könyvében Czesław Miłosz közli – vagy ahogy mondja: elhelyezi, mint kódarabokat a mozaikon – Dosztojevszkijről írott tanulmányát. A tanulmány szövege alig néhány oldalt tesz ki, tíz bekezdés, a bekezdések pár mondatra tagolódnak, nem csoda, hogy akkor, amikor a könyvébe illesztette a *Dosztojevszkij és a nyugati vallási képzet* címet viselő írást, Miłosz szükségesnek látta kibontani annak

tartalmát. Meglehető, éppenséggel ezekkel a magyarázó jegyzetekkel tette könyve részévé ezt a pár oldalnyi, bölcséleti súlyú írást, ahogyan az is elképzelhető, hogy könyvének világát tágította-gazdagította a tanulmány közlésével.

A könyv, amelyről beszélek, a spirituális hagyományt és annak eltűnését térképezi föl, azt a gazdag gondolkodástörténeti hagyományvilágot, amelyik a racionalizmus uralomra jutásával mintegy „kiiktatódott” az emberiség gondolkodásából. Az Ulro kifejezést Miłosz William Blake-től vette át, azt a tájékat jelöli vele, ahol a „megnyomorított ember kénytelen elviselni lelki gyötrelmeit”. „Maga Blake nem az Ulro országában élt, bár betelepültek már oda a tudósok, a newtoni fizika hívei és a filozófusok, s majd' minden festő és költő. Akárcsak a XIX. és a XX. században, mind a mai napig” – teszi ehhez hozzá Miłosz, amivel arra is utal, hogy könyvében a vallás és a költészet révén az ember számára teljesként megélhető világ szétesésének folyamatát akarja megragadni, s ha a teljes folyamatot nem is rajzolja fel, mégis fontos állomásait rögzíti. „A reneszánsz hermetikus vonulata (vagyis az alkímia és a keresztény kabala) próbálja megőrizni a vallás és a tudomány egységét, ami később elveszett” – mondja, később pedig megjegyzi: „A modern ember balsorsának, mind az egyén szellemi ürességének és elszigeteltségének, mind az egész civilizáció vészterhes kilátásainak az Értelem Századában művelt tudomány és filozófia az oka”. Végső soron tehát az embernek az Istenhez fűződő kapcsolatáról van szó, arról, hogy az ember az Istennel azonosulva a teljességet találta meg, az Isten tette teljessé az embert, ahogyan azt Eckhart mester is megfogalmazta, még a XIII. században: „Keressél Istennel bármit is, semmi az, legyen akármi is – haszon vagy jutalom, bensőségesség vagy bármi; *Semmit* keresel, ezért találni is *Semmit* találsz. Hogy *Semmit* lelsz, annak az az oka, hogy keresni is *Semmit* keresel. Minden teremtmény a merő *Semmivel* egyenlő. Nem azt mondom, hogy csekélyek volnának, vagy hogy egyáltalán valamik is; a merő *Semmi* egytől egyig mind. Aminek nincs léte, az semmi. Márpedig egyetlen teremtmény sem bír léttel, mert létük Isten jelenlétének múlik. Ha Isten csak egy pillanatra is elfordulna a teremtményektől, semmivé lennének”.

Hosszú történeti és gondolkodástörténeti folyamat vezetett odáig, hogy az Istennel való kapcsolatában teljessé váló ember Isten halálának felismerésével eljutott a *Semmi* abszolutizálásához, Heidegger filozófiája már ezt az állapotot rögzítette. Ezt a rendkívül összetett, a világ kiüresedésével, az én autonómiájának és integritásának elveszésével együtt járó folyamatot Dosztojevszkij mélyen megélte, ennek okán fordult *könyvében* Miłosz is Dosztojevszkij felé. „Dosztojevszkij ifjúkorában hitt az emberiségben, elérzékenyült a fennkölt eszményképektől, Fourier híve lett, és arra várt, hogy hamarosan beköszönt az egyetemes boldogság. Az a négy év kényszermunka Omszkban, közbüntényekért elítélt parasztok és fékezhetetlen banditák között, akikre csodálattal tekintett – ez érlelte ki legnagyobb művei fő problematikáját. Ekkor tette föl magának a kérdést, képes-e az ember szeretni felebarátját. A *Feljegyzések az egérlyukból* válasza: nem.” A könyvbe iktatott *tanulmány* továbbmég ennél a megállapításnál, Dosztojevszkij vallásos felfogását a nyugati civilizáción belüli fordulópontként értelmezi, Dosztojevszkijt a vallás Krisztusa és a tudomány igazsága közé helyezi, miközben idézi magát Dosztojevszkijt is, miszerint ha választania kellene Krisztus és az igazság között, akkor Krisztust választaná, s megjegyzi azt is, hogy Dosztojevszkij „soha nem tudott felülemelkedni azon az ellentmondáson, amely a Krisztus és az igazság közti választást felvető mondatában rejlik.” Ez a választási kényszer minden korábitól különböző helyzet következménye, nem kapcsolódik a hit és az értelem közötti, a korábbi évszáz-

zadokban zajló vitához, azokhoz a vitákhoz, amelyeket Miłosz is idézett, feltehetően ezért kellett magyarázó jegyzetekkel könyvébe iktatnia a választási kényszert felvető írását. Az egyik írás által felvetett dilemmát a másik írás által felvetett dilemmához kellett kapcsolnia. A kettő egymásra vetítésével Miłosz a Dosztojevszkij által megélt létehelyzetről beszél, arról a pillanatról, amelyikben a hit már nem volt képes legyőzni az igazságot, ám az igazságot választó ember is sajátos dilemma elé került: „... az egyén létezni akar, de abban a pillanatban, amikor beletörődik az igazságba, vagyis azt mondja, ez van, nincs, mit tenni, kétszer kettő négy, akkor kénytelen elismerni, hogy ő maga *nem létezik*. Íme, a meghasadt tudat betegsége – 'gondolkodom (de gondolkodik-e az objektív értelem?), tehát nem vagyok', azaz tisztában vagyok azzal, hogy pótolható statisztikai adat vagyok. Ezért kiált 'nemet' a világrendre az elbeszélő, de mivel semmit sem állíthat szembe ezzel a renddel, az egész *Feljegyzések* az igazság pártján áll. A cenzor kihúzta azt a fejezetet, amelyben Dosztojevszkij megpróbálta mindezt ellensúlyozni. Mi volt ott, fogalmunk sincs, csak annyit tudunk, hogy a szerző keresztényként szólalt meg. Akkor sem állította vissza, amikor könyv alakban is megjelent a mű, a fejezet eltűnt.”

Ne az eltűnt fejezet foglalkoztasson most bennünket, hanem Dosztojevszkij szellemi pozíciójáról gondolkodjunk – az igazsággal, azaz a tudomány által megfogalmazottakkal nem tudott szembefordulni, ám ezen az oldalon állva mégis megpróbált keresztény választ adni az őt foglalkoztató dilemmákra. S jegyezzük meg, mindazt, amit ennek kapcsán Miłosz leírt, lengyel költőként Amerikában írta le, nyilván ezért tartotta fontosnak, hogy megjegyezze: „nem hiszek abban, hogy létezhet megértés ugyanazon a nyelven, ugyanazon a történelmi hagyományon kívül...” A *kívül* létállapota teremtette meg számára az élesen látás helyzetét...

Németh László világába Dosztojevszkij két ponton szólta bele. Az egyik pont a már említett vallásosság volt. A tudományos igazság elismerése és a vallásos érzés átélésének szükségessége nyilvánvalóan Dosztojevszkij hatására alakult ki benne, ennek bizonyítására nem kell mást tennünk, minthogy elolvassuk a *Feljegyzések az egérlyukból* első részének hatalmas monológját, s ezt összevetnünk Németh első fontos regényének, az *Emberi színjáték*nak a megfelelő részeivel. „De hát mi közöm nekem a természet törvényeihez meg a számtanhoz, amikor nekem valahogy nem tetszenek ezek a törvények, és nem tetszik a kétszer kettő négy sem. En természetesen nem töröm át a falat a homlokommal, ha valóban nincs erőm ahhoz, hogy áttörjem, de nem is békülök ki vele csak azért, mert kőfal áll előttem, s mert nekem nincs elég erőm...” – mondja az egérlyuk lakója. Másutt ezt olvashatjuk: „Az értelem jó dolog, ez kétségtelen, de az értelem csak értelem, és csupán az ember értelmi képességét elégíti ki, az akarás pedig az egész élet, vagyis az egész emberi élet megnyilvánulása az értelemmel meg minden egyéb vakarózással együtt. És bár életünk ebben a megnyilvánulásban gyakran balul üt ki, mégiscsak élet, nem pedig csupán négyzetgyökvonás. Hisz én például egészen természetesen akarok élni, azért, hogy kielégítsem egész életképességemet, nem pedig azért, hogy csupán értelmi képességemet, tehát egész életképességemnek alig csupán huszadrésztét elégítsem ki. Mit tud az értelem? Az értelem csak azt tudja, amit sikerült megtudnia (egyebet bizonyára sohasem is fog megtudni; ez ugyan nem vigasz, de miért ne mondjuk ki?), az emberi természet pedig teljes egészében működik, mindazzal együtt, ami benne van, tudatosan és tudattalanul, és ha téved is – de él.” S még mindig ennek a monumentális monológnak a részlete következik: „A tudat például össze-

hasonlíthatatlanul különb, mint a kétszer kettő. A kétszer kettő után, magától értetődik, nem marad semmi tenni, sőt megismernivaló sem. Akkor csak egyet lehet – eltömní az öt érzékünket és szemlélődésbe merülni. Igaz ugyan, hogy a tudattal is ugyanarra az eredményre lyukadunk ki, de legalább megkorbácsolhatjuk néha magunkat, és az mégiscsak új életet önt az emberbe. Igaz, hogy ez maradi dolog, de mégiscsak jobb a semminél.”

Ez az ember az egyéniség jogát követeli, nem akar hasonlítani senkire, s azt szeretné, ha rá se hasonlítana senki. Ha az a világ, amelyikben élnie adatik, normális, akkor ő nem szeretne normális lenni. Ő is, s később Boda Zoltán, az *Emberi színjáték* hőse is az elkülönülést keresi, a különbözés jogát, hogy így lehessenek részesei az emberiségnek. Boda Zoltán monológiáiban a társadalmi meghatározottságokkal szemben szintén az egyéni akaratra helyezte a hangsúlyt. „Minden embernek magának kell tisztáznia életét. Ha csupa önmagával rendbejött emberből állna a társadalom, akkor a társadalom se tehetne mást, ő is rendbe jönne. ... Egész határozottan érzem, hogy az én életemet nemcsak Lenin és Marx, de Krisztus sem oldhatja meg. Csak magam!” – mondta. Ezzel tudatosította és vállalta önmaga és a világ ellentétét, ugyanakkor kísérletet is tett az ellentét feloldására. A szeretetvallás, mások szolgálata a győzelem igényeként fogalmazódott meg nála, törekvése a belső értékek hasznosítását követelte. Mikor kiderült, hogy a szeretet nem képes visszavezetni az életbe, az irodalom jelentette számára a visszatérés új lehetőségét. Proféciónak tekintette az irodalmat, így az része lett etikai tiltakozásának is. Az irodalom, az írás összefogta fejlődésének addigi motívumait és továbbfejlesztette önigazolását: „...egyszerre egész idegen, a világtól különböző anyagnak érezte magát, amely büszke lehet rá, hogy ennyi ellenséges erő közt is élni tud. S újra átvillant rajta, de most sokkal élesebben a Nagy Költemény, igazolni mindazt, ami vele történt, megénekelni a Farakás legendájától az előző esti kiábrándulásig mindent: gyönyörű önopoteózis, amely világra szólóan megmutatja, hogy a Boda Zoltán-elemnek éppúgy megvan a maga jogosultsága a Mindenségben, mint a vasnak vagy káliumnak, akármilyen fölöslegesnek tűnik fel az első pillanatra.” Korábbi gondolatmenetét most az irodalom kapcsán fogalmazta újra: „... a költészet semmit sem tisztáz. Aki kész; az felmutatja magát, aki nem kész, vergődik. Csak az élet tisztáz. Ha én holnap rendbe jövök magammal, nem írok többet” – mondta. A Csonkaság dicséretéről írt verset, alkata igazolására és elfogadtatására törekedett. Tagadta a társadalmat, a társadalomhoz való alkalmazkodás felfogása szerint önmaga elárulásaként valósulhat csak meg. Ettől a felfogástól egyenes út vezetett Hódosig, a Cigánysorig, az ottani gyülekezéig. Világképét, vallásos felfogását újabb s újabb stációkat bejárva volt kénytelen megfogalmazni. Világképében kiemelkedő hely jutott a „vallásos érzésnek”. Az egyén, a hős, miután a társadalomról önmagára helyezte a hangsúlyt, nem fogadhatta el az emberi lelkiismeret felmentését, a tizenkilencedik századi haladástannal is ezért fordult szembe. „Aki a haladásban hisz, nem hisz önmagában. A haladás eltolja rólunk a felelősséget. Én csak láncszem vagyok, én csak szerény sejt vagyok. Már akkor inkább a kereszténység. ... A haladás talán van, de nem tudok mit kezdeni vele. Isten talán nincs, de meg lehet fogódzni benne” – mondta. Vallásossága az onban különbözött a vallások tételeitől, Zoltán ugyanis nem a hitet, hanem az érzést állította előtérbe. Önmagát akarta felmutatni, az életet akarta tisztázni, a boldogságot, a harmóniát szerette volna elérni, s ez mind a hitnek az önmagára való vonatkoztatását jelentette. A vallást elszakította az „ég zsinórpaddlásától”, ahogyan a regény másik hőse, Horváth Laci mondta, s azt is önmagába helyezte. Üdvösség-hajszolása közben így vált önmaga

céljává és mértékévé is, „az emberek a maguk alkotásai, a természet a tied” – mondta. A reá jutó rész helyett az egészet követelte: „A foglalkozás: osztozkodás az emberi munkában, s védekezés az egyéni gond ellen. Mi történt ezzel az emberrel, hogy nem akar osztozkodni, hanem az egész emberi munka kell neki, ahogy a filozófiának az egész tudás? Ki biztosította be ezt a vakmerőt, hogy átnéz a gond vállán, s lemond a védelemről, amely a részmunkásnak kijár?” – kérdezte. Saját istenébe, önmagába kapaszkodott, hiszen nála a hit akarata a személyiségből eredt, s a személyiségre irányult. Az Isten az emberbe került, a túlvilág az életbe...

A vallásos érzés mellett az alkati antinómia tudatosítását is Dosztojevszkijnek köszönheti Németh. Igaz, az alkat antinomikus összetettségét már az említett Gide-eszében leírta, így: „Ez az ember – mondta az erkölcsös emberről –, nem törődik a törvénnyel, minden kívülről ráerőszakolt regula értelmetlen ösztöneinek a kétirányúsága mellett. Az ilyen ember hol azt sajnálja, mért nem vagyok fölebb, hol azt, mért nem vagyok alantabb. Szenté merevedne, de ellenállhatatlanul vonzza indulatai bozótja is. Az átlag ember, ha megváltoztatja élete erkölcsi atmoszféráját, már fuldokol. Ő a sűrítés és ritkítás irányában is saját igazibb elemét találja. Ő van jobbra és ő van balra is. S minél inkább jobbra vagy balra kerül, annál inkább vágyik a másik oldalon állni. Föltorlasztja magát és szeretne zuhatagként lezuhanni. S ha lezuhant, visszasajog belé előbbi helyzete. Az erkölcsi igényesség váltotta ki az ösztönök visszautését, vagy az ösztön törvényei a magasság-vágyat? A Newton harmadik törvénye ez, az erő, amely ellenerőt terem”. Az alkattani gondolkodás kapcsán Gide-et később nem említette, más vonatkozásban sem nagyon, viszont az alkatban való gondolkodás egész világát jellemezte, úgy, hogy visszatekintve két különböző alkat eredőjeként teremtette meg magát, s úgy is, hogy művei világát is a hősök alkata jellemezte. Itt, ezen a ponton elkanyarodott Dosztojevszkijtől, Dosztojevszkijnél a hősök egymásmellettsége teremtette meg a művek antinomikus világát, Némethnél pedig egy-egy hős alkata uralta a szóban forgó művet, úgy, hogy a hősök antinomikus párja éppen csak megmutatkozott a művekben. Ennek is megvolt a maga oka, mégpedig az, hogy Németh az élet és mű antinómiájáról az életre helyezte a hangsúlyt, azt növesztette fel, a művek annak csak egy-egy összetevőjét, pillanatnyi kivételését jelentették. Az antinómia a Németh által önmaga számára kialakított szerepek egymás mellé állításakor is felfedezhető: épenséggel az egymással szembenálló szerepek közötti mozgás révén épült be a kor Németh László világába. Ugyanakkor rendkívül fontos hangsúlyozni a Németh által megteremtett világnak az élet és mű szembeállításával is kiemelt antinomikus vonásait. Fehér Ferenc a Dosztojevszkijt uraló antinómiák kapcsán írta le: „ő az antinómiák klasszikus költője, aki a polgári individualitás fejlődési lehetőségének poláris ellentéteit – néha egy ember lelkében, néha egymással szembefordított figurákban – a legszélsőségesebben megélte”. Lengyel András Tverdota György kutatásaira is alapozva bemutatta, hogy – példaként idézve – „József Attila a *Szabad-ötletek jegyzékében* és *A Dunánál* című ódájában, nagyjából egyazon pillanatban, problémáira diametrálisan ellentétes válaszokat adott”, a József Attila világát uraló antinomikus vonásokat pedig végső soron az „elrejtőzött világegész” és a bizonyosság keresésének kényszerében és megtalálásának lehetetlenségében látta. Ebben az összefüggés-rendszerben Németh alkati hangoltságú viaskodásait is a nagyobb világ törvényeit figyelembe vevően tudatosították, s nem pedig ösztönösnek, a családi életből természetesen kibomlónak kell látnunk, noha erre korábban megvolt a hajlandóságunk.

Az időben való létezés aztán újabb – minden eddiginél súlyosabb – antinómiát is elhelyezett Németh gondolkodásában: pályája kezdetén önmagát, ezt az *Emberi színjátékból* vett töredékek is jelezték, a Semmi eluralkodásának folyamatába helyezte, s a szétesés ellenére próbálta a világban a lábát megvetni, ezerkilencszáznegyvenöt után viszont az újkori szellem gondolkodásmódját tanulmányozta, az elemzés uralomra jutását, s ennek eredményeit igyekezett a gondolkodásába építeni. Tanulmányai számára azt mutatták meg, hogy az újkorban formálódott ki az elemzés mint módszer: „Az újkor története voltaképp a XVI–XVII. század fordulóján kezdődik, ahol a természet-tudomány módszerei kialakulnak. Az újkor története nem is más, mint ennek a módszernek a behatolása művészet és élet különböző területeire, filozófiába, irodalomba, a gyakorlati tudományokba stb., s a technikán át a mindennapi életbe is.” Németh az újkort nem a történelmi folyamatból kiragadva vizsgálta, azt a történelem menetébe illesztette. Arra a kérdésre, hogy mi az, ami a középkor művelődését a jövő jegyesévé teszi, válaszként „a hittan köntöse alatt belopódzó tudományt s a templomok lendületét magas égbe lökő technikai tudást” adta meg. A keresztes háborúk tanulmányozása kapcsán vette észre, hogy miképpen nőtt meg „parti városaival a szárazföldi Európa a tengerek felé, miféle érdekek, nevelés, technikai vívmányok lökték ki félig kalóz, félig felfedező hajósait, hogy a föld képét, a jövőendő civilizáció otthonát tapasztalatokban s az emberek kíváncsiságában összeszűjék, s a vallásos forrongások mélyén (mint a puritánokban az újkori angol ember) hogy törnek elő s szövődnek össze a modern ember higgadtabb vonásai”. Az eddigiekben azonban csak az előzményekről volt szó, ennél azonban fontosabb, hogy érdeklődése középpontjába egyre inkább az újkor került, az az újkor, melyet hajlandó volt a nyugati fejlődésen belül is önálló civilizációnak elfogadni. Nem a tudománytörténetet tanulmányozta, nem a természettudományos kultúrát s nem is a humán kultúrát, hanem magát a történelmi folyamatot, amelyben egymással összefüggésben jelentek meg az emberi szellem különböző szakterületek fennhatósága alatt álló megnyilvánulásai. Az, hogy Németh a természettudománynak ilyen kiemelkedő jelentőséget tulajdonított, egyáltalán nem meglepő. A tudománytörténeti munkák is egyértelműen jelzik, hogy a XVII. század tudósai előtt nagy feladat állt: az arisztotelészi világkép megdöntése s egy új világkép felépítése. „Az ókor és a középkor világmindenségét, amely geocentrikus, véges és hierarchikus volt, át kellett formálniuk a heliocentrikus, végtelen és homogén, vagyis teljességben azonos törvényszerűségnek engedelmessé váló világmindenségé” – írja Simonyi Károly *A fizika kultúrtörténete* című munkájában. Németh ennek a folyamatnak a kezdőpontjait ott látatja, ahol azok valójában voltak is: Galilei és Descartes működésében. (Itt csupán utalhatunk arra, hogy Galileiről drámát is írt.) Az újkor fizikusai, mechanikusai, optikusai, vegyészei és filozófusai mind a jelenségek elemzéséhez fordultak, s ezzel a természet megértésének módszerét is megtalálták. Írásaiban Németh felvázolta az újkor történetének főbb szakaszait, s ezzel az egyes tudományágak kialakulásának idejét is jelezte. A mechanika után a klasszikus fizika következett, ennek kialakulásával pedig szinte párhuzamosan megjelent az újkori filozófia is. (Arra csupán utalunk, hogy a filozófiai gondolkodás descartes-i módszere a matematikai módszerből eredeztethető.) Ez után a fénytán, az elektrodinamika, a vegytan, a technológia következett, majd pedig a biológia, vele összefüggésben pedig a származás-, öröklés- és rendszertan. Nem csupán az egyes természettudományos ágak kialakulásának történetét követte, hanem foglalkozott magának az újkori módszer elterjedésének történetével is. Az első szakaszt Galilei, Descartes felépésétől a XVIII. század hatvanas-hetvenes évéig számította. Ebben a periódusban

a fizika és a filozófia közötti kapcsolódás a legközvetlenebb formában mutatkozott meg. A második szakasz a felvilágosodás elterjedését hozta magával, s vele az új módszer szimplifikációját is: „a gondolkozásból bizonyos elemek kiesnek, ami a jogosnál biztosabbá, optimistábbá, a képet a valóságosnál egyszerűbbé, s lelketlenebbé is teszi”. A francia forradalom idején a szellem a maga körül támadt erőkkel küzdött meg, miközben a történettudomány és a hegeli filozófia, a kihagyott idő, a történeti változatok bősége és az élet bősége alapján támadta ezt a gondolkodást. A természettudományok fejlődése eközben töretlen: betetőzi a maga fizikai rendszerét. A harmadik szakasz a múlt század utolsó évtizedeiben vette kezdetét, s miközben a fizika is megkezdte a newtoni alapok felszámolását, „ő hozza most is a legbiztosabb eszközökkel a legnagyobb eredményeket”.

Kell-e mondani, hogy az a folyamat, amelyikről Németh hallatlan részletességgel és kedvvel beszélt, ugyanaz, mint amelyiket Miłosz a varázslat megtörőjének tartott? Kell-e mondani, hogy Németh gondolkodásának első és második szakasza, hiszen pályakezdésével, Dosztojevszkijhez való viszonyulásával, Boda Zoltán „igehirdetésével” magát is a Semmi irányába mutató folyamatba helyezte, ugyanannak a történeti-gondolkodástörténeti folyamatnak egyik majd másik oldalával való azonosulással járt együtt? Az elemzés uralomra kerülése – Miłosz ezt a folyamatot Newtontól eredeztette – hozta magával a világot varázslatként megélők vagy megélni akarók szemszögéből a világ kiüresedését, a Semmi uralomra kerülését. Miłosz éppen ezért szögezi le még talán a tőle is szokatlanul ható kíméletlenséggel: „A modern ember balsorsának, mind az egyén szellemi ürességének, mind az egész civilizáció vészterhes kilátásainak az Értelem Századában művelt tudomány és filozófia az oka”. (Nem mondott mást Paiszij atya sem *A Karamazov testvérekben*: „A világi tudomány nagy erővé egyesülve, kivált a legutóbbi időkben szétboncolt mindent, ami égit csak örökölt kaptunk a szent könyvekben, és az e világi tudósok kegyetlen elemzése után az egész régebbi szent tanításból – egyáltalán semmi sem maradt”, idézhetném tovább is, akár oldalakon keresztül.) Németh László vakként szemlélte volna a világot, ha nem vette volna észre, hogy az idő különböző pillanataiban az általa elfoglalt szellemi alapállások a történelmi időbe kivetítve antinomikus párként léteztek. Természetesen tudatában volt ennek, pályája záró pontján, *A „vallásos” nevelésről* című tanulmányában – egyáltalán nem véletlen, hogy a vallásos érzés fontosságát ismét felvető írásában tért vissza erre a kérdésre – az egész problematikával szembe nézett. Egyik olvasója, írta, Toynbee írásait küldte meg neki, ezt a gesztust így kommentálta: „A cikk megküldője előtt lelkem üdvössége lebeghetett, hisz harminc év óta mindig akadt egy-egy ember, aki nem tudott belenyugodni, hogy azt az egy-két lépést, ami a vallástól szerinte elválaszt, meg ne tetesse s mért ne épp ő tetesse meg velem. Az illető alkalmasint látta a *Galilei*-t, tudja hogy én is a XVII. századot tartom a szakadás korának, s a *Galilei*-ben épp annak a meghasonlásnak a kezdeteit írtam meg, melyben a tudományban szárnyat bontó ész s a vallás hatalmában maradt érzések közt támadt; figyelmeztetni akart hát, hogy kívánná egy nagy tudós, akinek a nevével írásaimban tán találkozott is, ezt a háromszáz éve mélyülő meghasonlást, az újkori ember igazi schizofreniáját feloldani”. A dilemmát, az újkori ember, de akár a maga életének dilemmáját Németh így exponálta: „Az újkori ember szerencsétlensége az volt, hogy ezt a két egymásra szorult féllényt elválasztotta egymástól; a tudomány a vadember igényeinek a megvetésére nevelte az ésszt, a primitív viszont kielégítetlen, álútra szorult igényeivel megrontja az életet, s végeredményben megbosszulja magát az éssen is.” Fel lehet-e oldani ezt az ellentmon-

dást? Aligha, inkább csak feloldási kísérleteket lehet teremteni (Németh ilyen megoldási kísérletnek látta – most már különbséget téve közöttük – Dosztojevszkij és Tolsztoj válaszait is: Dosztojevszkij a „vademberi”, Tolsztoj a „filozófusi” ugrást képviselte, mondotta.) A maga feloldási kísérletében visszatért szellemi kiindulópontjához: elfogadta a tudomány eredményeit, de a vallásos, nem az Isten létéből következő, hanem a világ iránti áhítatból fakadó vagy azt felépítő érzést sem zárta ki gondolkodásából.

Az elmondottakból számos kérdés következik. Az egyik: megélte-e Németh a Semmivel való találkozás, szembenézett-e vele? Egyértelmű *nemmel* kell válaszolnunk a kérdésre, s ez a *nem* alighanem Németh szellemi kiinduló pontjának az eredménye, a hitet ugyanis adottságként tételezte, s ha folytatott küzdelmet önmagával – márpedig folytatott, egész élete folytonos küzdelemben és viaskodásokban telt el –, akkor ez a küzdelem a hitért folyt, a meggyőződésért, és a bizonyosságért. Az ezerkilencszáznegyvenötös fordulat utáni első drámája, a *Sámson* is a hit kérdését állította előtérbe. Ekkor a börtön képe is felrémlt előtte, miközben egész addigi élete mögötte volt, elpusztult, a dráma ebben a légkörben, a bibliai történepektől elszakadva azt mutatta meg, Monostori Imrét idézve, hogy „még megvakíttatva egy-egy malombörtönbe vetetve, vagy éppen 'gályapadra' ültetve sem igazolható a hitetlenség. Ugyanis hit nélkül nem lehet élni. Sem élni, sem alkotni. Jefe szavaival: 'sír sivárabb nem lehet / mint testünk, ha a virtus benn kiég'”. A *hit nélkül nem lehet élni*-elvének mélyen emberi módon való megfogalmazása akkor történt meg, amikor még nem lehetett tudni, milyen irányba is fordul a konkrét történelem. Ennek kapcsán főképpen Némethnek és családjának a személyes sorsára gondolok, a szélesebb értelemben vett történelem mozgásáról megvoltak az elképzelései. Pályázáró regényének, az *Irgalomnak* (ezt a regényt *A „vallásos” nevelésről* című írásával azonos gondolkodói „pillanatban” írta) az utolsó soraiban ismét csak a hitről beszélt. Időzzünk ennél a mondatnál, Kertész Agnes magához öleli a szánta Halmi Ferit, futni kezdenek: „S közben úgy érezte, mintha nem is csak Ferit, de az anyját, apját, Bölcskeynéét, a haldokló Matát, az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna mellére – a szánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy szántaságába bele ne gabalyodjék”. A szánta emberiséget, amelynek *hitet* kell adni – ezt gondolom a kulcskifejezésnek. Ez a kifejezés segít értelmezni magát a jelenetet is. „Az *Irgalom* derűjében – írta Vekerdí László – régi szép magyar szigetek emléke mosolyog és vártak reménye – reménytelen, de lehetséges reménye – nyílik. Mert a regény ideje nemcsak a történet ideje, azaz a húszas évek elejének nyomorúságos Magyarországa. Az *Irgalom* – egyébként a maga módján az *Iszony* is – több idejű; Németh épp ezzel a több idejűséggel hívja elő az olvasó saját-idejét, akár a népmese. ... Németh ... a parciális szintekre szakadozottságtól talált vissza regényírásában a népmese egyetemes idejéhez, ami – mondani se kell – nem azonos az emlegetni szokott 'időtlenességgel'. A konkrét időben játszódó történet a népmesében mindig megtörténhet, bár sohasem fog megtörténni, tudjuk jól. Nem fog megtörténni, mert nem a megtörténet az értelme, hanem a helyzetértelmezés. Éspedig majdnem kivétel nélkül olyan helyzetértelmezés, amely nem zárja ki eleve a reményt: Tündér Ilona ugyan nem fogja soha nagy bajából kirántani a királyfit, mint ahogyan Kertész Agnes se fogja futni tanítani Halmi Ferit, tudjuk jól. De a szánta emberiség itteni kicsi darabjának az adott időben igenis hirdeti a reményt, hogy ennyi szántaságtól még lehet futni, ha bicegve, ha 'rohanj, János' módjára is. A remény

az egyetemes időből átsugárzik a konkrét helyi időbe és megteremti a jövő – a jövőnk – jelenét. Vagy illúzióját? Meglehet, csak illúzióját...

Ezzel együtt Németh számára nem a *Teljesség* és a *Semmi* ellentétpárja létezett, hanem a *hit* és a *hitetlenség* ellentétpárja, számára nem a Semmi bírt kihívással, hanem a hitetlenség és az ezzel együtt járó kiüresedés, eljelentéktelenedés riasztotta. Ám ennek elemzésekor is óvatosnak kell lennünk. Az antinómiákban létezve Németh gondolkodása mozgástörvényeit követve sokszor jutott el a végsőnek gondolt pontra, ám ez csupán „kilengés” volt – mintegy annak a helyzeti pozíciónak az elfoglalása, ahonnan az ellentétes irányba indulhatott el. Mindez azonban nem feledtetheti, hogy pályája ütközésekkel tarkítottan telt el, méghozzá úgy, hogy az ütközések sora, a heroikusság, ez is Németh kifejezése önmagával kapcsolatban, szinte már az indulás pillanatában beleprogramozódott ebbe az életútba. „Két tendencia hat ebben az emberben – mármint abban az erkölcsös emberben, akit a *Gide*-esszéiben jellemzett, írta. – Mint egy fölhajított kőben, egymást rontja benne a fölhajítás sebessége s a földnehézség gyorsulása. A kezdeti nehézség azt mondja: hős vagyok, a vak erők ellenében élek, a föld azt mondja: ostobaság a vak erők ellen küzdeni. Ugyanannak, aki oly szenvedélyes igenekeket mond, gúnyos nemeket is kell mondania. ... Allítás és tagadás nem a világ értelmére, hanem az egyéni erőfeszítés értelmére vonatkozik. Az egyik műfaj mélyén kétségbeesetten megfeszült izmok szoronganak, a másikat minden izmok elpetyhüdése jellemzi. ... A heroizmus hinni akar. Amiben hisz, az változik.” Láthatjuk, gondolkodása cselekvés-ebből következően pedig eredmény-kényszerrel telítődött, a hitre a cselekvés értelmességének megteremtéséhez volt szüksége. A felvázolt kettősség közül Németh a heroizmust, ezzel pedig a hitet, a hit akarását választotta. Nem a hitet önmagában, ezt már nem tudta megtenni, sem a kifejezés vallásos értelmében, sem az életre vonatkozóan, hanem azt, hogy akarni kell a hitet, mert nélküle nem lehet létezni, még akkor is akarni kell, ha már nem lehet belékapaszkodni. Ezért, a hit akarata miatt nagyítódta fel életének botlásai, erősebben mint a valóban hívó embernél, hiszen ő megérti, feldolgozza és megbocsátja akár magának is a történeteket, míg az az ember, aki csak akarja a hitet, botlásait önmagában felnöveszti, hiszen akarata ellen cselekedett, s ezzel tulajdonképpen önmagát sértette meg, ezt pedig senkinek, így magának sem tudja megbocsátani. Ez az ember a szeme előtt felsejlő kiüresedéssel sem tud mit kezdeni, vagy nem veszi észre, vagy ha észreveszi, akkor elmenekül előle. A szerep megmutatja magát, feltöltődik a készenlében lévő energiákkal, azt, aki vállalta a szerep betöltését, a tetőpontra juttatja, aztán pedig már az aláhullás, a szétesés, a kiüresedés következik. Ekkor, a mélyponton lévő embernek mutatná meg magát a Semmi, ekkor lehetne szembenézni vele, tanulmányozni, leírni, belépusztulni vagy elmenekülni előle – főképpen egy újabb, akkor felsejlő, újonnan megmutató szerepbe, mint tette azt Németh is, számtalan alkalommal. Németh előtt, nyilvánvalóan azért, mert a kínáló szerepekben elvegyülve formálta művét, sokszor megjelent a kiüresedés réme, legalább annyiszor, ahányszor a hit szót írta, vagy a heroikus kifejezést használta. Érezte, hogy választott szerepeiben szinte a választóvonalon mozog, a szerepet még be lehetett tölteni, de alá is lehetett zuhanni a magasból. A valódi kilépés akkor történt meg, amikor szerepei mindegyikétől eltávolodott, amikor már – majdhogynem védekező eszközként maga előtt tartott – előfeltevéseire sem számíthatott. Erre a saját világából való kilépésre, s így a felnövesztett szereptudat elhagyására azonban alig-alig találunk példát, talán csak az 1941. április 29-én Gulyás Pálhoz írott levelét idézhetjük: „A húsvétot Kenesén töltöttem, mögöttem Teleki P. öngyilkossága, fölöttem a tavaszi háború motorzúgása,

a táskámban Aiszkhülosz – s én a Minőség forradalma III. kötetéhez javítottam a Tanu régi naplót (San Remo, Erdélyi útirajz). Egyszerre valami damaszkuszi villanás csapott át rajtam (de Paulusból – önmagam Paulusából önmagam Saulusává tevő), és megéreztem jelentéktelenségemet. De úgy, hogy ez az érzés azóta is a legnagyobb élményem. Jelentéktelen – nemcsak ebben a világlásban, de még a magyar irodalomban is. Két-három hét óta ez az érzés bont és épít bennem. Volt fájdalma: a szégyen, hogy olyan szerepekben kakaskodtam, melyekben mások, nagyobbak, észrevehették a kicsinységemet. De van vigasza is, hisz szenvedéseim nagy része úgy is abból támadt, hogy egy próféta gesztusait erőltettem egy nyárspolgár kötöttségeivel...”

Ez a pillanat, az ön maga jelentéktelenségére ráismerő pillanat szinte az egyedüli volt Németh életében, életfelfogása hősi volt, legalábbis pályája első nagy korszakában, meghódítandó területeket, legyőzendő ellenfeleket keresett magának, önmagáért, választott szerepeiért akart helyt állni, így aztán ekkori élete a maga fölé növesztett szerepek törvényei szerint rendeződött. Ha kapcsolatba került valamivel, azonnal személyessé formálta azt, alkata, gondolatrendszere ránőtt az irodalomra is, az irodalmi műfajokat „átértelmezte”, saját hőstipológiát alakított ki, szerepeiből és a műveiből hatalmas, organikus kibontakozó rendszer formálódott, ennek minden eleme kapcsolatban állt a többivel.

Semmi, Teljesség, Isten, hit, hitetlenség, kiüresedés – az ön maga helyét kereső huszadik századi ember kulcskifejezései ezek, ezért talán nem felesleges rákérdeznünk arra a kapcsolódásra, amelyik Németh Lászlót közösségéhez, a magyarsághoz kapcsolta. Nem azért, mert az általános emberi kategóriákban való gondolkodásról eleve feltételezzük, hogy kizárja a közösséggel való kapcsolatteremtés lehetőségét, s még csak nem is azért, mert úgy gondoljuk, hogy a felvetett Dosztojevskij-párhuzamok alapján kettejük nemzeti gondolkodásának tartalmi között is párhuzamok mutatkoznak (noha a megkésétség valóban teremtett e területen is kapcsolatokat kettejük között), hanem azért, mert a huszadik századra végképpen összeomlott az egyén, a nemzet és az emberiség között harmonikus találkozási pontokat tételező tizenkilencedik századból eredő elképzelés, s így önmagában is tanulságos, hogy mit mondott Németh ezen a területen. Annyira mégiscsak a tizenkilencedik század gyermeke volt, hogy természetesnek éppenséggel a hármas kötődést tartotta volna – az egyén kérdéseiről ennek kapcsán már ejtettünk pár szót, s láttuk azt is, mily természetes módon talált rá az ember egyetemes, nagy kérdéseire (az is nyilvánvalónak tűnik, hogy az emberiség mint örök viszonyítási pont, láttuk, az *Irgalomban* is az egész emberiségre hivatkozott, s máskor is, az *Iszonyban* például, de a *Tanu* kiáltványaiban is, Dosztojevskij hatására került be a gondolkodásába). Az egérlyukban élő ember monológiájában olvashatjuk: „Amikor már ismert költő és kamarás leszek, lépten-nyomon beleszeretek valakibe; tengernyi pénzt, milliókat kapok és nyomban az emberiségre áldozom...”, valamivel később ugyancsak az emberiség kifejezéssel találkozunk: „ábrándjaim olyan boldogságig hevültek, hogy okvetlenül, azonnal össze kellett ölekezmem az emberekkel, az egész emberiséggel”, ismét csak valamivel később: „hazafelé menet egy időre félretettem azt a vágyamat, hogy összeölekezek az egész emberiséggel.” (Úgy gondolom, a kifejezések kiemelésére nincs szükség.) Németh László és a magyarság közötti kapcsolódásnak számos összetevője van, ezeknek a számbavételére az adott keretek között nincs is lehetőségünk. Egyrészt természetes volt ez a kapcsolódás, az egyén a huszadik században is, annak a kezdőpontján pedig még a későbbieknél is természetesebben a nemzeti közösségbe született bele, emlékezzünk Miósz megjegyzésére: nem hiszek abban, hogy lé-

tezhet megértés ugyanazon a nyelven, ugyanazon a történelmi hagyományon kívül... Örökölt is volt ez a kapcsolat, a természetes örökséget megemelte, hogy a középosztályhoz tartozó, történelmet és földrajzot tanító apja a magyarság sorsáról, a nemzeti-ségekhöz való viszonyáról szinte állandó diskurzust folytatott, s megemelt is volt ez a kapcsolat – megemelt, mert a magyarság huszadik századi sorsa, a Trianonban szentesített széthullás, a második világháborúig vezető folyamatok, s az azt követő kiszolgáltatottság a nemzet sorsát folyamatosan napirenden tartotta – más körülmények között nem szoktunk a természetes kötődésekről beszélni –. s megemelt volt Németh felől is, Németh ugyanis már fiatalkorától kezdve *visszahajló* volt, visszahajlott a népéhez, a kifejezést Németh az *Emberi színjáték*ban használta. Láthatjuk, minden a Színjátékkal veszi kezdetét ebben a történetben, másik hasonmásával, Horváth Lacival kapcsolatban. Horváth Laci nem merete vállalni sorsát, inkább visszafordult, mintegy visszamenekült népéhez. Németh sorsában is hasonló fordulatot láthatunk: az egzisztenciális nagy kérdések megválaszolása, a Semmivel való szembenézés és a sorozatos kiüresedések elől mintha visszafordulna, s mintha a közösség nagy kérdéseinek megválaszolási kényszerében keresne magának menedéket. Menedékre természetesen e téren sem található, nem, mert az egész jelenségkör összetettebb volt annál, hogy biztos kapaszkodókat adhatott volna az azt keresőnek, s azért sem, mert a közösség és képviselője közötti természetes kapcsolat már régen felszámolódott (ennek kapcsán gondoljunk azokra az ütközésekre, amelyek Németh és a népi mozgalom tagjai között zajlottak, pedig a népi mozgalmon belül valóban voltak olyanok, akik – gondolkodásuk geneziséteként tekintve – közösségi megbízatással érkeztek az irodalomba, irodalmi munkásságuk pedig a népi-paraszti írásbeliség újabb, a korábbiakat jóval meghaladó állomását jelentette), leginkább pedig azért nem található megnyugvásra, mert a közösséghez kapcsolódva is a maga feszültségei irányították. „Vágy, hogy az Evangéliumot olvassam. Csak az angolt találok meg, abból betűzgetem a Korinthusbeliekhez írt levelet, a másodikat. Karácsony Sándornak alighanem igaza van: a magyarság ügyét hittel kell összekapcsolni. Valószínűsége nincs a megmaradásunknak, a titkok azonban megmozdulhatnak javunkra” – írta 1942-ben, *Naplójában*. Nyilvánvaló, hogy közösségi szerepvállalása ugyanazon a hiten nyugodott, amelyik az életét a Semmitől elfordulva irányította, s nyilvánvaló az is, hogy ez a hit „mentette” meg a nemzeti kiüresedés veszélyeitől. Máskor szinte vágyakozott a közösség iránt, bármennyire is vonzotta a magányos művész szerepe, a hagyományos, a közönséggel-közösséggel kapcsolatot tartó író magatartása jobban megfelelt az írásról alkotott képének: „Milyen hálás lettem volna a színházjáró közönségnek, ha megengedi, hogy neki, egy mozgó, lélegző közönségnek írjak, amelyet látni, figyelni, megadni, ide-oda hajlogatni lehet. Az üldözést, a betegséget, szégyent, mindent megbocsátottam volna hazámnak egy szerény, de igazi, kollektívumba kapcsolt munkahelyért. Alkotni a semminek, ez egyre nehezebb lesz. Pedig újra s még jobban meg kell tanulnom, ha élni akarok. A szellemi tétlenség az én szellememet elpusztítja; a gondolat választóvize az edény ellen fordul, ha nincs mire önteni. Újra kikerestem Csokonai mottóját s ideírom: »Ha írok is, aminthogy már én anélkül nem tarthatom lételemet, írok a boldogabb maradéknak, írok a XX. vagy a XXI. századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz vagy semmisem.« Kell annyi önuralmat találnom magamban, hogy tudjak a XXI. vagy XXII. századnak írni.” Így, ezzel az állandó szerepkereséssel, megújulási készséggel oldotta fel a maga kiüresedéseit, szinte belemenekülve a bizonyosságot adó, kapaszkodókat kínáló s mégiscsak a hit felé mutató érzésbe.

JEGYZETEK

Németh László André Gide-ről: *André Gide*, Erdélyi Helikon, 1928. október. 419–426. Ua.: Németh László: Európai utas, Bp. 1973. 378–388., idézett rész: 385.; Czesław Miłosz Dosztojevszkij regényeinek antinomikus vonásairól: Czesław Miłosz: *Az Ulro országa*, Bp. 2001. Fordította: Pálfalvi Lajos, 69.; Németh László Gide világának antagonisztikus vonásairól: ih.: 380.; Németh László levele Földessy Gyulához: Németh László élete levelekben 1914–1948. Szerkesztette, sajtó alá rendezte Németh Ágnes. A jegyzeteket írta Grezsa Ferenc. Bp. 1993. 71–76.; Németh László *Két könyv Tolstojról* című írása: Nyugat, 1929. július 16. 113–118., ua.: Európai utas, ih.: 284–290., idézett részek: 284., 288–289.; Fehér Ferenc Tolstoj és Dosztojevszkij szellemi pozíciójának különbözőségéről: Fehér Ferenc: *Az antinómiák költője – Dosztojevszkij és az individuuum válsága*, Bp., 1996. 62.; Lengyel András tanulmánya: *Az elrejtőzött világegész keresése – József Attila gondolkodói alkatáról*, Lengyel András: A modernitás antinómiái, József Attila-tanulmányok, Bp. 1996. 15 – 54.; idézett rész: 18.; Czesław Miłosz az Ulro országáról: ih.: 44.; Eckart mester szavai: Eckhart mester: *Beszédek*, Bp. 1986, fordította: Adamik Lajos, 17.; Czesław Miłosz Dosztojevszkijről: ih.: 49., 73. 79.; A kívül-létről: uo.: 8.; Idézetek az egérlyukban élő ember monológiájából: F. M. Dosztojevszkij: *Feljegyzések az egérlyukból*, Dosztojevszkij művei – Elbeszélések és kisregények, Bp. 1973. I. 667 – 786., fordította Makai Imre, idézett részek: 693., 700.; Idézetek az Emberi színjátékból: Németh László: *Emberi színjáték*, Bp. 1973. 297., 522., 269.; Idézet a Gide-esszéiből: ih.: 384 – 385.; Az újkori szellemről: Németh László *Négy könyv*, Bp. 1988. Válogatta és szerkesztette Németh Judit, sajtó alá rendezte Vekerdi László, 6., 7., 8., 11., A középkorban benne rejlő tendenciákról: Németh László: *Megmentett gondolatok*, Bp. 1975., 99–100.; Az újkor szakaszairól: Németh László: *Utolsó széttekintés*, Bp. 1980. 335.; Czesław Miłosz az egyén kiüresedéséről: Ih.: 246.; Paiszij atya szavai: F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*, Bp. 1971. fordította: Makai Imre, 219.; Idézet A „vallásos” nevelésről című tanulmányból: Németh László: *Sajkódi esték*, Bp. 1974. 10., 11.; Monostori Imre a Sámsonról: „Hit nélkül nem lehet élni” (A Sámson dráma értelmezéséhez) Monostori Imre: *Magyarság, minőség, értelmiség*, Bp. 1994., 147., 149–150.; Vekerdi László az Irgalomról: „Viharokra emelt nyárderű...” (Az Iszony-Égető Eszter-Irgalom trilógia világa) Vekerdi László: A Sorskérdések árnyékában, Tata-bánya, 1997., 146–147.; Idézet a Gide-esszéiből: ih.: 381.; Németh László levele Gulyás Pálhoz: Németh László élete levelekben 1914–1948, ih.: 376–377.; Idézetek az egérlyukban élő ember monológiájából: F. M. Dosztojevszkij: *Feljegyzések az egérlyukból*, ih.: 720., 721.; Idézet Németh László *Naplójából*: Németh László: Homályból homályba II. Bp. 1977., 497–498., 485.

KASS JÁNOS

Buday Györgyről

Egy évtizede, 1990-ben, a brit sajtó vezető helyen emlékezett Buday Györgyre; írt pályafutásáról s haláláról. London elővárosában, Croydonban egy szanatóriumban élt évtizedekig, és ott is halt meg, a nagy újságok, a vezető lapok részletesen méltatták sorsát és művészetét. Nem az emigránsról, de az alkotó, zseniális művésztől írtak, és a szigetország magáénak tudta ezt az Erdélyben, Kolozsváron született, Magyarországról emigrált, s Londonban, a II. világháború idején is példát mutató magyart. A Times címlapján Buday György fametszete, a harcban álló Angliát szimbolizáló női alak – a brit sajtó történetében először – vezércikként biztatta Anglia népét a náciakkal szembeni ellenállásra. A tömör és nagy erejű fametszet szavak és magyarázat nélkül, megrázóan fejezte ki a csatorna partján a széllel szembeszegülő, egyedülálló nőfigurával a helytállás egyedüli lehetséges reményét! Egy, a brit birodalomnak hadat üzent, ellenséges kis ország emigráns polgára, magyar művész alkotása volt képes lelkesíteni a briteket.

Az ifjú Erzsébet, azaz a mai Queen Elizabeth koronázásakor a hagyományos értesítést ugyancsak Buday György készítette, az ő fametszete hirdette a nagy eseményt! Ez a gyönyörű, metszett röplap ma már a gyűjtők féltett kincse, hiszen kis példányszámban, számozva nyomtatták ki e rendkívüli alkalomra.

Ki volt ez az ember, ki volt ez a művész, aki morálisan is példát mutatott, a BBC műsorában a magyar adáson keresztül is, s akit hazaárulás vádjával itthon megfosztottak magyar állampolgárságától? Buday nemcsak a szegedi fiatalok progresszív csoportjait szervezte, de az egyetemen centruma volt a köréje tömörülő fiataloknak. A fametszet műfajának megújítója volt, aki a fényt helyezte a középpontba, a fénnel hozta létre drámai kompozícióit: a székely népballadák fekete-fehér ragyogását metszette fába. Dürer fametszetei, hatalmas Apokalipszise a vonalra épül és a vonal lüktetésére, és még a sugárzás is fekete vonalból fon glóriát a szentek köré! Buday metszőkése a feketéből tépi ki a ragyogást, a belső erő akár a bánya fekete falából szakítja ki az éles, fellobbanó fényt, s a fekete valószínűtlen, mély, bársonyos tónusait.

Egy nyolcszögletű üvegpavilonban volt a műterme a szanatórium kertjében. Csodálatos prései, nyomdagépei, fadúcok és betűszekrények, nyomatok és reprodukciók, levelek a világ minden tájáról, könyvek és folyóiratok, vésők, körzők, elképesztő mennyiségben és látszólagos káoszban, de a mester köny-

nyedén varázsolta elő a számára fontos tárgyakat. Biztonsággal és határozottan mozgott a szabadon maradt csapásokon, s fél kézzel egyensúlyozta a teás csészét, a tejszínt és a forró vizet, igazi angol mintára!

Mindez a múlté, egy évtizede temették el a croydoni temetőben. Végrendeletének végrehajtója, bizonyos Reverend Moberly kezén szétszóródtak, elhányódtak a felbecsülhetetlen dokumentumok és a levelezése. Hat, vászonba kötött naplója egy svájci gyűjtő birtokában van.

Testvére, Buday Baba Szegeden haláláig őrizte dúcait, nyomatait, ápolta és gondozta műveit. Czigány Lóránt, az akkori londoni magyar kulturális attasé hazajuttatta azt, ami a végrendelet szerint magyar vonatkozású volt.

A többi néma csend. A Széchényi Könyvtár akkori igazgatója, Juhász Gyula, tudott a diplomáciai úton hazaérkezett Buday-hagyatékáról, amelyet a hírek szerint fertőtlenítettek és kutatható anyagként leltároztak.

A XX. század nagy alkotói, a magyar tudósok, fizikusok, Nobel-díjas kutatók végre elfoglalhatják helyüket a magyar gondolkodásban.

Aba-Novák freskóit restaurálják, Mattis-Teutsch képeit kiállítja a Nemzet Galéria. Az ötös út, a jövő autópálya nyomvonalán feltárt kun vitézt, lovával, páncélingével, kardjával, csodálatos sisakjával már kiállították. Gorzsán és Pusztaszeren régészek tárják fel a múltat.

Buday György életműve fontos tanulság.

Mihamarabb ki kellene bontani e nagy művészt a felejtés iszaprétegei alól.

Budapest, 2001. június 27.

„A Tisza-parton mit keresek?”

A Leo és Fredtől a háromdimenziós animációig

BESZÉLGETÉS TÓTH PÁL RAJZFILMRENDEZŐVEL

1995 óta él Szegeden Tóth Pál rajzfilmrendező, akit a háromdimenziós (3D-s) animációs film műfajában végzett nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő munkásságáért 1999-ben Balázs Béla-díjjal tüntettek ki. A kecskeméti rajzfilmstúdióból indult alkotó hagyományos rajzfilmmel kezdte pályafutását. Eleinte a műfaj legkiválóbb mesterei, például Gémes József, Jankovics Marcell és Rófusz Ferenc mellett dolgozott, majd a Leo és Fred című rajzfilmsorozattal önállóan is nagy sikert aratott. 1986-tól kilenc éven át Belgiumban dolgozott, ahol megismerkedett a számítógépes animációval is. Hazatérése után egy szegedi panellakás parányi szobájában rendezte be saját „rajzfilmstúdióját”, Paja Film néven céget alapított, és az idehaza ismeretlennek számító 3D-s technikával egyedi animációs filmeket készített. A Szezonvég, az Egy újabb nap, az Esti dal és A szentjánosbogarak nemi élete című filmje az elmúlt években számos díjat nyert különböző hazai és nemzetközi fesztiválokon, többek között: az animációs film díja (MEDIA WAVE – 1999); a rövidfilm díja és közönségdíj (Kaff – 1999); megosztott 2. díj (Unica – 2000); a zsűri elismerő oklevele (Chicago – 2000); a zsűri különdíja, Espinho város díja és a közönség díja (Espinho – 2000), a legjobb animációs film díja (Montecatini – 2001), a legjobb komputeranimáció és a legjobb video animációs film közönségdíja (Anima Mundi, Rio de Janeiro - Sao Paulo 2001).

– *Hogyan lett rajzfilmrendező?*

– Véletlenül. Soha nem készültem erre a pályára, bár, mint minden gyereket, engem is érdekelt a rajzfilmek világa. Sokat foglalkoztam rajzolással, képzőművészettel, de szülővárosomban, Pécsen nem vettek fel a képzőművészeti gimnáziumba. Zenét és nyelvet tanultam, öttusáztam, balettoztam és néptáncoltam. Érettségi után szerettem volna egyetemre menni, de a gimnázium igazgatója – máig nem tudom miért – megtagadta a jelentkezési lapom továbbítását. A képzőművészeti gimnáziumban végzett barátaitól véletlenül tudtam meg, hogy az iskolájukba látogatott valaki, aki a Kecskeméten akkor megalakuló animációs filmstúdióba keresett munkatársakat. Én is jelentkeztem, bár nem tudtam pontosan, miről is lesz szó, de úgy gondoltam, a rajzfilmek készítése csak jó dolog lehet. Nagy meglepetésemre rögtön felvettek. Idén volt a kecskeméti stúdió

volna egyetemre menni, de a gimnázium igazgatója – máig nem tudom miért – megtagadta a jelentkezési lapom továbbítását. A képzőművészeti gimnáziumban végzett barátaitól véletlenül tudtam meg, hogy az iskolájukba látogatott valaki, aki a Kecskeméten akkor megalakuló animációs filmstúdióba keresett munkatársakat. Én is jelentkeztem, bár nem tudtam pontosan, miről is lesz szó, de úgy gondoltam, a rajzfilmek készítése csak jó dolog lehet. Nagy meglepetésemre rögtön felvettek. Idén volt a kecskeméti stúdió

megalakulásának 30 éves évfordulója, csak most tudtam meg, hogy a többségében képzőművészeti gimnáziumot végzett 180 jelentkező közül válogattak be a 15 legjobb közé. Emlékszem, a felvételire mindenki kitömött mappákkal, tanulmányokkal jött, én pedig egyetlen rajzot tudtam vinni: egy kockás füzetlapra golyóstollal rajzolt művet. Ez volt az összes bemutatható otthoni munkám. Csodálkoztam, hogy felvettek, de természetesen nagyon boldog voltam. Úgy éreztem, valami különleges dolog történt velem azzal, hogy bejutottam, ezért maximális erőbedobással kezdtem a szakma megismeréséhez. Elvégeztem a kecskeméti stúdió egyéves belső képzését, az animációs akadémiát, ahol a budapesti Pannónia Filmstúdió munkatársaitól, kifestőktől, animátoroktól, dramaturgoktól, rendezőktől, zeneszerzőktől tanulhattuk a szakmát. A vizsga eredményeként a tizenötből három embert kiválasztottak, akiket meghívtak a budapesti filmstúdióba, ahol éppen akkor indult az első egész estés magyar animációs rajzfilm, Jankovics Marcell János vitézén ek a forgatása. Óriási dolognak tartottuk, hogy egy évvel azután, hogy egyáltalán az animációs film közelébe kerültünk, már egy ilyen komoly feladatot kaptunk.

- *Nagyjából olyan volt a szakma belülről is, amelyenre számított?*

- Akkoriban nem volt még pontos elvárásom, teljesen mindegy volt számomra, hogy milyen jellegű a feladat – egész estés, egyedi vagy sorozatfilm –, hiszen mindegyiket kalandnak tekintettem. Az volt az egyetlen cél számomra, hogy minden elvárásnak lehetőleg tökéletesen meg tudjak felelni. Ezért rengeteget rajzoltam, sokkal többet, mint azelőtt, művésztelepekre – például Zebegénybe – jártunk, otthoni rajzsakkört szerveztünk a barátaimmal, reggeltől estig, sokszor még éjszaka is fantasztikus erőbedobással egyfolytában rajzfilmmel foglalkoztunk.

- *Milyen volt a közös munka Jankovics Marcellal?*

- A János vitéz, mint az első egész estés rajzfilmes vállalkozás nagy jelentőségű munka volt. Jankovics Marcell fantasztikus, kissé szecessziósan magyaros vizuális világot hozott létre, amit nagy élvezet volt látni és rajzolni is. Kellemes meglepetés volt, hogy Jankovics Marcell, aki már akkor hatalmas névnek számított a szakmában, egyenrangú alkotótársként bánt velünk, baráti, sőt szinte családias hangulatban dolgoztunk. A János vitéz stábjában együtt dolgoztam A légy című filmjével később Oscar-díjat elnyert Rófusz Ferencsel, valamint Hernádi Tiborral, aki ma a pécsi rajzfilmstúdió vezetője. Roppant hasznos volt, hogy ezen a munkán keresztül megismerhettem a magyar animáció szinte mindegyik kiemelkedő alakját: Gémes Józsefet, Nepp Józsefet, Ternovszky Bélát. Rövid időn belül úgy éreztem, befogadott a szakma.

- *Hogyan és mikor jöttek az első önálló feladatok?*

- A János vitéz után még Pesten dolgoztam néhány filmben, egy-két sorozatban, és egy egyedi filmben: Rófusz Ferenc A kő című első egyedi filmjéhez engem kért fel fázisrajzolónak. Ezután visszamentem Kecskemétre, mert az ottani stúdió nagyon fontos volt számomra. Szerettem volna közreműködni abban, hogy ez a stúdió ne csak a Pannónia Filmstúdió egyik vidéki kiegészítő műhelye legyen, ahová – ha Budapesten már túl sok – lepasszolják a munkát. Kezdetektől fogva ez a cél vezérelte Mikulás Ferencet, a stúdió vezetőjét is. Sokkal izgalmasabbnak tartottam, hogy Kecskeméten megpróbálják azon dolgozni, hogy az ottani stúdió önálló alkotóműhellyé váljon, mint azt, hogy Budapesten különböző produkciókban olyan szakemberként vegyek részt, akinek csak a rajztudására van szükség, aki képes minden stílushoz és igényhez alkalmaz-

kodni, de önálló alkotómunkát nem végezhet. Kecskemét biztosította számomra az önálló alkotóvá válás lehetőségét, ami nehezebb útnak látszott, de természetesen jobban érdekelt. A stúdióknak sokat kellett küszködni azért, hogy igazi alkotóműhelyé válhasson. Hosszú éveken át próbálkoztunk rengeteg mindennel, például a Magyar népmesék sorozatterve is Kecskeméten született meg, ennek előkészítésén én is nagyon sokat dolgoztam. Később két forgatókönyvet írtam a Gusztáv-sorozathoz, ezeket Ternovszky Bélával közösen, már társrendezőként készítettem. 1980-ban kaptam először lehetőséget arra, hogy egy gyerekeknek szóló egyedi filmet készítek. Ez volt a *Hogyan lehet megijeszteni egy oroszánt?* című rajzfilm, amelyben a vizuális és az animációs világ tekintetében megpróbáltam valami újszerűt csinálni, olyat, ami elütött a Pannónia-iskola domináns stílusától.

- Miben volt más és újszerű a filmje?

- Elsősorban forma- és színvilágában. Akkoriban a magyar animációra a Gusztáv-sorozat fekete-fehér vagy sötét tónusa, és a Mézga család gyengén színezett, kissé naturalis rajzi stílusa volt a legjellemzőbb. Ezzel szemben szerettem volna valami olyat csinálni, ami ettől lényegesen eltérő. Horváth Mari segítségével szokatlanul gazdag és telített színvilágú lett a film. Mint később megtudtam, a *Hogyan lehet megijeszteni egy oroszánt?* máig a kecskeméti stúdió egyetlen olyan filmje, amely behozta az árát az eladásokból. Különböző szakmai elismerést nem aratott, tehát fesztiváldíjakat nem nyert, de üzleti szempontból sikeres volt, hiszen körülbelül 35 országban adták el, ami kivételes dolognak számított. Már ez a film is 6-7 perces volt, én ma is ebben a hosszban tudom jól előadni a mondandómat.

- A siker hatására milyen felkéréseket kapott?

- A Magyar Televízió a film alapján megrendelt egy 13 részes sorozatot, ami Leo és Fred címmel született meg, és nagy siker lett. Elkészítésében teljesen szabad kezet kaptam, amit azért kell kiemelni, mert amíg az előző film egyedinek minősült - amelynek elkészítéskor természetesen teljes az alkotó szabadsága - ezt már sorozatként rendelték meg. Ilyenkor az üzleti szempontok kerülnek előtérbe, én viszont semmiféle elvárásához, határidőhöz és dramaturgiai szabályhoz nem akartam igazodni, mert úgy éreztem: végre kaptam egy olyan lehetőséget, amikor nagyon sok, számomra fontos dologról a magam módján beszélhetek a két főszereplő figurán keresztül. Adódott is rengeteg problémám abból, hogy úgy akartam elkészíteni a sorozatot, mintha egyedi film lenne. A sorozat minden egyes epizódjának 7 percesnek kellett volna lennie, de nem voltam hajlandó alkalmazkodni ehhez, ha épp 10 másodperccel több időbe fért csak bele a mondandóm, nem vágtam meg a filmet, nem fogadtam el a kijelölt dramaturg munkáját, sem a kijelölt vágót. Szerencsére a kecskeméti stúdió vezetője teljes mértékben mögöttem állt, és a filmeket Szarvas Judittal vághattam, aki vágóként és dramaturgként is rengeteget segített abban, hogy úgy tudjam megcsinálni ezt a munkát, ahogy elképzeltem. A pannóniás korszakomból ez volt a legfontosabb munkám. Sajnos a sorozat utóéletéről keveset tudok, hiszen az utolsó epizód befejezése után két héttel utaztam Belgiumba, ahová egy egész estés film társrendezésére hívtak. Így csak jóval később értesültem a Leo és Fred fogadtatásáról és a fesztiváldíjakról. Mára nagy meglepetés számomra, ha találkozom olyan emberekkel, akik elmesélik, hogy valamilyen 15 éve látták ezt a sorozatot, és sírtak az utolsó epizódon. Azért fantasztikus ez, mert az animációs filmekről nem ezt, inkább humort várnak az emberek. Jó érzés, hogy a rajzfilmfiguráimmal képes vagyok ilyen emóciókat is előhívni a nézőkből.

– *Miről szeretett volna beszélni a Leo és Fred epizódjaiban?*

– Ma talán már kissé nevetségesen hangzik, de akkor, 27 évesen azokról a dolgokról szerettem volna filmet készíteni, amelyeket az élet nagy és fontos problémáinak tartottam, és amelyeket ezzel a két figurával, egy oroszlánnaal és egy cirkuszi idomárral is el lehetett mondani. A barátságáról, a szerelemről, az ostobaságról, a hiúságról, a hétköznapi emberi gyengeségekről szóltak ezek a filmek. A Botrány, Az ünnepi ebéd című epizódokban az önérzet kérdését jártam körül, egy másikban pedig a megöregedés problémáját.

– *Úgy tudom, írással is foglalkozott.*

– Az animáció azért fantasztikus műfaj számomra, mert szinte minden más művészeti ágat integrál magába, vagyis valamilyen módon az irodalom, a mozgásművészetek, a képzőművészet bármelyik ága és a zeneművészet is belefér, és ezek mindegyikével lehet játszani: kiemelni vagy ötvözni egymással több elemet. Gyermekkoromban intenzíven tanultam zenét, később zeneírással is foglalkoztam, és történeteket, verseket is írogattam. Mindent kipróbáltam, ami az animációs filmben valamiképpen használható lehet. Versekkel kezdtem, mint minden kamasz és huszoneves, később írtam novellákat, filmforgatókönyveket, rövid történeteket. Különböző lapokban legtöbbjük meg is jelent, de sohasem volt célom, hogy az írással komolyabban foglakozzam. Csak azért kerestem fel a kiadókat, mert tudni akartam, hogy az írásaimnak van-e mások számára is értékük.

– *Hogy adódott a belgiumi munkalehetőség?*

– Abban az időben a kecskeméti stúdió a világ minden tájáról meghívott rajzfilmrendezőket, és lehetőséget biztosított számukra, hogy elkészítsenek egy egyedi filmet. Az így Kecskeméten dolgozó belga kollégák révén ismerkedtem meg egy brüsszeli animációs filmstúdió két vezetőjével, akikkel beszélgetve kiderült, hogy hasonlóan gondolkodunk az animációs filmről. Epp akkor kezdtek egy egész estés film gyártásába, de mivel sohasem csináltak azelőtt hasonlót, kicsit bizonytalanok voltak. Kitaláltuk, hogy kimegyek és segítek a forgatókönyv elkészítésében, ami egy 70 perces film esetében nagyon komoly munka. Abban is megállapodtunk, hogy később a film kivitelezésében, animációjában társrendezőként is részt veszek. Így 1986-ban az Interconcert „kiközvetített”, azaz meghívással, szabályos munkavállalási engedéllyel mentem ki a feleségemmel és két lányunkkal Brüsszelbe, ahol két évig dolgoztam ezen a projekten.

– *Mi volt ez a film?*

– Nagyon szerettem már az ötletet is, mert különbözött mindattól, amit addig itthon és külföldön láttam. A történet nem fikció és nem szórakoztató, gyerekeknek szánt érdekes sztori volt, amit az animációtól általában megszoktunk, hanem maga a valóság. Egy 52 éves brüsszeli, munkanélküli férfi élettörténete. Ennek megfelelően érdekes grafikai stílust alkalmaztunk: natúr fotóhátterek felhasználásával egy kissé szürrealista módon formáltuk meg ezt a létező figurát, videofelvételeket készítettünk róla, hogy a mozgását, gesztikulációját elemezni tudjuk. Így egy izgalmas, kísérleti jellegű film jött létre, amely az animáció és a dokumentumfilm különleges ötvözete volt. Sajnos sohasem készült el, mert a cég – amelynek ez lett volna az első egészestés filmje – időközben tönkrement, pedig, ha jól emlékszem, már csak négy perc hiányzott a befejezéshez. Mivel a belga kulturális minisztériumtól nyert pénzen készítettük a filmet,

a tulajdonjog visszakerült a minisztériumhoz, amely hiába próbálta szimbolikus egy frankért eladni különböző producereknek szinte egész Nyugat-Európában, sőt még Amerikában is, nem akadt jelentkező, aki vállalkozott volna a befejezésére. Végül nekem is felajánlották, hogy vegyem meg és fejezzem be, de én sem tudtam vállalkozni erre.

- *A pénz hiányzott hozzá?*

- Az is, de igazából azért nem vállaltam, mert nem vagyok producer, nem vagyok üzletember. Alkotóként, aki két évig együtt élt a történettel és végigjárta a főhős életének összes helyszínét, nagyon erős érzelmi és nem üzleti kötődésem volt a filmhez. Azonkívül ez tipikusan nyugat-európai történet volt, ami nem lett volna átélhető a magyar közönség számára.

- *A befejezetlenül maradt munka után mihez kezdett?*

- Miután a cég tönkrement, nem tudtunk hazajönni, bár az eredeti terv az volt, hogy két év letelte, azaz a film befejezése után visszatérünk. Elhatároztam, hogy megpróbálok szabadúszóként dolgozni. Így további hét évet töltöttünk Belgiumban, ez alatt rengeteg nyugat-európai cégnek dolgoztam különböző produkciókban, animátorként, story-boardistként vagy társrendezőként.

- *Elegendő volt ehhez az a szakmai felkészültség és gyakorlat, amit itthon szerzett?*

- Az itthon tanult nagyon biztos szakmai alapot jelentettek, bizonyította ezt, hogy komoly cégeknél, fontos beosztásokban jelentős munkákat bíztak rám. Animátorként bármilyen sorozat-produkcióban, bármilyen grafikai stílusban minden igénynek meg tudtam felelni, mivel a hazai rajzfilmes iskola tökéletes alapokat adott ehhez.

- *Milyen különbségeket tapasztalt a hazai és a külföldi rajzfilmes kultúra között?*

- Hamar felfedeztem, hogy mindenütt a világon létezik egy sajátos sorozatfilm-stílus, ugyanakkor egy önálló amerikai animációs stílus is, amit Nyugat-Európában és Magyarországon kevesen tudnak művelni, azt csak az Egyesült Államok valamelyik nagy, klasszikus stúdiójában lehet megtanulni, ahol nem gazdaságos és „spórolós” animációval készítik a sorozatfilmeket, hanem félelmetes teljességigénnyel. Nyilvánvalóan a gazdasági, pénzügyi háttér engedi ezt meg. Ez az a stílus, amit Európában nem lehet viszontlátni és én sem ismerem. A sorozatstílusban készült filmeket viszont bárhol nyugodtan elvállalhattam, és azt hiszem, nyugodtan mondhatom, hogy mindenhol a legjobbakkal voltam. Ez a megbízásokból is látszott: több stúdióban dolgoztam lay-outosként, tehát az animátori munka előkészítését végeztem. Rendszeresen hozzám küldték javítani az összes többi lay-outos munkáját.

- *Azokból az időkből emlékszik olyan filmre, amit maradandónak gondol?*

- Nem tudok ilyet említeni, animátorként vagy story-boardistként dolgozva az volt a feladatomban, hogy maximálisan kiszolgáljam a megbízó igényeit. Ezen felül semmi közöm, érzelmi kötődésem nem volt ezekhez a filmekhez. Szolgáltatást végeztem, amit rendszerint megfizettek, az is előfordult persze, hogy nem. Sokszor megtapasztaltam: a film készítése közben kiderült, hogy például Kínában sokkal olcsóbban meg tudják csinálni, ezért elvitték a munkát oda, és eltűntek a kifizetetlen számlákkal együtt...

- *Ezekben az években ismerkedett meg a háromdimenziós (3D-s) animációs technikával?*

- Már korábban, Magyarországon is érdekelt a számítógép, de igazából Belgiumban ismerkedtem meg vele. A '80-as évek elején már nálunk is megjelentek a digitális mozgáspróbarendszerek, volt ilyen a kecskeméti stúdióban is. Sokat kísérleteztem

vele, mert nagyon izgalmas volt, hogy nem kell a klasszikus animációra jellemző nehézkés, sok embert igénylő és hosszú ideig tartó munkafolyamatot végigcsinálni és kivárni, míg láthatom a végeredményt. A számítógépes technikával pillanatok alatt láthatóvá válik, hogy milyen minőségű mozgást hoztam létre. A '80-as évek elején rendelkezésünkre álló számítógép még nagyon egyszerű szerkezet volt, így amikor kikerültem Belgiumba, a második fizetésemből vettem egy fejlettebb konfigurációt. Erre itthon nem lett volna módom. Ettől kezdve a munka mellett mindennap – és minden éjszaka – a számítógép előtt ültem, próbálgattam a grafikai, animációs, hang- és programozási lehetőségeit, kerestem, hogy hogyan lehet komplett filmet létrehozni a segítségével. Izgalmas időszak volt, havonta jelentek meg újabb és újabb, egyre fejlettebb, mindig többre képes szoftverek. 1990-ben, az első 3D-s szoftver megjelenésekor vált világossá, hogy a papírrajz elhagyásával, csak a számítógépen is létre lehet hozni komplett animációs filmeket, azaz kép- és hanganyagot is. Ekkor kerültem egy stúdióhoz, amely 3D-s animációs sorozat készítésébe kezdett. Olyan szakembert kerestek aki képzett, rutinos animátor és ért a számítógéphez is. Különös módon Belgiumban nem találtak mást, csak engem. Ennél a stúdiónál készítettük el a teljesen 3D-s technikára épülő Proverbox című animációs filmsorozatot, amit az HBO mozicsatorna Magyarországon is levetített.

– *Végül miért jött mégis haza?*

– Több oka volt, részben a család érdeke is így kívánta, szakmai szempontból pedig ez látszott az egyetlen értelmes lépésnek. Belgiumban sokáig azért és úgy akartam fejleszteni a képességeimet, hogy minden igénynek meg tudjak felelni. Az idők folyamán lassan rájöttem, hogy ez nagy butaság, nem lehet az a céloom, hogy bárki igényét kiszolgáljam, ha arra is képes vagyok, hogy a saját filmjeimet készítsem. Közben világossá vált, hogy Belgiumban sohasem lesz módom saját filmeket csinálni és az is, hogy amit egy-egy filmben elmondanék, az valószínűleg ott nem is lenne igazán érthető, mivel nem narratív módon, inkább érzelmi, hangulati elemekből építkezve szeretném a filmben kifejezni magam. Úgy gondoltam, ezt Magyarországon fogják érteni. A Belgiumban elsajátított technikával egyetlen számítógépen is létre tudok majd hozni komplett filmeket. Esélyt láttam arra, hogy itthon, akár egyedül, elvonulva valahová készítem el a saját filmjeimet. 1995-ben jöttünk haza és kerültünk Szegedre. Igaz, hogy itt él édesanyám és a nővérem családja is, a város mellett mégis leginkább az szólt, hogy itt találtunk megfelelő tanulási lehetőséget a lányainknak. Nekem pedig a munkám szempontjából mindegy volt, hogy hol vonulok félre filmet csinálni.

– *Hat év telt el azóta, most hogy érzi magát Szegeden?*

– Jól döntöttem, amikor visszajöttem Magyarországra. A várossal az első két-három évben szinte semmiféle kapcsolatom nem volt. Pontosan tudtam, hogy ha létre akarok hozni egy sajátos animációs filmi világot, akkor első lépésként be kell zárkóznom, és először magamnak kell bizonyítanom, hogy képes vagyok erre. Ha a környezetemtől és a szakmától visszaigazolást kapok, akkor léphetek a nyilvánosság elé. Erre az első fesztiválsikerek után kerülhetett sor a helyi média és néhány kulturális szervezet segítségével. A munkám jellege miatt ma sincs túl sok napi kapcsolatom a várossal, nem nagyon veszek részt a helyi kulturális életben, viszont ma már érzem, hogy számon tartanak, figyelemmel kísérik a munkámat, az eredményeimet, és a város kulturális vezetése is lehetősége szerint támogat. Kezdem szegedinek érezni magam, és azon gondolkodom, hogyan lehetne a városban megeremteni az animációs képzés és egy

alkotóműhely kialakításának lehetőségét. Szegedre költözésem után egy ideig még az interneten keresztül a belga cégnek dolgoztam, közben tájékozódtam, milyen lehetőségek vannak saját film készítésére. Magyarországon néhány filmes alapítványnál bárki pályázhat egyedi film készítésére, ha rendelkezik egy, a film kivitelezését vállaló, és a szükséges technikai felszereltséggel rendelkező gyártó céggel. A gyártó stúdió adja be a pályázatot, így a film tulajdonjoga is az övé lesz, az alkotó pedig, aki elkészítette a tervet, csak a saját filmjének kivitelezőjévé válik. Ez a felállás nem tetszett, úgy gondoltam, ha már egyedi filmet készítek, és a szükséges technikai felszerelésem is megvan hozzá, akkor úgy kellene csinálnom, hogy a film az én tulajdonom maradjon. Ezért hoztam létre saját céget, a Paja Filmet, amellyel először 1996-ban pályáztam a Magyar Mozgóképi Alapítványnál. A benyújtott filmtervet elfogadták, ami már egy kis biztosságérzetet adott, mert ez egyben azt is jelentette, hogy a film ötlete átment egy szakmai szűrőn. Szezonvég címmel készült el az első 3D-s alkotásom. Minden filmemben – amellett, hogy mindegyik önálló alkotás és gondolat – tetten érhető, ahogy haladok előre a technika felfedezésében, a lehetőségek kipróbálásában. A Szezonvég ilyen értelemben annak a próbája volt, hogy egyedül, stúdióháttér, gyártásvezető és minden egyéb segítség nélkül, kizárólag számítógépen, itt, Szegeden, lehetséges-e egy komplett filmet, animációt, hangot úgy létrehozni, hogy az ne amatőr munkának tűnjön. A Szezonvég után következett az Esti dal című film, ami technikai értelemben annak a próbája volt, hogy megoldható-e a tökéletes szinkronitás a zene és a kép között.

– *Honnan jött az ötlet, hogy egy Kodály-dalra és a szolmizációra építsen fel egy filmet?*

– A technikai kihívás is izgatott, másrészt a gyerekkori emlékekből adódott az ötlet, mivel sokáig a zenében éltem, éveken keresztül szolfézt és hangszeres játékot tanultam. A mindennapos ének- és szolfézsórák alatt a kodályi szolmizációs jeleket használva énekeltünk és gyakoroltunk. Számomra nagy élmény volt, hogy egy kórusmű nemcsak akkor tud hatni, amikor pódiumon állva előadják a közönségnek, hanem már a felkészülés, a gyakorlás stádiumában is ugyanolyan hatása lehet az előadókra. Az Esti dal című filmemben megpróbáltam visszaidézni a próbák hangulatát, a kóruséneklésnek ezt a kézjelek használatától szürreális munkajellegét.

– *A következő filmje, az Egy újabb nap is bizonyíték arra: nem igaz a műfajellenzőinek az a véleménye, hogy a 3D-s technika már egy elembertelenedett művészetet szolgál, hiszen sok benne az érzelem és a filozofikus tartalom.*

– A 3D-s animációval kapcsolatban tudtam, hogy a szakma nagyon mereven elutasítja, csak valamiféle technikai bravúrra, üres látványelemek létrehozására alkalmas eszköznek tekinti, talán azért, mert csak ilyen jellegű használatára láthattak példát. Éreztem ezt már akkor is, amikor elkezdtem ezzel a technikával dolgozni, de tudtam, hogy sokkal több lehetőség van benne. Igyekeztem olyan filmeket csinálni, amelyek hagyományosan értelemben animációs filmek és a szakmának bebizonyítani, hogy ez a technika önmagában nem embertelen, nem hideg, nem futurista, nem gépies és nem steril, csak az alkalmazás módjától függ, hogy mit hozunk létre vele, és lehet olyan módon használni, ahogyan bármely más animációs eszközt.

– *Az 1999-ben odaítélt Balázs Béla-díjjal tulajdonképpen az e téren végzett úttörő munkáját ismerték el.*

– Azt hiszem, igen, és ez nagyon fontos volt számomra. De nem kizárólag a Balázs Béla-díjjal, a fesztiváldíjakkal is, hiszen ezekkel a szakma elismerte, hogy az animációs

technika nem pusztán arról szólhat, ami a reklámokban, műsorfőcímekben megjelenik, hanem abszolút hagyományos, filmes látásmóddal, dramaturgiával és fontos mondanivalóval is rendelkezhet. Különös módon az első vetítés alkalmával, Budapesten a Perfo4 rendezvényen az egyik rendező kollégám megjegyezte, hogy fantasztikus egy olyan filmet látni, ami nem elég, hogy 3D-s technikával készült, de egyetlen vágási hiba sincs benne. Valóban, attól film egy film, hogy filmnyelven beszél, és ez független az alkalmazott technikától. Igyekszem egyszerűen csak praktikus eszközként felfogni és így használni a 3D-s technikát. Nem ceruzával, nem bábokkal dolgozom, de voltképpen ugyanazt csinálom, mint a hagyományos rajz- és bábfilmesek.

– *Milyen távlati lehetőségei vannak? Mennyit változott ez a technika amióta itthon él?*

– Éppen olyan rohamtempóban változik, mint maga a számítástechnika. Ez egy kicsit el is keserít, mivel egyre inkább azt látom, hogy az animációs film területén is hatalmas a technika térnyerése. Az idei Annecy-i fesztiválon vetített 1100 film legalább 70-80 százaléka már a számítógép valamilyen arányú használatával készült, sajnos azonban alig láttam olyan filmet, amely csak eszközként használná a 3D-s technikát. Elkésérít, hogy a számítógép megjelenése az üzleti jellegű filmgyártás felgyorsulását és egyre markánsabb, tömeges jelenlétét segíti. Ennek az a következménye, hogy ez a technika az egyedi filmet egyre inkább elnyomja, háttérbe szorítja és félti, hogy a műfaj lassan teljesen el fog tűnni.

– *Nem vágyik arra, hogy visszatérjen a klasszikus, kézzel rajzolt animációs filmhez?*

– A Szentjánosbogarak nemi élete című filmem után – amelyben a fények játszottak főszerepet – úgy érzem, befejeztem a 3D-s technika feltérképezését. Nem maradt más, ami ebben a technikában kipróbálatlan. Így a következő filmem, amit ősszel kezdek el készíteni, egy olyan munka lesz, amelyben igyekszem valamennyire a hagyományos technikát, a kétdimenziós rajzolt animációt ötvözni a 3D-vel. Azt hittem, hogy a 3D-s animációval nagyon sokáig el tudok majd játszani, sok új lehetőséget találok benne, azonban lassan rájöttem arra, hogy olyan módon, ahogy én használok, már nehezen léphetnék előre. A következő, a Tél című filmemet már régben be kellett volna fejeznem, de ma már nem az érdekel, hogy a szoftver mire képes, amit használni tudnék, hanem az: én mit tudok kikényszeríteni belőle. Nem kihívás számomra, hogy a tálcán kínált lehetőségekből minél gyorsabban létrehozzak egy filmet, inkább az izgat, hogy olyan finomságokat csalogassak ki a gépből, amivel más nem foglalkozik.

– *Említette korábban, hogy szereti az irodalmat, és egyik kedvence Szív Ernő. Sikerült felvennie Darvasi Lászlóval a kapcsolatot?*

– Sajnos még nem találkoztunk, de remélem, előbb-utóbb alkalmunk lesz rá. Nagyon izgat a dolog, mert érzek egyfajta gondolati rokonságot. Bár kicsit tartok is attól, hogy más írását használjam forgatókönyvként. Azt hiszem, abban a pillanatban, amikor elkezdek mással dolgozni, elveszítem a függetlenségemet, azt a szabadságot, ami-ben most bármit megtehetek, egyik napról a másikra akár megváltoztathatok mindent, amin addig dolgoztam. Ettől függetlenül szeretnék egy olyan nagyszerű íróval dolgozni egy forgatókönyvön, mint Darvasi László.

– *Továbbra is marad a maximum 7-8 perces animációs filmeknél?*

– Azt hiszem, a rövid filmek készítése az én műfajom. Bár néha eszembe jut, hogy nagyobb lélegzetű munkákkal kellene foglalkoznom, de pontosan tudom, hogy akkor kénytelen lennék átmenni üzleti jellegű filmgyártásba, hiszen egy félórás, vagy egy

órás animációs filmet kőkemény üzleti szemlélet nélkül nem lehet elkészíteni. Ez a műfaj annyira költséges, hogy alkotói szemlélettel megoldhatatlan lenne egy nagyobb lélegzetű munka elkészítése. Ezért maradok inkább a 7-8 perces rövidfilm műfajánál, persze valószínűleg egy idő után ez is ki fog fulladni, és akkor új dolgot kell kitalálnom.

- Hol tart, milyen irányba halad a magyar animáció a rendszerváltás óta?

- Nagyon nehéz korszakát éli a magyar animáció. A fénykora akkor volt, amikor állami támogatással rengeteg egyedi filmet készítettek a Pannónia Filmstúdióban. Ekkor születtek a Cannes-i fődíjas Jankovics-filmek, Rófusz Ferenc Oscar-díjas filmje, A légy, Reisenbüchler Sándor filmjei és még sok, kitűnő egyedi alkotás, amelyek híressé tették a világban a magyar animációt. Készültek sorozatok is, amelyek nagyon népszerűek voltak Magyarországon, bár a világban kevésbé ismerték őket és egész estés filmek is, amelyek – egyet-kettőt kivéve – szintén csak itthon váltak ismertté. A rendszerváltás óta eltűnt a magyar animáció mögül a pénzügyi háttér, és ettől kezdve nincs más választás, mint többnyire külföldi bér munkákat végezni, ahol csak kivételes esetekben van szó alkotásról. Ilyen körülmények között nehéz egyedi filmet készíteni. Azért is sajnálatos a dolog, mert sok tehetséges ember van Magyarországon, 1983 óta pedig főiskolai szintű animációs képzés is folyik, rengeteg tehetséges fiatal tudna egyedi filmet készíteni. Azonban nem lehet úgy a munkára koncentrálni, ha nagyon kevés pénzből kell elkészíteni a filmet. Ugyancsak kedvét szegi mindenkinek, hogy előre tudja, hiába készül el egy film, nincs bemutatási lehetősége. Legfeljebb egy-két fesztiválra tud eljutni, főként Magyarországon, hiszen ahhoz, hogy külföldre is kijusson egy alkotás, további pénzekre lenne szükség.

- A sorozatos nemzetközi fesztiválgözelmek anyagi támogatást is jelentenek a további munkájához, vagy inkább csak erkölcsi elismerést adnak?

- Egyre többfelé hívják a munkáimat, mostanában számoltam össze: ebben az évben már 32 külföldi fesztiválon szerepeltek a filmjeim. Ezek között vannak olyan meghívások is, melyekre igazán büszke lehetek: például a Dán Filmintézet és a Washingtoni Nemzeti Múzeum meghívása, vagy egy koreai filmfesztivál, ahol a nyitógálamúrsorba hívták meg az egyik munkámat, de ugyanúgy a hollywoodi, dallasi, Nashville-i fesztiválokra való részvétel. Rengeteg ilyen felkérést kapok, ezek természetesen nagyon fontosak. Jó érzés, hogy a világban sok helyen tudják, hogy létezem, a Tisza partján, egy panellakásban üldögélve készítem a filmjeimet, számon tartják és értéknek tekintik azt, amit csinálok. A fesztiváldíjak visszajelzést és megerősítést adnak, de rendszerint nem járnak anyagi elismeréssel. Pénzdíj ritkán fordul elő, ezzel szemben a fesztiválokra való részvétel minden esetben komoly plusz költségeket jelent számomra. Egyre nagyobb probléma a kópiák elkészítésének és postázásának a finanszírozása, valamint a nevezési díjak kifizetése.

- A hazai szakma értesül a külföldi sikereiről?

- Amióta a Pannónia Filmstúdió „szétrobbant”, alig van a szakmán belül információcsere. Nem tudunk egymás munkáiról sem, még kevésbé a díjairól. Egy-két olyan kollégáról tudhatom csak, hogy mit csinálnak, akikkel baráti viszonyban vagyok, és csak ők, meg néhány szakmai szervezet tudnak az én sikereimről is. A kifejezetten szakmai fórumok pedig érthetetlen módon sokszor tudomást sem vesznek a díjakról, a róluk elküldött információt nem hozzák nyilvánosságra.

– *Alkotóművészként milyen a közérzete mostanában ?*

– Talán amiatt, ahogyan dolgozom, igazából nem érdekel, hogy mi történik szélesebb körben körülöttem. Nem vagyok politikai alkat, számomra bőven elegendő az a naponta tapasztalt rengeteg kényszer, amit otthon ülve is folyamatosan a bőrömmön érzek. Kénytelen vagyok cégvezető lenni, holott teljesen idegen tőlem és a tevékenységtől, hogy adminisztráljak, pénzügyekkel foglalkozzam és nyilvántartásokat vezessek. Inkább a saját világomba menekülök, és megpróbálom ott jól érezni magam.

Hollósi Zsolt

Mészöly Miklós halálára

Az újabb magyar irodalom egyik legfontosabb prózavilágának alkotóját vesztítettük el. Betegsége miatt már régóta „csak” műveivel, nemzedékeket meghatározó regényeivel, novelláival, esszéivel volt jelen. Monográfusa, Thomka Beáta írja: „Mészöly szemléletmódjának és művészetének kortörténeti helye, a 20. századi magyar szellem és irodalom történetében betöltött szerepe nem választható el a modern kor drámaian sokat megélt, megpróbált, s a legkülönbélebb körülmények közepette is rendíthetetlen tartással vállalt, független értelmiségi pozíciójától.” A pontosság reménytelen – írta Mészöly Miklós egy helyen. Aztán újra és újra, egyre makacsabban próbált pontos lenni. Tanuljunk Tőle...

